T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET HAMDİ TANPINAR'DA TARİH VE KİMLİK

EMRE DESOVALI
120820510920

DANIŞMAN
DOÇ.DR. MEHMET KAAN ÇALEN

EDİRNE 2023

Tez Adı: Ahmet Hamdi Tanpınar'da Tarih ve Kimlik

Hazırlayan: Emre DESOVALI

ÖZET

Tarih sahnesinden çekilmek üzere olan yaşlı imparatorlukta dünyaya gelip genç cumhuriyette öğretmenlik, milletvekilliği yapmış, birbirinden önemli romanlar, denemeler, senaryolar, şehir yazarcılığı, çeviriler ve edebiyat eleştirilerinde bulunan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hayatını, tarih ve kimliğe dair görüşlerini inceleyeceğimiz bu çalışmada kendi eserleri esas alınmıştır. Özellikle günlük, mektup ve denemelerinin merkez alınacağı bu çalışmada öğrencilerinin ders notları, gazete tefrikaları, mülakatları, konuşmaları ve hakkında yazılan eserlere incelenmiştir. Tanpınar'ın tarih ve kimlik görüşlerini açıklamak için ele alınan bu çalışmada konunun derinleşebilmesi ve farklı bakış açısı kazanabilmesi adına Türkçe'nin yanı sıra Makedonca, Bulgarca ve Boşnakça kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Ahmet Hamdi Tanpınar, Hayatı, Tarih, Tarih Felsefesi, Kimlik, Etnisite.

Title of the Thesis: History and Identity In Ahmed Hamdi Tanpınar's Works

Author: Emre DESOVALI

ABSTRACT

In this study, we will examine the life, views on history, and identity of Ahmet Hamdi Tanpınar, who was born in an elderly empire that was ready to step off history's stage and subsequently served as a teacher and a member of parliament in the fledgling republic. The focus of this work is primarily on his own works, which include significant novels, essays, screenplays, urban writing, translations, and literary criticism. In this research, with a major focus on his journals, letters, and essays, additionally, his students' lecture notes, serialized newspapers, interviews, speeches, and monuments about him will have been scrutinized. To supplement the Turkish materials used in the study, which attempts to clarify Tanpınar's opinions on history and identity, sources from Macedonia, Bulgaria and Bosnia were also used to go deeper into the issue and obtain new insights.

Keywords: Ahmed Hamdi Tanpınar, Life, History, Philosophy of History, Identity, Etnicity

ÖN SÖZ

Yaşamı boyunca okunmaması, duyulmamasına *sükut suikastı* adını veren Ahmet Hamdi Tanpınar'ın sesine kulak vereceğimiz bu çalışmada, hayatını kişisel ve özel yanlarıyla inceleyerek onu anlamaya çalışacak, şu ana kadar üzerinde pek çalışılmayan tarih ve kimlik üzerine görüşlerini inceleyerek hem literatüre kazanımda bulunacak hem onu okumanın pek çok yönü olduğunu görecek hem de tüketilemeyecek boyutta bize bir hazine bıraktığını göreceğiz.

Üç kısma ayrılan çalışmamızın ilk kısmı Tanpınar'ın hayatını, psikolojik ve ekonomik kaoslarını, seksüel bakışlarını inceleyerek onun yazar olmasının yanında bir beşer olarak görmeye alışık olduğumuzun dışında görmemizi sağlayacak, yakın arkadaşı gibi zevklerine, sıkıntılarına, dertlerine ve mutluluğuna şahitlik edeceğiz.

Çalışmamızın ikinci kısmı tarih kavramını yakından kavramımız adına tarih ve tarihin tarihi ile başlayıp Tanpınar'ın insanlık tarihinden cumhuriyete kadar uzanan tarih incelemeleri üzerinde duracak, geçmişi mazi, toprağı vatan yapan hassasiyetlerini ve önemsediği zaman kavramını mekanda sabitlediği yapılara bakışını, günümüze kadar sürdüğünü söylediği sorunları onun gözüyle inceleyecektir.

Üçüncü son kısım ise tarih kavramında incelediğimiz gibi kimlik kavramının incelenmesi, Tanpınar ve çağdaşlarınca nasıl anlaşıldığı ve nihayetinde Tanpınar için neleri ifade ettiğini inceleyecektir.

Umut ediyoruz ki imzasını atacağımız bu çalışma Ahmet Hamdi Tanpınar'ı anlamamız, ona arkadaşlık etmemiz, yakından tanımamıza vesile olacak, onu gözüyle okuyacak tarih ve kimlik incelemeleri bizim bundan sonra daha iyi okumalar yapmamızı ve literatüre katkı yapmamızı sağlayacaktır.

Bu çalışma sırasında danışman hocam olmasının yanı sıra abi samimiyeti ile yaklaşan, bilgisini ve nezaketini esirgemeyen, değerli danışmanım Doç. Dr. Mehmet Kaan Çalen'e, misafirperverliğini, değerli vakti ve bilgisini benimle paylaşan, umudumun bittiği noktada bana güç veren Prof. Dr. Mahir Aydın'a, teşriki mesaimiz olmadığı halde hocalarım gibi üzerime bir abi yakınlığı ile titreyen Dr. Muhammed

Tağ'a, tezimi okuyan ve titiz değerlendirmelerini esirgemeyen sevgili hocam Doç. Dr. Bülent Yıldırım'a ve değerli Doç. Dr. Gökberk Yücel'e şükranlarımı sunar ve kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen, kahvesi ve sohbetiyle değerli vakitler geçirdiğimiz Hasan Yılmaz'a teşekkür ederim.

Her zaman ve her koşulda desteklerini üzerimde hissettiğim, ömrüm boyunca yanımda olup üzerime titreyen Eyüp, Habibe, Edip, Yasemin ve evimizin en küçüğü Ediz Desovalı'ya, tez sırasında yardımcı olan sevgili Şevval Yılmaz'a teşekkür ederim.

Temiz kalpli, güler yüzlü, eli mahir, ölümünü kabullenemediğim, "*yaz da bitsin şu tez*" diye bana sürekli teşvikte bulunan kardeşim, Şehit Enver Göktekin'e öncelikle Allah'tan rahmet diliyor, bu çalışmayı kendisine atfetmek istiyorum.

Nurlar içinde uyu kardeşim…

Emre DESOVALI

İstanbul 2023

KISALTMALAR

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.m.: Adı geçen makale

Стр.: Sayfa

Çev.: Çeviren

Haz.: Hazırlayan

Str.: Sayfa

Год.: Yıl

Пре.: Çeviren

Ред.:Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iii
KISALTMALAR v
İÇİNDEKİLER vi
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM 4
AHMET HAMDİ TANPINAR 4
A. AHMET HAMDİ TANPINAR HAYATI 4
B. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN PSİKOLOJİK KAOSLARI 9
C. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN KİŞİSEL YAŞAMI 22
D. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN AVRUPA SEYAHATLERİ VE GÜNLÜĞÜ 31
E. AHMET HAMDİ TANPINAR'DA VE KİMLİĞİN İZDÜŞÜMÜ OLARAK KADINLAR 37
II. BÖLÜM 45
AHMET HAMDİ TANPINAR'DA TARİH GÖRÜŞÜ 45
A. TARİH NEDİR? 45
B. TARİHİN TARİHİ 48
C. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN TARİH DÜŞÜNCESİ 60
1. İNSANIN TARİHİ 79
2. SELÇUKLULAR 86
3. OSMANLI İMPARATORLUĞU 93
III. BÖLÜM 124
AHMET HAMDİ TANPINAR'IN KİMLİK ALGISI 124
A. KİMLİK NEDİR 124
1. OSMANLI'DA KİMLİK 134
B - GARBIN KARŞISINDA ŞARK 139
C - GARBIN KARŞISINDA TÜRK 156
KAYNAKÇA 167

GİRİŞ

20'inci yüzyılın başlarında, yaklaşık altı asırdır uzandığı topraklardan çekilmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet adamı bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Tanpınar küçük yaşlardan itibaren devleti ve devletin değişik iklim ve coğrafyalarındaki insanları yakından tanımış, okuma merakıyla edindiği tarihe yaşamında tanıklık etmiştir. Osmanlı çocukluk yıllarında gördüğü coğrafyalarıyla beraber tarih sayfasından çekilecek, kurulacak yeni Türk Cumhuriyetinde Tanpınar öğretmen ve milletvekili olacak, edebiyat kürsüsüne profesör olarak atanacaktır.

Hayatı boyunca, İstanbul'un işgali, Mütareke Dönemi, Milli Mücadele ve Dünya savaşları gibi bir yüzyılda doğan Tanpınar yaşadığı zamanı huzursuzluk çağı olarak tanımlar;

"Vakıa zamanımızda moda olan başka kelimeler de yok değil. Huzursuzluk bunlardan biridir. Asrımıza ait bütün ruh halleri onunla ifade edilir. Absurde (abes, mantık dışı) vasfı, asrımızın kendi için bulduğu belli başlı vasıftır. (...) Tarihimizin acayip bir devrindeyiz. Bir buçuk asırdır süren bir medeniyet değiştirmenin neticesi olarak hayatımıza hâkim olan ikilik, her şeyi güçleştirdi, Kalbimizle düşüncemiz, niyetlerimizle itiyatlarımız hep birbiriyle çarpışıyor. Sonra dikkat edin ki, bu hadlerin kendileri de sâbit değildir"[1]

Eskiyle yeninin bir devam zincirinde ilerlemesi gerektiği düşüncesini devam eden zincirin halkaları gibi görmemiz isteyen Tanpınar, cumhuriyet prensiplerini Anadolu Türkiyesi ile beraber Osmanlı ve Selçuklu miraslarına ve kültürlerine sahip çıkmamız gerektiğini hatırlatan Batılı bir yazardır. Bu kültürün evlatlarının geçmişle arasında bir bağ kurmasını ve kuracağı bu bağın milli bir bilinç ve bilgisi ile yapılmasını söyleyen Tanpınar, geçmişin geri gelmeyeceğini ve ancak gitmeyeceğini, bu sebeple de şuuraltımızda yaşan bu mazimizi bilincini yüzeye çıkararak özgürleşmemizi, bugünümüzün parçası haline getirmemizi söyler.

[1] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2021, s.231.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın medeniyet olarak çizdiği Osmanlı aslında bize defaat ile öğretilen fütuhat kültürünün ya da askeri başarıların getirdiği bir kılıç imparatorluğunda öte mimarisi, musikisi, şiiri ve kendi has yaşam tarzıyla incelikleri olan görülmeyen bir imparatorluktur. Her yönüyle kabullendiği Osmanlı onun için geriye dönüş arzusu değil, geçmişin hatalarının farkına varılarak aşılması gereken bir bilinçtir.

Çağdaşları kadar Batı'ya hakim, geçmişini bilen, cumhuriyetçi ve Batılı Tanpınar, tarihi açıklamanın metodu ve kendini tanımanın bir yolu olarak kullanmıştır. Oğuz Demiralp'in çatal bıçak gibi Batı'dan aldığımızı söylediği batılı tarih kavramı, millileşmiş, son iki yüz yıldır mahcubiyet ve mahkûmiyet altındaki bir milletin ayakta kalabilmek, kendini tanımak ve değiştirmek adına Batılılaşmayı anlamanın yolu olmuştur.[2]

Tanpınar'ın tarih anlayışı rasyonelci tarih anlayışından ve olgucu yaklaşımlardan uzaktır ve tarihi bir kronoloji, olaylar silsilesi ya da takvimden ibaret görmek değil, akıp giden zaman selinde bizleri de içerisinde götüren, sürekli akmakta olan bir nehirdir. "*Topluluğun kendi tarihi tekamülünün şuurunda olması milletin devamlılığı için yeterlidir*" diyen Nevzat Kösoğlu gibi Tanpınar tarihin bir gelişim bilinci ve azmi için kaynak olması gerektiği üzerine durur.[3] Geçmişi inkar etmeden içselleştirmiş, onu hayatın her köşesinde görerek hisseden Tanpınar, Atilla İlhan'ın "*Sen tarihe mecbursun. Hepimiz tarihe mecburuz*" mısralarını hatırlatan biçimde geçmişi bilmeden geleceğin inşa edilemeyeceği görüşünü savunur.[4]

Ahmet Hamdi Tanpınar için geçmişin aşılması bilincinde gidecek olan bu gelişim telakkisi cumhuriyetle ile beraber Tanzimat'ın kesintiye uğrattığı sürekliliği geri getirmiş ve memleketin istikbali Batı'da görülmüştür. Cumhuriyet öncesi Osmanlı'da yapılan *İslamcılık*, *Osmanlıcılık* ve *Türkçülük* gibi fikirler cemiyetin realitesini yansıtan ve modern Türk Edebiyatını oluşturan mücadeleler olarak gören Tanpınar için tercih Batı'dır. Batı'ya çıkılacak bu yolda Türk milleti yeni medeniyet tercihiyle

---

[2] Oğuz Demiralp, "Neden Ahmet Hamdi Tanpınar", *Hece Dergisi*, S.61, 2002, s.11-13.

[3] Nevzat Kösoğlu, *Milli Kültür ve Kimlik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.119.

[4] Oğuz Demiralp, "A.g.m.", s.14.

mazisini inkâr etmesiyle ortaya çıkacak olan kültürel belirsizlik ve kimliksel yoksunluktan uzak, geçmişine sıkı sıkı bağlı, Oedipus kompleksini terk ederek babaya sahip çıkmalıdır.[5]

[5] Ömer Lekesiz, "Tanpınar Nereden ve Nasıl Bakar", *Hece Dergisi*, S.61, 2002, s.120.

I. BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR

A. AHMET HAMDİ TANPINAR HAYATI

Ahmet Hamdi Tanpınar, 1852 yılında nüfusunun büyük bir çoğunluğunun Gürcü olan, bugün Artvin'in Borçka ilçesine bağlı ve Camili adını taşıyan Maçahel'de dünyaya gelen Osmanlı kadısı Hüseyin Fikri Bey ile Trabzonlu Kansızzadeler'den Deniz Yüzbaşısı Ahmed Bey ile Emine Hanımın kızı Nesime Bahriye Hanımın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Doğduğu ve bugün İstanbul, Pertevnihal Lisesi'nin üzerinde bulunduğu Atatürk Bulvarı ile Horhor Caddesi arasındaki bir adada, bugün mevcut olmayan, İstanbul Çevre Kültür ve Tarihi Eserleri Koruma Derneği (İSTED) girişimlerinin sonucu doğduğu ev 2013 yılında İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilmiştir. İhya projeler 15 Ocak 2019'da ilgili Kurul tarafından onaylanmış, bir caminin arkasına rastlayan ve bugün Çamlık denilen bir yerde doğduğu tespit edilmiştir.

İmparatorluğun son yüzyılında 23 Haziran 1901'de İstanbul'da dünyaya gelen Tanpınar'ın çocukluk yılları babasının mesleği gereği memleketin çok farklı iklim ve bölgelerinde geçmiştir. Hayatındaki ilk yolculuğu üç yaşında babasının görevlendirildiği Ergani-Madeni'ye olmuş, daha sonra Siirt'e, 1914 Temmuzunda ise babasının kadılık ve mutasarrıf vekilliği görevi sebebiyle ailecek Kerkük'e gitmişlerdi. Orhan Okay, devletin topraklarının nüfuzlarıyla beraber küçüldüğü, yurtlarını terk etmek zorunda kaldıkları döneminde Tanpınar'ın çocukluğunu etkilediğini, "*buraya kadar küçük Hamdi'nin bilinçaltındaki tarih, bundan sonra hafızasına girmeye başlayacaktı*." cümlesiyle açıklamıştır.[6]

Ömer Faruk Akün'ün ise eserlerinden delaletle, Mart ve Ekim 1916 tarihleri arasında geçirilen devrenin Tanpınar üzerinde etkili olduğunu söyler. Kerkük'e yolculuk

[6] Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s.24-25.

sırasında hastalanan Tanpınar'ın annesi Musul'da ölmüş bu durum onun eserlerinde görülecek düzeyde boşluğu doldurulmaz bir tesir bırakmıştır.[7] Ekim 1916'da Antalya'ya gelmeleriyle eğitim hayatında sürekli değişen muhit ve okulların yenisi eklenmiş oluyordu. Bundan dolayı İstanbul'da Ravza-i Terakkî İbtidâî Mektebi'nde, Sinop ve Siirt rüştiyelerinde, Siirt Katolik Dominiken misyonerlerinin özel okulunda, Kerkük, Vefa ve Antalya liselerinde okudu.[8]

Siirt memuriyeti dönüşü bir kervanla çıkılan yolculukta hayatının iki kadını yani annesi ve ablasının yanına ananesi de eklenir. Bütün akarsulara, dağlara canlı, ebedi varlıklar gibi bakan anlayış sahibi anane yol boyunca Ahmet Hamdi'ye Yunus'tan Aşık Kerem'den dizeler oku, geceleri üzerlerinde parlayan yıldızlardan bahsederdi.[9]

Değişen muhitler, okullar, iklimler pek tabii onun düşün dünyasının değişmesine neden olmuştur. Kendisi bu konuda şöyle demektedir; *"Herhalde babamın Anadolu memuriyetleri sebebiyle bir yerinde oturmamız, o zamanların uzun süren yolculukları, gittiğimiz uzak imparatorluk memleketlerindeki değişik iklim ve yaşama şekilleri, ani ayrılışların hüznü, dönüşlerin saadeti, daha çocuk yaşlarda hayatıma dikkat etmeme, hiç olmazsa onu sergüzeşt gibi görmeme sebep olmuştur, sanırım."* [10]

Edebiyatçılarımız Konuşuyor adlı eserde okuduğumuz üzere Tanpınar, şartlarının kendisini edebiyata ittiğini, daha çocuk yaşlarda okuma yapmaya başladığını, 1914 ile 1916 yılları arasında Kerkük'te eline geçen her türlü matbu eseri okuduğunu görürüz. "*Çocukluğumun hangi çağına baksam bu kitap yokluğunun verdiği boşluğa, o acayip, çıldırtıcı can sıkıntısına rastlarım*." dediği Kerkük günlerinde Şemsettin Sami'nin lügatiyle ilgilendiğini ve hatta Fransızca ile burada sökmeye başladığını, Celal Nuri,

---

[7] Ömer Faruk Akün, "Ahmet Hamdi Tanpınar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.12, İstanbul 1962, s.3.

[8] Orhan Okay, "Ahmet Hamdi Tanpınar Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010, s.567.

[9] Alim Kahraman, *Ahmet Hamdi Tanpınar – Altın Uçurum*, Büyüyün Ay Yayınları, İstanbul 2023, s.14-16

[10] Ömer Faruk Akün, "A.g.m.", s.3.

Ahmet Haşim'i, Yakup Kadri'yi, Süleyman Nazif'i ve Yahya Kemal'i bu dönemlerinde tanımıştır.[11]

Babasının kadılık tayiniyle Eylül 1916'da Antalya'ya geldiğinde Tanpınar, Kerkük'te şikâyet ettiği dost ve kitap yokluğunun verdiği acıyı burada biraz dindirecek bir delikanlı olmuştur. Antalya genç Tanpınar'a çok iyi gelecekti zira talihin birleştiği coğrafya onu çok yoruyordu. Bunların birini şu yazısında görürüz; "*Arap memleketlerinde daha yanık ve çok ezici olan ezan sesleri, salalar ölüm düşüncesini adeta içimi hakkediyordu. Her kımıldanışta hastalıkla, açlıkla kemirilmiş insan yüzleri görüyorum"*[12]

Babası, Arap memleketleri ve Antalya genç Ahmet Hamdi'ye hayatında unutamayacağı bazı şeyler yaşatmıştır. Öyle ki babasının yaşlı, sinirli, ölümden sık sık bahseden biri olarak ve hatta iki kardeşi ve annesinin vefatı ardından çocuklarının gülmesini men eden ve kendisini Antalya'da rövelver sıktığı için tokatlayan ve yıllar sonra da buna hak verdiğini söylediği bir babadır.[13] Ancak Tanpınar'ın üzerindeki tesiri o kadar fazla olmuş olacak ki 4 Ocak 1934'te Nurullah Ataç'ın kızı Meral Tolluoğlu'ndan öğrendiğimiz üzere babasının vefatı üzerine arkadaşı Nurullah Ataç'ın Fatih'teki evinin kapı eşiğinde "Nurullah babam öldü" diyerek ağlamıştır.[14]

Artık tek başına Antalya'nın sahillerinde dolaşan kendini "*ben o zamanlar ürkek, sinirli, cılız bir çocuktum*" cümleleriyle tanımlayan delikanlı Tanpınar[15], Orta Doğu'nun bunaltıcı havasından uzak, bizlere sonsuzluğa hatırlatan, kendisi çıldırtacak kadar güzel denizlerin kıyısında karanlıklara kadar oturduğundan, manzarayı ve oyuklara dolup boşalan suyu izlediğinden bahseder.[16] Huzur romanını karakterlerinden kendisiyle benzerlik gösteren Mümtaz Akdeniz'i şöyle tarif eder;

---

[11] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergah Yayınları, s.392-393.

[12] Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar*, s.87.

[13] Alim Kahraman, *A.g.e*., s.14,26.

[14] Alim Kahraman, A.g.e., s.50

[15] Alim Kahraman, A.g.e., s. 32.

[16] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.395.

"Burası Akdeniz'di. Mümtaz, Akdeniz'in ne olduğunu, nasıl bir hayat rahatlığıyla insanı kavradığını, güneşin, berrak havanın, ufkun çizgisine kadar uzanan ve her dalgayı, her kıvrımını kendi kenarıyla göze nakşeden sarahatini insanı nasıl terbiye ettiğini, ruhumuza nasıl dolduğunu, hülasa üzümle zeytini, mistik ilhamla vazıh düşünceyi, en çetin ihtiraslar ferdi huzur endişesini el ele yürüten tabiatın mahiyetini sonra kitaplardan öğrendi. Fakat o yaşlarda bilmemesi onlardan lezzet almaması değildi."[17]

Akdeniz onun için bir üst kimlik, bir kültür olmuştur. Yukarı bahsini ettiği üzüm ve zeytinin yanı sıra Mustafa Baydar'la yaptığı bir mülakatta, üzüm ve buğdaydan bahsederek, bizim Akdeniz insanı ve Türk kültürünün de Akdenizli olduğundan bahsetmiştir.[18] Tabiat, deniz onun tabiriyle dar hayata karşı fakat tabiat geniş ve munistir.[19] Çağdaşlarından Nurettin Topçu için tabiat nasıl ruhların Allah'a yaklaşma, dünya kirlerinden arınma, ruhun canlanması ve yücelmesi için benzermiş bir mekân ise su da onun için kenarında oturup, kâğıda bir şeyler yazıp belki de tanrıya uzanan yoldan ona ulaşma arzudur.[20] Tanpınar için suyun sesi ise aşkın ve ihtirasın sesinden kuvvetli, karanlıkta insanın içindeki ölüm mayasının dilini konuşan bir şeydir.[21]

1918 Ağustos'ta yükseköğrenime devam etmek için İstanbul'a gelmiş, bir yer bulana kadar Rami ve Kasımpaşa'daki yakınlarında kaldıktan sonra bir Baytar Mektebi'nde yatılı öğrenci olmuştur. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin önce tarih, ardından felsefe şubelerine girmekteki kararsızlık yaşamış, lise zamanlarında şiirlerinden tanıdığı Yahya Kemal Beyatlı'nın Edebiyat Şubesi'nde ders verdiğini öğrenince kaydını bu şubeye yaptırmıştır. Öğrenimi sırasında memleket, mağlubiyetler ve mütareke devrinin acıları ile milli mücadele döneminin heyecan ve ümitleriyle geçmiştir. Bu sıralarda bir öğrenci olarak hocası Yahya Kemal başta olmak üzere Mehmed Fuad Köprülü, Cenab Şahabeddin, Ömer Ferit Kam, Babanzâde

---

[17] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergah Yayınları, İstanbul 2009, s.29.

[18] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.360

[19] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.30.

[20] Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak – Nurettin Topçu'nun Sohbetlerinden Kalanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2020, s.60-61.

[21] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.33.

Ahmed Naim gibi hocaların derslerine devam etmiş, Cumhuriyetin ilan edildiği 1923'te Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i üzerine hazırladığı tezle mezun olmuştur.[22]

Okul bittikten sonra Yahya Kemal'le ilişkileri dostluğa dönüşmüş, ona karşı saklanamaz bir hayranlık duymaya başlamıştır. Bunun yanında ilk resmi görevi 1923'te Erzurum İdadisindeki göreviyle başlar. Bunu 1927'de Ankara'ya gelmiş, Hayat Mecmuasında yazılarını neşredebilmiş, daha sonra İstanbul Kadıköy Lisesi ve tekrar Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde öğretmenlik yapmıştır. 1933 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nde Ahmet Haşim'in vefatı sebebiyle estetik metodoloji derslerini vermiş, 1939'da yani Tanzimat'tan tam bir asır sonra Edebiyat Fakültesi'nde kurulacak olan 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Kürsüsüne dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in tayiniyle profesör olarak atanmıştır. [23]

1943-1946 yıllarına Kahramanmaraş milletvekilliği yapmış, parti tarafından tekrar aday gösterilmeyince Milli Eğitim Bakanlığı'nda Orta Öğretim müfettişliği yapmıştır. Meclis'te aktif bir siyasi hayatı olmadığını bildiğimiz Tanpınar'ın ilk milletvekilliğinden yaklaşık yirmi sene sonra yazdığı 27 Ağustos 1960 tarihli günlüğünde "*Ben ne sağdanım, ne de komünistim veya declaré sempatizanıyım. Sadece demokratım, mümkün olursa, demokrat sosyalist bir teşekküle girerim ve memnun olurum. Fakat böyle bir teşekkülün manevi mesuliyetini de üzerime almam."* dediğini görürüz. Bu haliyle Tanpınar, talihi karşısındaki çaresizliği, romanlarının sağ-sol arasında kalması ve taraf olmak suçlanması gibi konumlandırılmamın mümkün olmadığı siyasi pozisyonu ile onu yine yalnız bırakmıştır.[24]

1948'de akademideki estetik hocalığına, 1949'da ise fakülteye dönmüştür. İleride ayrıntısıyla inceleyeceğimiz Tanpınar'ın Avrupa gezilerinin 1953'te altı ay, 1955'te üç hafta Fransa'da, 1955'te bir ay İtalya'da, 1957'de bir hafta Almanya'da, 1958'de bir hafta İtalya'da ve 1959'da bir yıl süreyle olmak üzere, altı defa yurt dışında bulunmuştur. Gezilerinin büyük bir kısmını Paris'te geçiren Tanpınar bu sırada,

---

[22] Ömer Faruk Akün, "A.g.m." s.5-9.

[23] Orhan Okay, "A.g.m.", s.567-568.

[24] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergah Yayınları, İstanbul 2008, s.205.

İngiltere, Belçika, Hollanda, İspanya, İtalya, Almanya ve Avusturya'ya geçerek tanıma imkânı bulmuş ve yurda dönmüş, 23 Ocak 1962 geçirdiği kalp krizi sonucu ölmüş, Süleymaniye Camii'nde kıldırılan namazının ardından hocası Yahya Kemal'in mezarının yanına gömülmüş, mezar taşına "Ne içindeyim zamanın / Ne de büsbütün dışında" mısra kazınmıştır.[25]

B. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN PSİKOLOJİK KAOSLARI

Tanpınar derslerinin birinde sevdiği yazarlardan Valery'den delaletle öğrencilerine "*bir eseri anlamak için yazarın hayatını bilmeye ihtiyaç yoktur*"[26] dese de biz hayatını, yaşamını, sıkıntılarını, arzularını ve psikolojik takıntılarını dahi inceleyeceğiz. Kendisinin başkalarının yaklaşımlarını incelerken bir cümleden bile çıkarımlar yaptığını biliyoruz. Abdülhak Hamid'i tanımasının yanında, derslerinin birinde "*Hamid'in psikolojisini anlamak için, bir cümlesinden hareket etmek lazımdır. 'Ben dalkavuktan, beni eğlendiren adamdan, nasihatten hoşlanırım 'der. Kendini kabul etmek, onda bir narcissisme olduğuna delildir*" der.[27] Biz de kendisi hakkında yapacağımız çıkarımlarda, eserlerinden, şiirlerinden, cümlelerinden hatta alışkanlıklarından çıkarımlar yapacağız.

Ahmet Hamdi Tanpınar, üzerine yazılan ilk yazı olduğu düşünülen 1934 tarihli İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Ahmet Hamdi* yazısında, Fevki'nin çizimiyle birlikte Tanpınar'ı şöyle tanımlamıştır; "*(...) Ahmet Hamdi ne bir ukala, ne bir malumat satıcısı, ne de mantıkçının kendisi değildir. (...) Şairdir, tarihçidir, hatta en anlayışlı cemiyetçidir. Onda tabiat adamı, çelebi, romantik adam, klasik zevk her şey birbirine karışarak yine çarpuk çurpuk bir anlayış ve duyuş örneği çıktığı zannedilir. Halbuki bu yüzdeki dağınıklık içteki bütünlüğün bir arkadaşlığıdır."* [28].

---

[25] Orhan Okay, "A.g.m.", s. 567.

[26] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, Haz. Abdullah Uçman, Dergah Yayınları, İstanbul 2020, s.107

[27] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.109.

[28] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı Derlenmiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*, Haz. İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.35.

Dostları ve öğrencileri onu pek çok isimle anardı; Nurallah Ataç'ın taktığı *Kırtıpil Hamdi*, *Antalyalı Genç Kıza Mektupta* kendini tanımladığı *Hülya Adamı*'nın yanı sıra kendi için kullandığı söylenen "*Derbeder Şair*", Halide Nusret'in kendi aralarında *Hamdi Paj* ya da öğrencilerinin geniş kenarlı fötr şapkasından dolayı *Al Capon* diye anılan bir kişiliktir.[29]

Kendisinin yazılarında sık sık yabancı isimleri not düştüğünü ve onlara hayranlık duyduğunu görürüz, bazıları; Baudelaire, Mallerme, Valery, Proust vd. Bununla beraber Ayşe Nur Tanpınar'ın masasında Francisco Goya'nın bir resmi olduğunu röportajında yazmış ve Ahmet Hamdi'nin şu cümlelerine yer vermiştir "*Bugünlerde ne yalan söyleyeyim beni Brueghel ile Goya çok yakaladı. Onlardan hemen hemen ayrılamıyorum. Goya dinamit gibi adam; Brueghel başka bişr şey. İkisi de muazzam insanlar. Seyahatimde onlara rastladıkça, bayram yapıyordum. İspanya'da en sevdiğim şey Goyalar oldu*."[30]

Öğrencilerinde biri Tanpınar'ın, öğrencilerine "*İşimiz zor çocuklar. Benden çok şey bekliyorsunuz, ama ben Osmanlı döneminde yetişmiş bir adamım ve alışkanlıklardan kopmak çok güçtür*." dediğini söyleyen, kendine "*mazi ile hesabını gören bir Türkiye'nin peşindeyim*" görevi veren bir yazardır.[31]

Cemil Meriç onun için "*Edebiyatımızda derin bir irfan, uyanık bir tecessüs, olgun bir zevkle eğilen bir 'müsteşrik'tir. Dürüsttür, samimidir, sanatkârdır. Ama imanını kaybeden insansının büyük yabancılığı içindedir."* der.[32]

Edebiyat Alemi'nin 14 Temmuz 1947 yılının 13 Numaralı sayısında yayınlanan *Bugün Edebiyat Var mıdır* ismiyle ile yayınlanan yazı girişinde Tanpınar'ın masası şu

---

[29] Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s.10.

[30]Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherin Sırrı*, s.236.

[31] Mehmet Aydın, *Kayıp Zamanın İzinde Ahmet Hamdi Tanpınar*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2013, s.15.

[32] Cemil Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.144.

cümleler tarif edilmiştir; "*çalışma odasına girdiğimiz zaman, masasının üstünü kaplamış gördüğüm, yayılmış kağıtlar ve boşalmış sigara paketleri. (...)"*[33]

Tanpınar'ın karakteristik özellerinden birisinin Avrupa seyahatleri sonrasında sıkıntılarının pek sıklaştığı olduğudur. Ayşe Nur 1954 yılında yaptığı bir röportajın girişinde Tanpınar'ı sabahın erken saatlerin itibaren çalışırken bulduğunu, masasının oldukça dağınık ve bir tarafında da Sokrates heykelinin fotoğrafı olduğundan bahseder.[34]

Kendisi çocukluğuna *Mahkûm Neslin Çocukları* adını vermişti. Yahya Kemal adlı eserinde Kemal'le ilk karşılamasını anlatır ve şunu şu cümleleri düşer; "*Mütarekenin acıklı günleriydi. Her gün yeni bir felaket, içimizde yaşama kuvvetini kökünden söküp koparmak ister gibi sallıyordu. Mahkûm bir neslin çocuklarıydık. Bununla beraber gençtik, şiir seviyorduk. Çok zalim ışıklar arasında olsa bile istikbale ait büyük ümitlerimiz vardı"*[35]

Tanpınar Mustafa Baydar'ın 1957 yılında yaptığı röportajda "s*on 15 dakikanızda insanlara ne söylemek isterdiniz acaba?"* gibi spesifik bir soruya "*Benden sonra yaşayacaklar için kendilerini kıskandığımı söylerdim, bittabi telaştan ve üzüntüden herhangi bir şey söylemeyi o anda akıl edersem"* cevabını verir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın günlüklerinde ve mektuplarından anlaşıldığı ve de kendisine yakıştırdığı *Derbeder Şair* yahut *Sukut Suikastına* uğradığı düşüncesi, hastalığı sırasında Adalet Cimcoz'un yazdığı mektubunda kendisine "*Hamdicik*" diye seslenmesine "*Adaletin yazısı güzel değildi. Şairden, şair hastalığından böyle bahsedilmez. Kadıncağız yarım sütunu doldurma gayretiyle neredeyse beni cami kapısında bırakılmış piç yapacaktı, hele o Hamdicikler"* diye sitemlerde bulunması Tanpınar'ın psikolojik sorunlarını gözlemleyebilmemize yardımcı olmaktadır. [36]

---

[33] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherin Sırrı,*192.

[34] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherin Sırrı,*233.

[35] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s.17.

[36] Canan Yücel Eronat, *Tanpınar'dan Hasan Ali'ye Mektuplar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s.24.

Mayıs 1953'teki tuttuğu günlüğünde psikolojik kaosu üzerine incelemelerde bulunabileceğimiz önemli ayrıntıları bizimle paylaşır. *"(...) Bütün günlerim, kendi kısırlığımdan, sathiliğimden, yalancılığımdan, ekleme şeylerden, şahsiyetimden korku ile geçiyordu. Acaba sadece bu kadarla mı kalacağım? Paris beni kendimle kavgaya soktu. Fakat bu kavga eskiden de bende vardı! Paris'te kendimin olan yeni bir şey bulamayacak mıyım? Hiç beni zenginleştirmeyecek mi? Geldiğim gibi mi gideceğim? Sadece bazı hamakatleri yapmak için mi?*"[37]

Hayatı için sık sık sitemler bulunduğuna denk geliriz. Bunlardan biri de 2 Temmuz [1953] tarihli günlük sayfasıdır. "*Korkunç keşif: İnsan nerede olursa olsun tek bir hayatı yapabiliyor. Paris'teki otel odalarım, İstanbul'da Kenan, buradaki hayatım oradakilerden ne kadar az farklı. İnitiation yokluğu ne kadar korkunç şey. 52 yaşında Şile'ye gittiğimi, hala Polonezköy'ünü görmediğimi unutuyorum, devr-i âlem seyahati yaptırmadıklarına üzülüyorum. Seyahat yaptırılmaz, yapılır. Yatak, sandalyeler kitapla, şömine ilaçla dolu. Hep takviye, takviye. Meşruta yalı hikâyesi. Nesiller önümden nasıl geçiyorlar ve ben hep aynı hülyadayım. Keşke evlenmiş olsaydım ve ferdi saadet düşüncesi kafamda bu kadar zalim bir hedef olmasaydı. Bir duvarın arkasında gibi yaşıyorum. Şurası da var ki, bu duvarın freskleri, kabartmaları bazen güzelleşiyor*."[38]

Kendisini bazen küçük görür iken bazen de kıskanılası biri olarak görür. Nitekim 8 Temmuz 1953 tarihli günlük sayfasında "*Her yerde beni kıskandıracak adama mı rast geleceğim*?" diye bir cümleye denk geliriz. [39] Benzer bir şekilde kendine güveni 3 Aralık 1958'de günlüğüne düştüğü sayfada rastlarız. Tanpınar burada "*Gençler yanımda Yahya Kemal'i çekiştirip duruyorlar. Büyüktü, değildi, şu, bu. Fikirlerin bir kısmı benim. Bugünkü edebiyat aleminde yüzde hiç olmazsa beş fikirler benden. Benim adım yok ortada*" diyerek kendisinin görmez gelindiğini öğrenciler tarafından bile

[37] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s. 57

[38] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.62.

[39] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.66.

yapıldığını dile getirecek kadar kendine güvenen bir o kadar da ezilmiş hisseden biridir.[40]

Kendisini diğer yazarlarla kıyaslama gibi bir huyu da vardır. 18 Eylül 1959 tarihli günlük sayfasındaki şu notlar onun kendisini Yaşar Kemal gibi isimlerle kıyaslamasını ve sitemlerini görürüz; Öyle ki; *"(...) Buna mukabil bir yığın haksızlık yapılıyordu. İnce Memet tercüme ediliyor, Huzur okunmuyor, Yaz Yağmuru, şiirler ıska geçiliyordu. Komünist, komünisti tutuyor. Ona hayran oluyor, onu seviyor. (...)"*[41]

Bazen piyango oynadığını bazen de arkadaşları tarafından pek ortama kabul edilmediği anlaşılır. 1 Ocak 1959 tarihli günlük sayfasında şu cümlelere rastlarız; *"(...) Evvelsi gece Mehmet Ali'lerde [Cimcoz] idim. Beni yılbaşına çağırmadılar. Nüzhet'ler de [Suman] öyle. Demek ki bazı mühitleri bıktırmışım. Ne çıkar! Mehmet Ali ve bütün arkadaşlarım yazılarıma adeta ambargo koydular (Bir de kitap kaybetmek, kitap iade etmemek lafı çıktı) Bu sabah bire kadar şiirle meşgul oldum. Adeta soğuk su ile yıkandım. Maalesef piyangodan bir şey yok. İstikbal karanlık"*[42] Mehmet Kaplan'ın Nisan 1943 tarihli Tanpınar için düştüğü "*girdiği yeri nizamsız olan itiyayalarına göre darmadağınık ederdi*" tanımlaması belki de onun neden ortamlarına dahil edilmediğine dair küçük bir not olarak karşımıza çıkar.[43]

3 Aralık 1958 tarihli günlüğünün bir paragrafında ise şöyle bir cümleye rastlıyoruz. *"Herkes bana yalan söylüyor."*[44] Ona yalan söyleyen ve inciten insanların sayısı artmış olacak ki gelecek zamanlarında, insanların maymundan ve Âdem'den gelenler olarak ikiye ayrıldığını, onların tuhaf, adi, yalancı ve zalim olduklarından bahseder. İşte bunlardan biri 6 Nisan 1959 tarihli günlüğünde *"Hakikatte iki cins insan var. Maymundan gelen, Adem'den gelenler"* şeklinde karşısımıza çıkar. [45] 10 Ağustos 1961 tarihli günlüğünde ise *"Evet hayatta <u>ayıp</u> var. Hayat insicamsız, insan tuhaf, adi,*

[40] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.134.

[41] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. 167.

[42] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.143.

[43] Alim Kahraman, *A.g.e*., s.82.

[44] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.134.

[45] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.160.

zalim, yalancı ve gülünçtür. İhtiraslar arkalarında bir kül yığınını bırakarak geçerler."[46]

Onun bir başka psikolojik kaosu günlüklerinin 1953 yılına denk gelen temmuz sayfalarıdır. Günlüklerini hazırlayan İnci Enginün ile Zeynep Kerman'ın da notlarında belirttiği üzere sadece psikolojisi değil notları da oldukça dağınıktır. Bahsini ettiğimiz tarihlerde Tanpınar günlüğünden geriye şöyle bir sorgulama bırakmıştır;

"Neyim? Kimim? Nelere muvaffak oldum? Hiçbir şey yapamadım mı? Ah, bir kere olsun kendi dışıma çıkıp kendimi görebilsem! Neye yarar? Benim için mühim olan bundan sonrası… Neler yapabilirdim bu üç buçuk ayda? Karar verebilmek, ısrar etmek şartıyla… Bir tek manzume dahi bitiremez miydim? Tembelim! İflas etmişim! Hiç yokum! Tek ümidim, bu Avrupa kompleksinden kurtulduğuma göre, bir mecmua çıkarıp faal yazıya başlamaktır."[47]

1943'tarihli Ahmet Kutsi Tecer'e yazdığı bir mektubunda eni bir eve taşındığından bahseden Tanpınar evinden "*fikir ahırı*" olarak bahseder. "*Eve taşındım, döşedim. Fena da olmadı. Fikri bir ahırım var demektir. Fikri yemlik yahut teşbihi yaptıktan sonra, seni orada görmek istediğimi tabii söyleyemem*."[48]

Tanpınar'ın depresif hallerine günlüklerinden pek çok örnek gösterebilmemiz mümkündür. Avrupa gezisinden bir sene sonra yani 8 Mart 1954'te düştüğü günlük notları, bu karamsar halinin okumalara yansıdığını gösterecektir. Bu sırada Namık Kemal'in mektuplarını okuyor, tarihi bir isimle eş bularak güç aramaya çalışıyordur belki de. Bahsini ettiğimiz sayfa "*8 [Mart 1953]. Tabii hiçbir şey yok. Ben hastayım. Yazı çıkmadı. Ev halkı hasta. Uykusuz gece. Rüyalar, rüyalar… ve yalnızlık. Namık Kemal'in mektubunda okuduğum bir beyit: Ber-ruz men be-gayr ez-saye-i men nist yar-ı men/ Veli o hem nedared takat şebha-yı tar-ı men " Ancak psikolojisi değişken*

[46] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.319.

[47] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.70.

[48] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s.62.

bir haldedir"[49] cümleleriyle sürer. Psikolojisinin değişken olduğunu takip eden sayfanın o kadar da karamsar olmadığından anlaşılır;

Bir başka günlük sayfasında "*Bugün kitabım çıktı ve hayatımın diğer bütün mesut hadiseleri gibi bir türlü sevinmek imkanını bulamadım, çünkü para meselelerinin tam krizine geldi.(...) Hepsinde beni kendimden iğrendiren bir şey var. Hepsinde kendim değilim. Bir başkasıyım. Hiç olmadığım bir başkası. Yahut iki insan. Bu meseleleri halledemeyecek miyim*?"[50]

Bu dönem ilerleyen dönemlerde ağırlaşan sadece psikolojik durumu değil üslubu da olur. 16 Ocak 1959 tarihli günlüğünde "*Sabah. Bir haftadır ki, orospu, borçlu ve perişanım. İkide yatıyor ve sekizde, yedide uyanıyorum. Tekrar aynı şeye dönmek, rejime dönmek mecburiyeti (...)*" diyecek kadar kendini karşı yakıştırdığı kelimeler ağırlaşır hatta 21 Ocak 1959 tarihli günlük sayfasında intihardan bahseder buna rağmen de mutlu olabildiğinden bahsederek hakikaten karmaşık bir psikolojik hal sunar; *"(...) Alevler içinde bir hayvan gibiyim. Hiçbir şey düşünmeme, tasavvur etmeme, üzerinde durmama imkan yok. (...) Biçare, hayalperest. Gırlatağa kadar borç içinde, her gün mucize bekleyerek yaşıyorum. Yazık ki mucize anında olmuyor. Vaziyeti hiçbir gün olduğu [gibi] görmedim, göremedim. İntiharın kapısı beliriyor. Buna rağmen gülüyorum, eğleniyorum. Paranın tehdini unutuyorum. Ne zalim silah. (...)"*[51]

27 Ağustos 1960 tarihli günlüğünde Erdek seyahati üzerine düştüğü bir notta ablasının kendisine "*Taşa toprağa selam söyle*" dediğini ve bunun kendisinin yalnızlığına olduğunu anlatmıştır. "*Erdek seyahati. Bir ki peysaj. Deniz banyosu ve bir yığın budalaca yorgunluk. Yemeksizlik, kötü uyku, telefon yokluğu. Giderken ablamın sözü; "Taşa toprağa selam söyle". Bu ihtiyar kadın nasıl bu korkunç sözü buldu? Bütün hayat acılığıydı bu söz. "Taşa toprağa selam söyle" Kimse kalmadı ki... Ben de yavaş yavaş öyle olmuyor muyum?*"[52] Devam eden sayfalarında da şöyle bir cümleyle

[49] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.116.

[50] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.118.

[51] Zeynep Kerman ve İnci Enginün, *A.g.e*. 150.

[52] Zeynep Kerman ve İnci Enginün, *A.g.e*. s.207.

karşımıza çıkar Tanpınar "*Sade Türkiye'de değil, Fransa'da artık yalnızım. Çocukluğumun, gençliğimin zevki olan muharrirlerin, yalnızlığımı ısıtanların hiçbiri kalmadı"*[53]

İleriki dönemlerde Yahya Kemal ve arkadaşlarının arka arkaya ölmesi kendisinde bu kervana katılacağı hissini uyandırır. Artık parasız, hasta ve kendi kitaplarını eskimiş bulacak kadar bıkkındır. Bu durum günlüklerinin 26 Teşrin-i Sani 1958 tarihli sayfalarında ve daha pek çok sayfada karşımıza çıkmaktadır. Bahsini ettiğimiz sayfada Tanpınar, *"(...) İçimde her şey altüst. Bittabi hastalığımdan ziyade parasızlıkla meşgulüm. Cebimde yalnız bir lira var. Kendimi dün akşamdan berri küçülmüş, biçare buluyorum. Parasızlığım bazı hastalıklar gibi hemen hemen hiçten başladı, büyüdü, çoğaldı, beni altına aldı. Etrafım alacaklı ile dolu. Cebimde borç senetleri var. Şu anda yalnız borçla ve atıfetle yaşıyorum ve borç beni çıldırtacak*" diyecek kadar sıkılmıştır.[54] Takip eden günlük sayfalardaki şu notu hayatına özet sayılabilecek öneme sahiptir; "(…) *Yazık ki ben şairim, kendimin peşindeyim. Hakikat şu; Hocalığı otuz iki senedir sevmedim, sevemedim. Müthiş hoca itiyatlarım var. Öğretmek hoşuma gidiyor. Fakat hoca değilim. Kendi kendimi feda edemiyorum*".[55]

Bazı zamanlar paniklerinin arttığını gözlemem mümkündür. Bunlardan bir tanesi 26 Mart 1961 tarihli günlük sayfasıdır. Burada ev sahibine kirayı vermemesi sebebiyle üst kattan kalan her sesin ev sahibinden geldiğini sandığını yazar. "*Tıpkı ev sahibine borcum olduğu zamanlar tavandaki her gürültüyü onun yürüyüşü sanmam gibi*"[56]

23 Temmuz 1961'de ise "*Hiçbir akşam bu kadar yalnız değildim. Psikolojikman bugün mazimle alakamı kestim. Hayatım altmış birinde yeni bir devreye girdi. On sekiz sene evvel olsaydı bu iş ne olurdu! İkinci bir fıtık işi başıma çıkıyor. Bugün gözlüğün sapı kırıldı*" diye yazar. [57]

---

[53] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.208.

[54] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.123.

[55] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.127.

[56] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.270.

[57] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.314.

Bazen de gece yazılarında bir derbeder sonlara doğru varoluşçu bir tona rastlarız. 4 Mart 1961 tarihli günlüğünde;

"*Etrafımdaki sükût halkası adeta bir suikast mahiyetiyle devam ediyor. (...) Dün Sabahattin benim moderni sevmediği ve on dokuzuncu asırda kaldığımı söyledi. Bir gün elbette bana döneceklerdir. Fakat ne zaman? Şurası da var ki kitabımın büyük bir kemiyet noksanı var. Hayır, modernle ilgisiz değilim. Asrımın adamıyım. (...) Ben entellektüelim. Aşka da, hayata da, insana da, düşünceye de inanıyorum. Fakat bunları behamehal birkaç modanın arasından görmek mecburiyetinde duymuyorum. Cemiyete karşı olduğu kadar kendime karşı da sorumluyum. Ve bu çift sorumluluğu hissediyorum. Deli otu yemeğe mecbur değilim*."[58]

Bu bunalımlardan olacaktır ki şunları demekten kendini alamaz *Siyah Atlar* şiirinde; "*Saçında gecenin soğuk rüzgârı Bir gün kapatırsın bu ufukları. Beklersin köşende sessiz ve yorgun. Siyah atlarını son yolculuğun. Ve dersin yavaşça kendi kendine; Ömrün çemberinden kurtuldum yine."*[59]

20 Mart 1960 tarihli Paris'te Adalet Cimcoz'a hitaben yazdığı bir mektubunda *"Hep kendimi toplamak ihtiyacındayım. Bazen de olduğu yerde –hep kendimi- bırakıp, başka tarafa geçmek! Bir kafayı boşaltmak makinesi icat etseler ne olur? Alkol yapamıyor bunu. Bilakis her şeyi karıştırıyor, birbiri üstüne yığıyor. Niçin bu işlere böyle aldım?"*[60] der.

Bunun psikolojik durumunu inceleyebileceğimiz bir hususta eserlerinde kullandığı kelime sıklığıdır. Örneğin İnci Enginün tarafından hazırlanan Dergah Yayınları tarafından yayınlanan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Bütün Şiirleri*'nde "*zaman*", "*fecir*", "*sükut*", "*ayna*", "*uyku*", "*rüya*" ve "*bahçe*" kelimelerini fazlasıyla kullanmıştır. Yaklaşık 37 mısrada, 3 başlıkta kullandığı 'zaman' kendisinin bu mefhuma karşı dikkat çektiği hale örnek verilebilinir iken 15 yerde kullandığı '*fecir'* onun umut beklediği günlere,10 yerde kullandığı '*suküt'* hayatına özet sayabileceğimiz '*suküt suikastı'* ile birlikte bilincin varlığına, 40 yerde kullandığı '*ayna'* kendinle yüzleşmeye

[58] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.260.

[59] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2020, s.34

[60] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.179.

ve hatırlamaya, yaklaşık 31 yerde kullandığı '*uyku'*, etkisinde bulunduğu Freud'un '*rüya'* dünyasına taşıyan araç olmakla birlikte yaşamdan uzak yaşamdan yerlerin dünyası, 40 yerde kullandığı '*rüya'* saklanan bilincin soyunduğu, 2 başlıkta 39 yerde kullandığı '*bahçe'* ise onun hasretinde bulunduğu rahata, belki de çocukluk günlerindeki yeşillikleri birer anmadır.

Sanıyorum *fecri* ümitle eşitliğimiz ve buna şahit göstereceğimiz mısraı *Eşik* şiirindeki "*Ey şafaktan, sırdan, arzudan hayal Yıldızların bize ördüğü masal*"[61] iken '*ayna', Aynalar* şiirinde şu mısralarla anlatır kendini bize; "*Aynalar ki sessiz anlatır bize Maziye karışan günlerimizi. Bizden iyi tanır aynalar bizi ... O vefalı kalbe benzer ki onlar, Bir küçük vesile maziye yollar*."[62]

Bahçeler ise *Yolculuk* şiirinde şöyle tanıtır kendini "*Rüya besteleyen eski bahçeler, Ne lambam ki soluk bir ışık serper Istırabı taşan gecelerime. Esen rüzgarlarla yanan derime Serin şifasını döker her gece Çağıran bir eldir sanki gizlice*"[63]

Yaşamın onun için sıkıcılığı, *Abdullah Efendi'nin Rüyaları*'nda kendini şöyle göstermiştir de "*Zaten hayat dediğimiz bu kapalı dairenin asıl mucizesi, bu alışmak değil miydi?"*[64] Abdullah Uçman hazırladığı, *Ahmet Hamdi Tanpınar - Edebiyat Dersleri* eserinde öğrencisi Halazaoğlu'nun "*Ziya Paşa ve Devri"* başlıklı notunda Ziya Paşa'dan delaletle göreceğimiz şu notlar, onun zihinsel dünyasında bizler gibi onunda kültürel kodların nasıl da etkili olduğunu gösterir*;*

"Düşünen insan her yerde ıstırap çekiyor. Evvelâ akıldan şikâyet ediyor: Akıl ile nereye baksan içinde huzur yok; nereye hayalini sevketse aklı yetişmiyor. Tecrübeyi ilmin kapısına getiriyor, biz ancak zanlarla iş görürüz diyor. Akıl müspet ilimlere yardımcıdır; aşağı yukaakıl için felsefî bir huzursuzluk yaratıyor: Aklı olan insan huzursuzdur. Bu nereden geliyor? Bütün Şarkta var; çünkü Şark nature'ü kabul etmiyor, yani tabiata inanmıyor. Sonra faziletlinin mevkiine, Şarkın ezelî şikâyetine geliyor. Ve oldukça lügat kullanıyor; Allah sevdiği insanı ıstıraba düşürür diye

[61] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, s.65.

[62] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, s.115.

[63] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, s.123.

[64] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2021, s.37.

misaller veriyor. En sonra Allah'ın tehlikeli bir sevgili olduğunu söylüyor: Kahraman, talihi ile pençe pençeye elen adamdır. Sonra: "Bu acz ki insan oğlunun malıdır, bunu insana kim veriyor ve bu acz ile beraber onu hâkim kılan kimdir?" diye mutasavvıfların sorduğu sualleri, yani eski diyalektiğin bütün suallerini sorar. Tekrar ihtiraslar görülür; insanın ihtiraslar elinde bir oyuncak olduğunu anlatıyor. Hülâsa insan talihi bir karar bilmez, arkasında daima ihtiraslar vardır demek istiyor. İnsan lâkayttır, şuursuzdur; zâlim, günah yaptığının farkında değildir. Cemiyetler vardır ki iyiye kötü kötüye de iyi derler: dünyada iyiyi, kötüyü, güzeli, çirkini, zıtları birbirinden ayıracak bir terazi yoktur neticesine varır. Burada Ziya Paşa eskiden dağınık olanları teksif etmiştir. Bazan ileri gider: Allah'a perdesiz yaklaşır. Balzac gibi, insanı al müşahadeye koy, diyor.Fiiller müspettir; kimse yaptığı işe kötü diyemez. Cefadan doğru bir mizan yoktur."[65]

İslav coğrafyasının meşhur, kendisi gibi biçare adamın biçare karakterleriyle ürünler vermiş Dostoyevski'den etkilendiğini, sık sık Dostoyevski alıntıları yaptığını biliyoruz. anlamamamıza sebep olan cümlelerden biri *Yaşadığım Gibi* adlı kitabının *Kitap Korkusu* başlığında yerini alır. "*Dostoyevski'yi ise yeni yeni tadıyordum. Muazzam bir şeydi bu. Her an dünyam değişiyordu. İnsan ıstırabıyla temasın sıcaklığı her sahifesinde sabki kabuğumu çatlatacak şekilde beni genişletiyordu. Düşüncem adeta birkaç gece içinde boy atan o mucizeli nebatlara benziyordu."*[66]

Onun susuzluğa acıktığını ve tabii olarak ölümden korktuğunu şu cümlesinden çıkarmamanın mümkün olduğunu görüyoruz*; Onlar (kitaplar) bizim gerçek ebediliğimizdi. Fert olarak insanoğlu zaman selinde kaybolmaya mahkumdu; fakat zekası bu ebedilikte nurlu bir yıldız gibi parlayacaktı."*[67]

Öğrencisi Mehmet Kaplan *Tanpınar'ın Şiir Dünyası kitabında* hocası Tanpınar'ın hayatının derinliğini kendi cümlerinden bizlere şöyle sunmuştur;

"*Feda edemeyeceğim birtakım şeyler var: Sağlara karşı hiç olmazsa inkılâpların bugünkü statüsü. Sollara karşı Türk milletinin istiklâli ve tarihî hakkı. İmkân bulsam,*

[65] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.175.

[66] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2021, s.64.

[67] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.75.

yaşım müsait Olsa ve bir organ sahibi olsam müdafaa edeceğim tek fikir: Kalkınma ve plan. İnkılâpçılardan ayrılıklarım: Allah'a inanıyorum. Fakat tam Müslüman mıyım, bilmem. Fakat anamın, babamın dininde ölmek isterim ve milletimin Müslüman olduğunu unutmuyorum ve Müslüman kalmasını İstiyorum. Garplıyım. Hıristiyanlığın daha zengin miraslarla ve daha derinden işlendiğine eminim. Burada kendi kendimle aşikâr şekilde tezattayım. Süleymaniye'den başka garpla ölçülecek bir iki musiki eserinden başka bir şey tanımıyorum. Kolaylıkla tesir altında kalan adamlardan olmadığımı biliyorum. Tesirler bende kısa oluyor ve asıl olan hissî hayat olduğu için ona zıt olanlar devam etmiyor. Hiç kimsenin, Yahya Kemal hariç, tesiri altında kalmadım. Okuduklarım da onunla muvazene kurdu, hülasa "evolue" ettim, fakat değişmedim. Zaten şahsi temas bende az tesir bırakır, fikirler karşımdakinin bütün hüviyeti arasından bana gelir ve ben çok defa insanları sevmem (...)

Genç kızlar daima beni alakadar ettiler. Müthiş şekilde cazibelerine kapıldığım oldu. Fakat daima, kadınımı sevdim. Evlenmediğimin sebebi belki de biraz budur. Sonunda her genç kız can sıkıntısı verdi. Bilhassa bir kadını sevdim, çok ıstırap çekmekle beraber hakikaten mesut oldum, birkaç kadın da beni sadece tatmin ettiler. Bir yığın tezat içinde yaşadım. Dışardan bakanlar daima beni bu yüzden gülünç ve havada gördüler. Hülya adamı olmaktan hiç çıkmadım, onun yanı başında isyanlarım, memnuniyetsizliklerim, etrafa meydan okuyan yersiz cesaretlerim oldu. Ancak mizaçımdaki "esaslının peşinden gitmeyi" fark edenler beni kabul ettiler. Batzılarını ürküttüm, bazılarını darılttım."[68]

"Tanpınar'ın dikkatini çeken bu mağaraya çeviren ve hafızasının nakşeden asli temayül, Freud nazariyesi kabul edilirse, çocuğun ta küçük yaşta cinsiyet organlarına karşı duyduğu alakadır. Şair, aynı mektupta, o yaşta henüz manasını anlamamakla beraber, estetiğinin biraz da hala bu mağaraya bağlı olduğunu söylüyor. Uyku, rüya, gökyüzü, derinlik psikolojisine göre çocuğun en sakin ve mesut günlerini geçirdiği mağaraya, yani anne karnına dönüş manasını taşır" diyerek önemli bir meseleye dikkat çekiyor.[69]

---

[68] Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, Dergah Yayınları, İstanbul 2020, s.20-21.

[69] Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, s.87.

"Halbuki Tanpınar'ın mizaçı öyle idi ki, günlük konuşmasında bile duygu ve düşüncelerini derhal hayale dönüştürüyordu ve sonra gerçekten çok, rüyadan hoşlanıyordu. Nesirde bu rüyaları sağlam bir temele dayamak lazımdı. Freud imdadına yetişti. Fakat ilme fazla inanmadığı için, Freud'un rüya nazariyesi sadece bir vesileden ibaret kaldı. Deneme, hikâye ve romanlarında anlattığı rüyalar, Freud'da olduğu gibi insan hayatının zaruretlerine sıkı sıkıya bağlanmıyordu; kolayca bir fantezi halini alıyordu. Doğrusunu söylemek lazım gelirse Tanpınar, kendisinin de fark ve itiraf ettiği üzere gecikmişti. En çok sevdiği yazarlar, Hoffmann, Novalis gibi fantezist romantiklerdi. Chateaubriand'dan, hatta Victor Hugo'dan bile hoşlanıyordu. Halbuki çağı ve içinde yaşadığı çevre, çiğ ve haşin gerçekçilik ile aynı derecede çiğ ve haşin bir gerçeküstücülüğe kendini kaptırmıştı. Uzun müddet bu akımlara mukavemet eden Tanpınar, sonradan, kendi zengin imajlarına vezinli kafiyeli şiirden çok daha uygun olan serbest tarzda şiirler yazmaya başladı."[70] *"Tanpınar, hâlihazırda tesiriyle maziyi boş bulmaya başladığı için istikbali de karanlık görüyordu. İnsanlar 'içi kopmuş uçurtmalar' gibi güneşin 'aydınlık oyunu' içinde başı boş yüzüyorlardı. Şahsiyet, benlik, iç hayat diye bir şey kalmamıştı. Herkes 'aynı tezgahtan çıkma testiler gibi' birbirine benziyordu"*[71]

İnci Enginün'ün *Ahmet Hamdi Tanpınar* adlı eserinde Tanpınar'ın şiirde soyu bir şekilde dile getirmek istediği şeyleri hikaye ve romanlarında daha somut ve açıklayıcı bir tavır sergilediğini belirtmiştir. Onun bu tavırlarının, ıstıraplarının *Abdullah Efendi'nin Rüyaları*'ndaki Adem'in cennetten kovulmasından belirteceğimiz cümlesine kadar Tanpınar her haliyle psikolojik kaosa düşmüş ve bölünmüşlük yaşamıştır.[72] *Abdullah Efendi'nin Rüyaları*'nda bahsini ettiğimiz, İnci Enginün'ün Abdullah Efendi'nin bizzat Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kendisi olduğunu söylediği kesit;

[70] Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, s.135

[71] Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, s.137

[72] İnci Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar*, s.23.

"Abdullah, bir kere kapısını çalmamış, semtine uğramamış olan bu güzel mahlukun, böyle uçan bir çatıdan ve bir yıldız kasırgası içinde odasına tavandan girmesine hiç de hayret etmedi. Zaten, bu güzel ve asil mahlukun kendisiyle aynı hamurdan yuğrulmuş olmasına hiçbir zaman inanamamış, onun yüksek, büsbütün başka ve erişilmez bir alemden gelmiş ve bir mevcut olmasına daima ihtimal vermişti."[73]

Aslında Tanpınar hayatının düşünsel yanını ve dini kimliğini kendisi şu cümlelerle açıklamıştır; "*Allah'a inanıyorum. Fakat tam Müslüman mıyım, bilmem. Fakat anamın, babamın dininde ölmek isterim ve milletimin Müslüman olduğunu unutmuyorum ve Müslüman kalmasını istiyorum. Garplıyım."*[74]

C. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN KİŞİSEL YAŞAMI

Vedat Günyol'a 11.01.1952 tarihli mektubunda kendini "*ben bir cins estetiğin adamıyım*" şeklinde kendini tanıtan[75] Tanpınar için hakkında bildiğimiz diğer şeylerden biri "*erişilemeyecek kadar güzel*" diye tanımladığı, Siirt'teki Fransız Dominicain rahiplerinin yönettiği misyoner okulunda temelini attığı Fransızca'yı [76]çeviri yapabilecek düzeyde bildiğidir.[77] Her ne kadar Paris seyahatinde Sebahattin Eyuboğlu'na yazdığı mektubunda Fransızcasını " *Fransızcam midye kabuğu gibi, kah açılıyor, kah kapanıyor, adeta isterik Fransızca*." ya da 16 Mart 1954 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde *Paris'teki İlk Günler* adlı yazısında biri için "*Fransızcası benimkinden berbattı*"[78] diye not düşse de günlükleri yayınlayan İnci Enginün ile Zeynep Kerman'ın notlarında okuduğumuza göre Suut Kemal Yetkin'le birlikte Paul Mornand'ın *Sur la Vitesse* yani *Hız Üzerine* adlı eserini on gün içerisinde, Bedrettin

[73] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler*, s.16.

[74] İnci Enginün-Zeynep Kerman, *A.g.e.*, s.332.

[75] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.323.

[76] Alim Kahraman, *A.g.e.*, s.22.

[77] Bak. Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.126.

[78] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.281.

Tuncel'e yazdığı mektuptan da anlayacağımız üzere de Paul Valery'in *Monsieur Teste* eserini ise Tuncer ile beraber çevirebilecek düzeyde Fransızca bilmektedir.[79]

11 Nisan 1960 tarihli Niyazi Akı'ya Paris'ten yazdığı mektupta Fransızca'nın kendisine büyük kapılar açacağından bahsederek Niyazi Akı'yı cesaretlendirir; *"Fakat Fransızca bilgin, o dünyayı iyi tanıman, yenilerine daima bir pencere gibi görmene sebep olacak. Bu tekamül bütün vetiresiyle çok gözümüzün önünde"*[80]. Fransızca onu Paris'e ve Avrupa'ya bağlayan büyük bir köprüdür.

Tanpınar'ın Fransızca bildiğini, yabancı dillerde yayınlar takip ettiğini biliyoruz. Bununla beraber eserlerinde gördüğümüz kendisinin tercümeye önemli bir konu olarak yaklaşmasıdır. Onun için tercüme, cemiyeti ayakta tutan, ona renk veren okuyan kitleyi beseleyen önemli bir damardır. Ve hatta "*gençlerimiz bir çok eksiği umumi kültür seviyesinin düşüklüğünden geliyor. Kaldı ki hakikaten yetişecek olanlar için dahi tercüme eser zaruridir*." demekten durmaz.[81]

Tanpınar'ın kişisel hayatın dair bildiğimiz bir diğer şeyse türlü bırakamadığı sigarasıdır. Ara sıra alkolü kaçırdığı olur. Bazen günler boyunca alkol alır ve bu işlerinin aksamasına sebep olur. Bunlardan biri 6 Aralık 1960'da düştüğü notlarda görülür "*Üç gece üst üste içki, her işim yarım kalıyor.(...) Hiçbir makale yazamıyorum.(...)"*[82]

20 Temmuz 1959 tarihli Tarık Temel'e Paris'ten yazdığı bir mektubunda alkol ve sigara bağımlılığının sınırlardan, el tırnaklarının üzerinde oluşan beyaz çizgilerde, sağlıksız yaşamın bahseder. "*Derhal tırnaklarım uzun çizgilerle doluyor, elimin üstü benekleniyor. Tabii şarabın ve kahvenin bol hissesi var bu işte. İşin garibi ikisinden de kurtulamıyorum. Cigarasızlık içkiyi zaruri kılıyor ve şaraptan ucuzu yok. Bira gaz yapıyor ve sevmem. Kahveye gelince uyku ilacının zaruri tamamlayıcısı. Vakıa ikisini*

[79] Zeynep Kerman ve İnci Enginün, *A.g.e.*, s.42-43, 48. ve Zeynep Kervan, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.251.

[80] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s. 269

[81] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.36.

[82] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.247.

de kısmaya çalışıyorum ama gün oluyor hiç içki içmiyorum yahut bir bira ile geçiyorum. Kahve öğleden sonra yasak".[83]

22 Ekim 1953 tarihli Adalet ve Mehmet Ali Cimcoz'a hitaben Floransa'daki seyahati sırasında yazdığı mektubunda hasretlerinden bahseder onları şöyle özetler; *"İstanbul'a, Türkçeye, bizim denizlere, Boğaz'a, sizlere, rakıya hasretim artık."*[84] Özlemini dile getirdiği rakı Ahmet Kutsi Tecer'e yazdığı mektubunda tavsiyeye dönüşür,*" Bol bol barbunya ye ve rakı iç"* [85]

Klasik müzik dinlemeyi sevdiğini biliyoruz. Buna 27 Temmuz 1960 tarihli günlük sayfasındaki *"(...) Beşinci senfoni. Birinci partisyondaki o ince keman sesi. Yüz defa dinleyebilirim! Pikabı başında kapadım"* cümlesini şahit gösterebiliriz.[86] 25 Haziran 1953 tarihli Paris'ten Adalet ve Mehmet Ali Cimcoz'a yazdığı mektupta Paris'teki odasından ve bazı isteklerinden bahseder "*odayı işgal ediyoruz kolay değil. Hiç olmazsa bazılarının cildi dikkat çeker. Milli propaganda olur. Bol param olsa ve tıngırdatmasını bilsem bir de taksitle piyano alır kordum. Ta ki kâfir takımından aşağıya kalmayalım. Görüyorsunuz ki içtimai bir adamım. Milli haysiyetleri hiç ihmal etmiyorum*."[87]der ve borçla bir piyano almaktan bahseder.

Batı'nın müziğini takip ettiği gibi münevverlerini de takip eder. Bunlardan bazıları 4 Mart 1961 tarihli günlüğünde Jean-Paul Sartre'dan, Albert Camus'tan, Bertold Brecht'ten bahseder; "*Adalet dün akşam çok gentille'di. Yazık ki anlaşma noktalarımız çok kıt. Mesela ne Sartre'ı, ne Brecht'i, ne de Camus'yü seviyorum. Camus belki en yakınım. Fakat zaman zaman öyle assomant ki."*[88]

Kendisinin piyango ve toto oynama gibi alışkanlıklarının olduğunu biliyoruz. Sanırım bu durum onun sürekli paraya ihtiyaç duyması sebebiyle oluşmuştur. Şahit gösterebileceğimiz günlük notlarından biri 1 Ocak 1959 tarihli günlüğüne

---

[83] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları,* s. 199.

[84] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları,* s. 123.

[85] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.337.

[86] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e.,* s. 201.

[87] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.102.

[88] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e.,* s. 261.

düştüğü*"(…) Evvelsi gece Mehmet Ali'lerde [Cimcoz] idim. Beni yıl başına çağırmadılar. Nüzhet'ler de [Suman] öyle. Demek ki bazı mühitleri bıktırmışım. Ne çıkar! Mehmet Ali ve bütün arkadaşlarım yazılarıma adeta ambargo koydular (Bir de kitap kaybetmek, kitap iade etmemek lafı çıktı) Bu sabah bire kadar şiirle meşgul oldum. Adeta soğuk su ile yıkandım. Maalesef piyangodan bir şey yok. İstikbal karanlık"*[89] ya da 9 Mart 1961 tarihli şu notudur; *"(…) Gece bezik, beş liralık kazanç. Gözüm ağrıyor. Mazhar'a, Kazım'a gidemedim. Toto oynadık. 10 – Dün yüz lira kayıp"*[90]. Anlaşılıyor ki geciken bazı ödemelerini toto gibi şans oyunlarıyla kapatmaya çalışmış ve bunda da başarılı olamamıştır.

Tanpınar bazı isimlerle de kavgalıdır hatta nefrettiğini belirtir. Öyle ki 30 Temmuz 1960 tarihli günlüğüne şunları düşmüştür; "*Dağcılık kulübünde Teo [Teoman Aktürel] ile münakaşa (Faruk Nafiz [Çamlıbe)], Samet [Ağaoğlu] ve Peyami'nin [safa] kovulması meselesi etrafında) budala sert ve şımarık ve cahil tabii. Faruk'u severim, Samet'ten ikrah eder ve tali'ine acırım, Peyami'den nefret ederim. (…)*[91] Peyami Safa'yla ilgili düştüğü bir not da 27 Ağustos 1960 tarihli günlüğünde düştüğü *"(…) Peyami Safa… Peyami Safa'dan daha iğrencine tesadüf edilir mi?"*[92]notudur. Benzer Piyami notu 16 Haziran 1961 tarihli günlüğünde rastlarız. Burada Tanpınar, Peyami Safa'yla birlikte sarhoş olduklarından kokain kullandıklarından, onun otodidaktik ve hatta oportünist olduğundan şöyle bahseder;

"*Peyami huysuz, karışık, küçük hesapları, en kötü insanlarla beraberliğe hazır ve menfi adamdı. Bu menfi kelimesini muasır her şeye kapalı olmak manasında alıyorum. Egostisme'i, hiçbir akıdenin muasır her şeye kapalı olmak manasında alıyorum. Evvela komünizmi (Nazım'la) tecrübe etti. Sonra nasyonalist, sonra muhafazakar, Halk Partici ve Demokrat oldu. Hiç kimseyi çekemezdi. Bununla beraber bazı esaslı şeylere daime değilse bile zaman zaman doğru oldu. (…) Peyami otodidakttı, menfiydi, hedefsiz münekkit ve muhteristi. Sentiment d'inferoite'si [Aşağılık Duygusu] onu insanlara düşman, agressif yapmış; para kazanmak ihtiyacı ise muhtaç olduğu ışık ve*

[89] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s. 143.

[90] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.262.

[91] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.203.

[92] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.207.

gıdayı almak için her sene bir kere büyümesinin istikametini değiştiren acayip, tortueux, eciş bücüş bir ağaç haline sokmuştu. Jurnal, şantaj hiçbir şeyden çekinmezdi. Bununla beraber severdim. Uzun bir dostluk devremiz oldu, kendisine mahsus bir nezaketi, zekası ve hatta tatlılığı vardı. Baba olarak Peyami'ye çok acıdım. (...) Peyami ile birkaç defa kokain de çektik. Fakat verdiği baş ağrısı tahammül edebileceğim gibi bir şey değildi. O tahammül ediyor, az sarhoş oluyordu. Son karşılaşmamızın birinde, Belediye Gazinosu'nda o sessiz ve korkunç ve gülünç sahne de oldu. "Hülyalarımın melikesi"de işe razıydı. Ey Baudelaire, o gece seni ne kadar çok anmam gerekirdi, fakat biraz erotik iltifatların cennetinde idim. İşte Peyami bu cins Peyami idi. Vücutça, yüzün kendisi, gözlükleri, yan bakışı ve nezaketi ile Peyami daima karıncaya benzerdi (...)"[93]

Bazen bazı isimlere karşı kullandığı isimlerin ağırlığı da artar. Bunlardan bir tanesi 30 Ağustos 1960 tarihli günlüğünde Osman Turan için *eşek* tabirini kullandığı nottur. Bahsini ettiğimiz not; "*Bununla beraber Samet tanıdığım adamdı. Talebemdi. Yassıada'dakiler içinde nadir acıdıklarımdan biridir.; milyonları kustuktan sonra affedilmesine taraftarım. Zavallı Samet, bir kuklaya, bir Pire'ye ne kadar benzerdi? Samet'ten sonra, yahut evvel Faruk Nafiz'e, bütün şenaatini bilmekle beraber, galiba biraz da Osman [Turan] eşeğine acıyorum.*" [94]

Acımasız benzetmelerinden öğrencisi Mehmet Kaplan nasibini 30 Ağustos 1960 tarihli günlük sayfasında almıştır; "*Kaplan hep aynı kaplan. Fesatçı*" Bazen bazı fesatçı iken bazıları da budala idiler "*Macit Budala*" [95] Dikkat çektiği isimlerden biri de Lütfullah Sami Akalın'dır. Tanpınar onun sadece *tehlikeli çocuk* yakıştırmasında bulunmuştur. *"(...) Sami'nin yazısını okudum. Tehlikeli çocuk. Dikkat etmek lazım"* diyerek dikkatini belirtmiştir.[96] Edebiyat derslerinin birinde öğrencileri Tanpınar'ın

[93] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.306-307.

[94] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.211.

[95] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s.214.

[96] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*. s., 129.

Orhan Veli için "*İşin şaka tarafında olanlar*" notunu [97]diğerinde de Nazım Paşa için "*dangalak*" notunu tutmuşlardır.[98]

Bunların dışında yabancı isimler de Tanpınar'dan nasibini alırlar. Bunlardan biri de *Bulantı*, *Duvar*, *Varlık* ve *Hiçlik, Varoluşçuluk, Akıl Çağı*, *Sinekler*, *Gizli Oturum*, *Öznellik Nedir* eserleri ile tanıdığımız egzistansiyalist Jean-Paul Sartre'dır. 22 Ekim 1959'ta Adalet ve Mehmet Ali Cimcoz'a Paris'ten kaleme aldığı mektubundan *asrın şımarık çocuğu* diye adlandırdığı Sartre için şu notları düşer:

"*Bana kalırsa cancağızım, motosikler, Mösyö Satre'dan sonra, yahut onunla beraber asrımızın tek şımarık çocuğu. Ve zannederim ki, üstadın asıl tesiri altında kaldığı şey de bu münasebetsiz icat. Onun cambazlığıyla üzerinize geliyor, onun gürültüleriyle sizi belirtiyor ve sonunda… Devam etmeyeyim, belki beğenenleri vardır. Geçen gece son piyesinde idi. Hay yarabbim, hay yarabbim… Felsefe dersinin adı tiyatro. Küfrün, zehirleyiciliğin, geç kalmanın -kendi üzerinde geç kalma veya gecikme- adı felsefe. Bütün bunlar da yenilik ve mesuliyet hissi namına. (…) Sartre istiyor ki, kendi altın devrolan felaketleri unutmayalım. Peki rahatça hatırlat. Ama ben modernim. Teknik kabul etmem. Peki modern nedir? Modern benim egzistansiyalist felsefemdir. Nedir bu? Kız kardeşiyle yatmak ve hayata küfretmek. Dostoyevski… Ama Dostoyevski böyle yapmıyordu. Her türlü insan aşağılığına rağmen, romanında insan ıstıraplarına namına (b.. bir şey ya!) orospunun ayağını öpen bir kahraman vardı. Dostoyevski haşa adamı hasta gösterirdi, ne ise münakaşayı bir tarafa bırakalım da piyese bakalım. (…) Bir türlü şu tabii işi doğru dürüst yapmağa razı değil. Yarabbim seni bizi çirkin dâhilerin şerrinden koru. Asıl felaketi, Sartre'ın hiçbir cümlesinin feda edememesi. Hiçbir şeyi bizim anlamamıza bırakmaması.(…)"*[99]

Türkçe'de *Veba*, *Yabancı*, *Sisifos Söyleni* ve *Başkaldıran İnsan* gibi eserlerinden tanıdığımız Albert Camus 'nün Tanpınar'daki yeri Jean-Paul Sartre'a göre farklıdır. 8 Ocak 1960 tarihli Adalet Cimcoz'a yazdığı mektubunda "*Camus 'ye acıdın mı Adalet? Nasıl gitti adamcağız? Ben doğrusunu istersen çok severdim. İki kitabına bayılırdım:*

[97] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.213.

[98] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.267.

[99] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.154-155

Le Mythe de Sisyphe ile İsyankar Adam. Romanları da fena değildi ama, asıl bu iki kitap." demiş,[100] mektuplarının birinde ise "*mesela Malraux ile, Sartre'la Camus ile dost olabilirdim. Fakat onlar küçük krallar. Benim haddimi aşmışlar. Beynelmilel şöhretleri var. İşte bu yalnızlık yok* mu?" diye bahsetmiştir.[101]

Adalet Cimcoz'a yazdığı mektuptan, Camus'nün ölümünden bir hafta sonra 11 Ocak 1960 tarihli Tarık Temel'e yazdığı mektubunda ise;

"*Camüs'ye acıdın mı? Korkunç bir şey. Fakat ölümü garip, korkunç bir sontaj oldu. Fransız münevverinin bugünkü vaziyetini bu ölüm kadar anlatan hadise yoktur. Sağ ve merkez ona adalet adamı, doğru adam diye ağladılar. Sollar bu vesile ile açıktan açığa vaziyetlerini anlattılar: Biz temiz el değil, temiz kalp sahibi insanlarız, dediler. Hiçbir şey bugünkü Fransa'yı, hatta dünyayı bir ölünün başındaki bu mersiyeler kadar anlatamaz: Biz bir iç harbini yaşıyoruz, bütün kıymetler yeniden ele alınıyor, yeni baştan tefsir ediliyor. Camüs'nün büyük adam olduğu muhakkak. Güzel bir üslubu vardı, sağlam bir felsefi görüşle onu besliyordu. (…) Büyük romancı değildi, hatta orta derecede bile… Fakat devrine bazı kelimeleri mühür gibi basan adamdı: "Abes" ve "Yabancı" yı dünyaya, hatta bize kabul ettirdi." Ben çok acıdım. Bir gün kahvede rastladım, konuşacaktım, fakat başı çok kalabalıktı. Zaten beş dakika oturdu, oturmadı."* [102]

Tanpınar'dan nasibini alanlar bazen Sartre ya da Camus ile sınırlı kalmaz. Siyahiler ya da Asyalı insanlar *ari* olduğunu söyleyen Ahmet Hamdi için acayip gelmektedirler. 8 Ocak 1960 tarihli Paris'ten Adalet Cimcoz'a hitabetle yazılan bir mektubunda "*benim tuhaf huylarımı bilirsiniz; öyle zenci, Çinli filandan pek hoşlanmam. Bana hilkatin acaiplikleri gibi gelir. Ben ari ırkındanım.*" der. [103]

Benzer şekilde Mayıs 1953 tarihli Adalet ve Mehmet Ali'ye (Cimcoz) hitaben başka bir mektupta ise Collard'da gittiği Luxembourg hoteli hatıralarından bahseder şöyle bir eklemeyi yapamadan kendini alamaz, "*Sonra etrafımda bir yığın Çinli, Japon*

[100] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s. 167.

[101] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s. 96.

[102] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.208-209.

[103] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.169.

zevat. Meğer ben ne kadar beyaz ırk taraftarıymışım. Zerre kadar bir şey anlamıyorum Avrupalı olmayandan, ban antropolojik tuhafiye eşyası gibi geliyor"[104]

7 sene arayla yazdığı mektuplardan anlayabildiğimiz Tanpınar'ın kullandığı jargonun ırkçı ama kendisinin öyle olmadığıdır. Bu ve bunun gibi örneklerde görebileceğimiz bu durum Besim Dellaloğlu için Tanpınar hem kendisi idi hem de kendisi olmadığı ile alakalıdır.[105]

Tanpınar hayatına dair notların birine Abdullah Uçman'ın yayına hazırladığı *Ahmet Hamdi Tanpınar Edebiyat Dersleri* kitabının girişinde denk geliriz. Öğrencileri onun için "*Tanpınar'ın öğrencileri, onun planlı-programlı, derste işleyeceği konuları önceden hazırlayan disiplinli bir hoca olmadığından, bu yüzden de derslerini oldukça serbest bir şekilde yaptığından bahsederler. Onu daha yakından tanıyanlar ise, zengin bir kültür birikimi birlikte şair ve estet kişiliğe sahip Tanpınar'ın derslerini daha çok zengin çağrışımların belirlediğinde birleşirler. (...) Tanpınar üzerinde değerlendirme yapanların da sık sık vurguladıkları gibi, mesela onun Abdülhak Hamid'i anlatırken, esas konudan tamamen uzaklaşmadan, birden Ortaçağ İslam dünyasına, oradan tasavvufa, oradan eski Yunan düşüncesine, oradan Hugo veya Lamartine'e kolayca geçişler yapabildiği, büyük bir maharetle sonra tekrar asıl konuya döndüğü görülmektedir."*[106]

Öğrencilerin derste görmeye alışık olduğu bu durumların Tanpınar katında olan alışkanlıkların biri ise 1 ağustos 1955 tarihli Varlık Dergisinde Mustafa Baydar'la yaptığı röportajda söylediği gibi alıştığı kalem, alıştığı kağıt, masamın oturduğu köşesi, yalnızlık, hülasa bir yığın itiyatlar ve tiryakiliklerdir. [107]

11 Aralık 1958 tarihli günlük sayfasında düşeceği notlar bana kalırsa hem hayatı, hem korkuları hem de becerilerini anlamamız açısından oldukça etkilidir. Öyle ki hem Türkçe okumalarının yanına Fransızca okumalar sığdıracak düzeyde entelektüel, *Yer*

---

[104] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.87.

[105] Besim Dellaloğlu, *Bir Tanpınar Fetişizmi*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s.47.

[106] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.7,8.

[107] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.365.

Altından Notları hayatına özet gösterecek kadar karamsar, Kısakürek'in popüler olmasından ürkecek kadar gizlidir. İnci Enginün'ün tespitiyle insanın oğlunun uzay macerası, Sovyetlerin 1957'de başladıkları Sputnik çalışmaları Tanpınar'ın günlüğünde bir kez bile geçmemiş, sadece kendi dünyasında yaşadığını bize göstermiştir.[108] Tanpınar'ın kendi dünyasında bazı korkular ve derinlikler vardır. Bunlardan biri günlüğüne şöyle yansır;

"Gece okuma, bırakma, tekrar okuma. Madam Cain'i okudum. Ve Dostoyevski'nin Yer Altı'nı okumaya kalktım. Benim şimdiki vaziyetimden bir parmak ötede. Necip Fazıl [Kısakürek] yeniden moda olmuş, korkuyorum şantaj başlayacak. Bazı büyük eserleri hayatımın arazalarıyla daima karıştırdım ve sonuna kadar okumaktan korktum. Ömrümün bir hadisesi var ki bahsedilmesinden korkuyorum. Necip de Nihat da bunu yapabilirler: Santaj."Ali Nihat'ın sevilecek ne tarafı var? Fakat yine seviyorum. Bir tarafım onda. Babamın öldüğü günlerde, 1940 senelerinde bazı günlerimiz ve gecelerimiz oldu. Hakikatte hoşlanabileceğim adam olmadığı. Hastaneye Çarşamba gideceğim)[109]

Necip Fazıl için bir başka kavgası da 7 Nisan 1936'da Ahmet Kutsi Tecer'e yazdığı mektubunda kendini "*Ağaç'ı okuyorum; benim şiirimi öyle aşağılık bir yere koymuş ki… Bir daha Necip'e yazı göndermek değil, hatta selam vermek iştihası bile kalmadı*." cümleleriyle gösterir.[110] Hep Aynı Boşluk adı deneme, mektup ve röportajlarından oluşan eserinde "*Ben Necip Fazıl'ın diyalektik kuvvetini öteden beri severdim. Fakat bu zaferi kazanabileceğini ummazdım*" ve "*Necip Fazıl bize unuttuğumuz bir tarafı, ruhu hatırlattı*" der.[111]

---

[108] İngi Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar*, s.46.

[109] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.139-140.

[110] Zeynep Kerman*, Ahmet Hamdi Tanpınar,* s.36.

[111] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.82-83.

D. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN AVRUPA SEYAHATLERİ VE GÜNLÜĞÜ

Tanpınar'ın çok sık Avrupa'ya gitme isteği olduğunu yakın dostlarına yazdığı mektuplarından, günlüklerinden biliyoruz. Avrupa onun için gidilmediği her senenin kayıp olduğu pişmanlıktır. Yakın arkadaşı Ahmet Kutsi'ye yazdığı 1936 tarihli mektubunda Avrupa'ya gitmek istediğini yazmış ve bu seyahati sık sık istemiştir. Nitekim bu isteği üniversitesinin imkânı ile 1953'te gerçekleşebilmiştir. 30 Mart 1953'te İstanbul'dan Paris'e hareket eden Ahmet Hamdi, Belçika ve Hollanda'da 6 ile 13 Temmuz, İngiltere'de 25 Temmuz ile 8 Ağustos, İspanya'da 15 ile 29 Eylül, son olarak İtalya'da 3 Ekim ile 6 Kasım tarihleri arasında vakit geçirmiştir. Onun için Avrupa seyahatleri sadece kaybedilmişi geç de olsa kazanmak değil, siyah, ciddi elbiseli uzaktan insana benzeyen penguenleri görecek[112]bir cumhuriyet aydının "*Fakat kuğu denen şeyi gördüm"* heyecanına neden olan yolculuktur.[113]

Nitekim Paris, Boğazda Gece şiirinde dediği gibi iki sevgiliden biridir; "*Sanki ömrümü baştan başa toparlayan bir rüyanın ortasındayım iki sevgilim Paris ve İstanbul el ele raksediyorlar derinde, bütün yazlarımın bahçesinde*"[114]

Biz burada Tanpınar'ın seyahatlerini mektuplarının ve günlüklerinin ışığında ülkeler üzere izlenimlerini sırayla izleyebiliriz. Örneğin 6 Nisan 1953 tarihli Adalet Cimcoz'a yazdığı mektubunda "*Paris'teyim, anladım mı kardeşim, Paris'te. Ve pusulasız, direksiz bir gemi gibi dolaşıyorum. Bu şehirde göze ilk çarpması icap eden şeylerin hepsini bitirdim. Şimdi iki şey kaldı: birincisi paranın verebileceği lezzetler ki onları hiçbir zaman tanımayacağız, bir de şehrin kendisi ve alışmak."*[115] Onun Avrupa özellikle de "*vitrinler ülkesi*" Fransa[116] tutkusu Adalet Cimcoz gibi Sabahattin Eyuboğlu'na yazdığı 9 Nisan 1953 tarihli mektupta da rastlanır. Tanpınar bu mektubunda "*Nihayet bu olmayacak iş oldu ve ben Paris'teyim. Ne kadar kolaymış.*

[112] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.520.

[113] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.68.

[114] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, s.86.

[115] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.48

[116] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.77.

Paris'e gelmek kolay fakat orada kendini tabii bulmak güç. Bugün onuncu gün, henüz şehre alışamadım. Fransızcam midye kabuğu gibi, kah açılıyor, kah kapanıyor, adeta isterik Fransızca. Şehri henüz tanımıyorum. Daha ziyade bir panayırda gibiyim." Diye yazmıştır.

Günlüklerinin ilk parçalarını oluşturan Paris günleri onun için geç ama önemli bir aşama olmuştur. Paris'teki günlerini "*Paris'te ilk önce her şeye hayran oldum. Yollar, kahveler, insanlar beni bir lahzada yakaladılar. Çok mühim bir değişikliğin olduğunu her an hatırlıyordum. Her şey beni hayran ediyordu. Fakat bunun hemen arkasından bu parıltının, bu kalabalığın arkasında daha derinde bulunan alemde gitmenini güçlüğünü hissediyordum. Notre-Dame'ı, Sainte-Chapell'i, Musee de l'Art Modern'i, kübistlerin sergisini, İngiliz peyzajistlerini, empresyonistleri, hala bir daha gidemediğim Louvre'u, bu halet-i ruhiye içinde gördüm. Belki de bu sebep yüzünden bir iki gün sonra şehirde her yalnız kaldıkça şehir benden kaçıyordu. Öyle ki bir kabuğun üstünde yaşıyorum hissini duyuyorum. Kabuk, sert bir madde, sizi reddeden şey*." diye yazar. Hatta 9 Nisan 1953 tarihli Sabahattin Eyuboğlu'na Paris'te yazdığı bir mektupta horoz sesi duyduğunu ve bunu İstanbul için değil de Paris için yadırganacak bir durum olduğunu söyler.

"Geçen gün, Rue de Louis'de –pazar günü- daüssıladan az kalsın çıldıracaktım. Garip değil mi ki bir horoz sesi sebep oldu buna. Kendimi İstanbul'da sandım. Halbuki hiç olmazsa altı ay İstanbul'da horoz sesi dinlememiştim. Kaldı ki Fransa'da en az yadırganacak seslerden biri bu olsa gerek.[117]"

Fransa'nın ve Belçika'nın Fransız Valoon bölgesinin milli maskotu olan Horozun karşısında şaşkınlığa uğramış, Paris onun için sanatın, resmin, güzelin yeri olmuş, mektubunda "*Paris güzel dostlar, Paris güzel*" demekten kendini alamamıştır.[118]

Belçika ve Hollanda gezileri sanıyorum ki Fransa kadar kendisini etkilememiştir. 6 Temmuz 1953 tarihli günlüğünde Belçika'nın başkenti Brüksel'e gitmiş, eski meydanların güzelliğine hayran kalmış ve onları Fransa'dakilerle kıyaslayarak

[117] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.251.

[118] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.132.

gözündeki büyük Fransa ile kıyasta bulunmuştur. Belçika'daki müzeleri gezmiş, Belçika üzerine yazılan yazılara şahitlik edebileceğini not düşmüş ve Mehmet Ali Cimcoz'a yazdığı mektubunda nedendir bilinmez şu notu düşmüştür "*Seyahatim intihar etti*"[119]. Belçika üzerine düşülen ve merkezine aldığı Fransa kıyasındaki Belçika için şu tespitte bulunmuştur; "*Bütün küçük milletlerin hikâyesi. Belçika tabiatıyla kendi ressamlarını kaybedecek. Fransa'nın yanı başında ister istemez küçük, mahalli kalacak."* [120]

Hollanda'ya dair notlarının arasına alabileceğimiz "*İsa Hollandalıdır*" notlarının dışında "*Van Gogh'u da Dostoyevski cinsi sanatkârlar arasına almak lazım. Allah'la insan kudretini telif edemiyor! Ormanda yemek: iki bira, yumurta ve jambon. Can sıkıntısı*" gibi karışık cümleler ve sergi gezileri takip eder.[121]

İspanya üzerine yaptığı notlamalar arasında gittiği Corrida yani arena da vardır. Burayı "*Madrit'te çok polis çok nazik. Bana metroyu söyledi. Ventas'ta indim. Çinili, tuğladan oldukça süslü bir bina. Fazla halk yoktu. Ve şık, zarif insan filan da azdı. Yahut görülemedi. Ne yelpaze, ne hotoz, ne gül…"* şeklinde tarif eder Uzunca şekilde boğa güreşinden bahseder. İspanya seyahatini şu cümlelerle açıklamanın üzerinde etkisini açıklamalarda yeterli olacağı kanaatindeyim. *"(…) İtalya ayrı, Fransa ayrı. Ah biz İtalya veya Fransa olsaydık, acaba seyahat ihtiyacı duyar mıydım? Hiç zannetmiyorum. Nihayet bir İtalya'ya iner, bir Edinburg mevsimi Londra'ya geçer, çağrılınca giderdim. Goyalar hariç İspanya seyahatim budalalıktır*."[122] Nitekim Goya onun için "*sonradan tanıdığım ve o kadar sevdiğim*" kişidir.[123]

İngiltere onun üzerinde farklı tesirler bırakmıştır. Paris'te kaleme aldığı 2 Eylül 1959 tarihli Mehmet Kaplan'a hitaben yazdığı bir mektubunda "*denebilir ki bu sevimli millet başkalarına benzememeyi, hatta onları yok bilmeği, kendilerine bir çeşit hayat düsturu ve etik yapmışlar. Ayrıca da örf ve adet namına bir yığın işkence icat etmişler,*

[119] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s 64.

[120] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s 65.

[121] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s, 70-74.

[122] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s 106-107

[123]Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergah Yayınları, İstanbul 2021, s.48.

memnun ve mesut tahammül ediyorlar. Biz böyleyiz! Kendimize benzeriz! Londra'nın benim üzerimdeki tesiri başka bir yıldızda olmak gibi bir şey oldu" diye bahsedecek kadar etkilidir.[124] Ve bu etkiyi 28 şubat 1960'da yine Mehmet Kaplan'a yazdığı bir başka mektupta;

"*İngiltere masal gibi millet. Tarihinin dağ tarafını iki asır evvel geçmiş, ovaya inmiş. Bence yeryüzünde hakiki mucize İngiliz mucizesidir. Yani tekâmülün mucizesi. İngiliz ahmak görünmekten, mutavassıt olmaktan çekinmiyor. Fertleri, istemeyerek umumi seviyeyi aşıyor. Sahamı ister istemez daraltmak yaşına girseydim İngiliz tarihini okurdum. Şüphesiz başka bir cins Roma'nın tarihi gibi büyük olacak. Her halde üç asırdır insaniyete her şey daha ziyade oradan geliyor." 'Ben biraz da İngiliz'im çünkü Shakespeare İngiliz'dir' bu sözü kimindir bilmiyorum fakat on dokuzuncu asrın bütün macerasını ihtiva eder. İngilizce öğrendiğine çok iyi yapıyorsun. Benimki piç oldu."*[125] der.

Avrupa gezilerinde uçaktan etkilendiğini *Bir Uçak Yolculuğuna Dair Notlar* adlı yazısından görebiliyoruz. *Paradoksa benzettiği, sür'at ve konfor özelinde zamanın kısalığı onu o kadar etkilemiştir, trenle belki günler süren yolculuğunun uçakla birkaç saatte tamamlanması "Descartes'ın bir uçak yolculuğu yapmış olmasını ne kadar isterdim."* Diyecek düzeyde etkilemiştir onu. Çünkü Tanpınar için, kişinin hayattan ve dahi zaman-eşyadan kopması düşüncenin kendi üstüne çöreklenmesi anlamına geliyordu.[126]

Paris'te İlk Günler yazısında her ırktan, her ulustan insanlarla dolu rüya şehri Paris'i anlatır ve teknolojinin seyahat geleneği üzerindeki düşüncelerini sıralarken şöyle bir cümleyi bizimle paylaşır; "*Hakikaten sevdiğiniz, sevebileceğiniz şeylerse filmlerde alışılan, kitaplarda okunan, disklerde dinlenen, hulasa bildiğiniz şeylerdir. Kendi kendinize 'matbaa ve sinema seyahati öldürmüş' diye herkesin malı bir hikmet savurursunuz. Ve bu şüphe yıpranmış bir hava gazı borusu gibi her şeyi kaçırmaya başlarsınız."* Tanpınar'ın bu cümlelerinden anlayabiliriz ki, kendisi bugün yaşamış

[124] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.239.

[125] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.248

[126] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.274.

olsa, teknolojiyi gelişim için kullanacak ve hatta belki de ulusal bir mimariden bahseden, teknolojiden bile bahsedecekti.[127]

Avrupa'yı gezen, doğduğu memleketin buhranlarında onun geleceği için fikirler üreten, cumhuriyetle beraber ilerleyen hayatında ekonomik sıkıntılar çeken, yazdıklarına karşılık bulamayan Tanpınar'ın hayattan bir takım istekleri, beklentileri olmuştur. Bu istekler bazen memleket bazen maddi, bazense mustaribi olduğu hastalıklarından yanadır.

Onun hayattan istediği küçük bir kız çocuğu, bir evcil hayvan ve şahsi bir mutluluktur. 14 Nisan 1959 tarihli günlüğünde şöyle bir arzusundan bahsetmiştir; "*Gittikçe, hiç olmazsa zaman zaman rüyaya doğru bir gidiş. Realiteden kopuk, şahsi saadet hülyalarım var. Küçük bir kız çocuğu, dişi ve yavru bir köpek, benimle dost olmuş bir çift saksağan. Bunun sonuçlarına o kadar bağlıyım ki. Bunlarla vizüel denebilecek saadetler temin ediyorum kendime.*"[128]

Küçük mutlu hayatında evinin dışında kitaplarının satılmasından, eline az da olsa bir para geçmesinden, memleketin salahiyetinden, herkesten uzak hayatını sanata adamak istemiştir. Bu sebeple de 12 Eylül 1960 tarihli günlerinde arzularının birini de şöyle açıklar;

"Hakikatte politikaya kayıtsızdım. Türkiye'nin selametinden başka bir şey beklemiyorum. İktidar ancak ben başta bulununca güzeldir. O da imkânsız. Çünkü sanatı feda edemem. Bu tecrübeyi on dört yıl evvel yapmış olmaktan şimdi mesudum. Kâfi derecede parçalandım. Kitaplarım satılsaydı, yahut mucize kabilinden bir servet ele geçseydi, üniversiteden de ayrılırdım. Yalnız şair olarak yaşamak. Ömrünü sadece eserine ve güzelliğe vermek, işte bütün ömrümce temenni ettiğim. Ne olur bir akademi kursalar da ekmek paramı oradan verseler"[129]

Giriştiği politika ve siyasi çerveler onu yorar ve samimi değildir. Sağ onun için gözü kapalı, Cemil Meriç'in tabiriyle sağ türbedar, ezeli değerlerin bekçisi, sol ise arazı meçhul bir

---

[127] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.278-279.

[128] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.160

[129] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.220.

hastalıktır.[130] Tanpınar içinse sol: Türkiye görmeyen ve görmek istemeyen, cahil ve musır ve gizli bir tayfadır;

"Hakikat şu ki ben Türkçe'de yeniyim. Fakat dünyada yeni değilim. Dünya –ki sanatı bir çıkmaza soktu- başka türlü şeyler istiyor. Sağcılar yalnız Türkiye, gözü kapalı, ezberde kalmış öğünmenin ötesine geçmeyen bir Türk tarihi, yalnız iç politika ve propaganda diyor. Sol, Türkiye yoktur ve olmasına da lüzum yoktur diyor; yahut benzerlerini söylüyor; her gün kıvırdığı, biraz daha kırılan, kendisini entite'ler içinde bir entite olarak alanların ortadan kalkacağı Türkiye istiyor, razı oluyor. Ben ise dünya içinde, ileriye açık, mazi ile hesabını gören bir Türkiye'nin peşindeyim. İşte memleketteki vaziyetim."[131] *"Solcu gizli, musır ve cahil. Sağcı, milliyetçi geçinenlerin hepsi cahil ve kupkuru. Ortadakiler darmadağınık. Hemen hepsi zevksiz ve tahammülü güç. Biraz zevki ve anlayışı olanlar kıskanç. Yarabbi ne kadar yalnızım."*[132]

Hayatını sanata adamak isteyen bu adamın kişisel hayatın bildiğimiz bir diğer şeyse bir çok defterinin bulunduğudur. Şiirleri için ayrı bir defteri bulanan Tanpınar'ın günlüklerine "*jurnal defteri*" adını verdiğini, eserimize kaynak gösterdiğimiz ayrı kara kaplı bir günlük defteri olduğunu ve ara sıra tesadüfen de olsa defterlerinin geçtiğini bildiğimizden anlıyoruz ki Tanpınar'ın sürekli ve olmayan pek çok defteri var. Kareli deftere Osmanlı yahut Latin harfleriyle ara sıra Fransızca tuttuğu notluklarla birlikte günlük tutan Tanpınar bu defteri aynı zamanda hafızasına güvenmediğinden olacak ki çok sık kütüphane notları yahut adresler yazmış hatta yazdırmıştır zira bazı yazılar ona ait değildir. Buradan da anlıyoruz defteri sürekli yanındadır.[133]

Tuttuğu günlük için bazı notlarda bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi 3 Aralık 1958 tarihli uzunca tuttuğu günün sayfasıdır. Burada günlüğünden şöyle bahseder; "*Bu*

---

[130] Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.80.

[131] İnci Enginün ve Zeynep Kerman, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergah Yayınları, s.37, İstanbul 2010.

[132] İnci Enginün, Günlük, s.203.

[133] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e.*, s.79-80,196,198.

defteri seviyorum. Benden sonra okunacağını düşünüyorum. Hoşuma gidiyor. Geçen zamanım görülecek sanıyorum. (...) Bu defter biraz dar. Rahat yazamıyorum." [134]

Birkaç ay sonra yani 16 Ocak 1959'da ise görüşü değişerek şöyle not düşecektir "*Bu defteri tutmak beyhude oluyor.*"[135]

E. AHMET HAMDİ TANPINAR'DA VE KİMLİĞİN İZDÜŞÜMÜ OLARAK KADINLAR

Tanpınar'da dikkati çeken bir başka şey ise seksüel bakış açısına sahip olmasıdır. Bekar hayatı yaşanmasından mı kaynaklanır bilinmez ancak cinsellik onun gözlemlerine malzeme hatta bazen gecelerinden eden bir şeydir. Özellikle kadın ve kadın vücudu üzerine incelemeleri bizim için önemlidir. Öyle ki Avrupa gezilerine denk gelen günlüklerinin bazı sayfalarında şu çifti merkeze alarak farklı bir yaklaşımda bulunmuştur;

"(...) Cuma günü hemen hiçbir şey yapmadım. Öğlene kadar idiot'ça bekleyiş ve okuma. Öğleyinden sonra Selim'le yemek. Luxembourg kahvesinde oturmak. Gare de l'Est'deki kiliseyi görmeğe gittim. Rue des İnvalides'de sergi gördüm. Gece 8'de "Potemkin Zırhlısını" gördüm. Ben bahçede kahvede bir kenarda oturmuştum. Hemen hepsinde yalnızlık hissinin devamı. Luxembourg'da yanı başımdaki çiftlerin konuşması. Erkek srtını dönmüştü, onu göremedim. Kız ufak tefek ahenksizliklerle, zannederim ağzı daha büyüktü. Gözlerinin rengi açık yeşildi, çehre sarı beyaz, Nükhet'i andırıyordu.. Açık kumral muhteşem saçlar. Evvela yanındakine başına gelen işten bahsetti. İspanyol veya Türk kelimeleri geçiyordu. Fakat zannederim ki mukayese içindi. Erkeğe karşı kini yoktu, sadece kendisine şiddetli muamele ettiğinden şikâyetçi idi. Yatmadıkları anlaşılıyordu. Daha önde gittikçe genişleyen bir masada yirmi kadar genç toplanmış şakalaşıyorlardı. Bir aralık genç kız yanındakine "Acaba bunlar kendilerine bir gaye bulabilecekler mi?" Fransa'ya geldiğimden beri hep bunu işitiyorum. Zannediyorum ki buradakilerin mühim bir kısmı için adeta bütün hayatları

[134] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.134.

[135] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.149.

yapan bir mesele var. Kendilerine bir gaye bulmak. (Hiçbirisinden bu gayenin ne olduğunu dinleyemedim) Acaba meşhur Fransız vivre sa vie'nin muasır şekli mi? Politika mı? Şahsiyet araştırması mı? Bu kızla dost olmak isterdim. Sadece ham bir erik lezzetiyle günün ortasında ve o kadar güzel saçlarla karşıma çıktığı, benim için yeni bir çehresinde bir türlü dostluğunun lezzetini tadamadığım bir kadının hatırlattığı için değil; hayatına şahit olmak, bütün bunları bana anlamasını dinlemek için. (…) *Yolda birisi bizim Rumlara yahut Ermenilere benzeyen ufak tefek esmer, öbürü her milletten olabilecek kadar güzel, iyi yapılmış iki kıza tesadüf ettim. Bir mıknatıs gibi beni çektiler. Karşılarına oturdum. Geç kalmaktan korkuyorlardı. Kızın kirpikleri son derece güzeldi ve gözlerinin içi bir bahçeye benziyordu. Paris'te beni bu kadar meşgul eden bir iki genç kız daha gördüm, birisinin yüzü –belki kadınsıydı- bir dua gibi güzel ve derindi. Bakarken bütün mevcudiyetim bir merdiven olmuştu. Bir uruç merdiveni. Kendi benliğime mi çıkıyordum.*"[136]

Bir başka günlüğünün sayfasında komşudaki kadını yakından incelemiş, gülüşü ile beliren dişleri inci rüyasına benzeterek şu; "*Bazı Fransız kadınlarında annemizin güzelliği. O acayip desen, dişlerin inci rüyası ve gülüş. Akşam yemeğimi yediğim kahvedeki iki erkekle kadın. Kadının dudaklarının inceliği*" şeklinde bir not düşer. Ve ekler "*Yandaki masada Arap kızla beraber bulunan kadın. Faize'nin gözleri ve hatta çehresi. Ta çocukluğumdan beri üç dört kadın tipi bana tesir eder: Birisi Faize [Erdoğan-Kuhar], birisi Kamer Hanım'ın kızı olan Suriyeli kız. Arzu bile şekillerini çocuklarında arıyor."*[137]

Bahsini ettiğimiz gibi bu ince tarifler belki de bekâr yazarımızın bir romancı inceliğiyle işlediği notlardır, benzerini göreceğimiz diğer 14 Ağustos 1953 tarihli günlük sayfasındadır. Yine Fransa günlerine denk gelen bu sayfalarda aşka müsait ve ifrit tavırlarıyla garson arasında gözlemlediği sarışın bir kızdan bahseder; "*Bu sabah büyük bedbini içinde Select'e gittim. Alman veya İngiliz çok güzel bir kız Fransızca*

[136] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.56.

[137] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.64.

konuşuyordu. Sarışın, büyük neşeli ve daha ziyade aşka müsait, fakat ifritiyle mütareke halinde bir kızı. Kır saçlı, tıknaz garsonun sokuluşları. Kızın sabrı.".[138]

14 Temmuz 1961 tarihli günlük sayfasından bağımsız şekilde 21 Temmuz 1961 tarihli takip eden günlüğünde çok daha geniş bir paragrafa rastlarız. Burada genç bir kızın güzelliğini göğüs merkezinde inceleyen yazarımız kadının bereketin bahsederken süt nehirleri, çocuk uykuları ve dallardan sarkan meyve motiflerine başvurarak Freudyen bir betimlemede bulunur;

"*Genç kız göğsü denen şeyin güzelliği, akmağa, beslemeğe bütün bir cihan yaratmağa hazır bir cihazın, ancak sessizliğinin derinliğini ölçen hışırtılar ve böcek sesleri arasında, sakin bir güneş altında uyuyan sakin bir yaz öğlesi gibi uyuması. Büyük süt nehirleri, çocuk uykuları, dallardan sarkan meyveler… Kadın nasıl toprak gibi bereket dolu. Her şey bu bereket fikrinde bugünden kapanmış cömertliğe. Yazın ki tabiata benzerliği burada biter. Arkasında ferdi psikoloji, ihtiras, can sıkıntısı, iştiha ve hamakat, hülasa kadın dediğimiz mahlûk var*."[139]

6 Nisan 1953 tarihli mektubunda hayata dair hasretlerinden "*Dünyada iki hasretim vardı. Biri Paris, biri de güzel kadın. Burada ikisini d kaybettim. Hele güzel kadın adım başında*." Cümleriyle bahseden Tanpınar cümlerine şöyle devam eder; *"Hele güzel kadın adım başında. Geldiğimin üçüncü akşamı Notre-Dame'dan çıktıktan sonra ki Saint-Michel'de (galiba öyle olacak) bir küçük kahveye gittim. Yarabbi çıldıracaktım. On dokuz yirmi yaşında bir kız, belki de tatil olduğu için hizmet ediyor, bize konyağımızı getirdi. Reims'teki meşhur Meryem'in ta kendisi idi*." diye bahseder, yaklaşık olarak Tanpınar bu cümleleri kurduğunda 52 yaşındadır.[140]

Devam eden günlük sayfalarında 17 Temmuz 1953'e denk gelen kısmında Paris'teki gezisindeki eylemlerinden ve pişmanlıklarından bahseder. "*Günler yaprak yaprak*

[138] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.s.89.

[139] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.314.

[140]Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s. 82.

önüme yığılıyorlar. (...) Sadece kısa hamlelerle bulunan bir can sıkıntısı içinde şuraya buraya gittim geldim. (...) Hatta basit, hayvani zevklerden bile mahrum kaldım."[141]

Seksüel yaklaşımlara dair bir başka örnek ise 6 şubat 1959 tarihinde bir anısında şöyle düşülmüştür; "*Berbat geçmiş bir gün. Romanda Hilmi Efendi'nin Bektaşi tekkesi hasreti. Kutsi geldi. Hakiki deve. Yemek. Başar pasajında rakı ve yemek. Korkunç bir gece. Rüyam çıktı. Rüyamda N.'nin kardeşi Gü'ye mastürbasyon yapıyordu. Sıkıntı."*[142]

1 Teşri-i sani 1959 tarihli günlüğü Paris seyahatine denk gelir ve orada şöyle bir cümleyi yazarak gençliğinde de iyi gitmeyen cinsi hayatının etkilerinin hala sürdüğünü ve avareliğinin cinsel sebeplerinden şöyle bahseder; "*Cinsi hayatımın muntazam gitmediği zamanlar gençliğimde de böyle günlerim, bitap dolaşmalarım vardı. Fakat şimdi ihtiyarladım. Her şeyden sarf-ı nazar, kasıklarımdaki ağrı beni berbat ediyor*."[143]

17-20 Temmuz 1953 tarihli Adalet Cimcoz'a Paris'ten yazdığı mektupta *"(...) Parayı cebinden çıkardığın anda karşısındakinin sade sırtını görüyorsun! Gerisi yok. Hele otellerde. Kadın olursa hesap gören, Allah vermesin, merdivenden üç defa çıktın! Diye cebinde ne varsa hepsini alabilir. Hayır kardeşim, seyahat yalnız olmuyor*" der ve diğer paragraflarının birinde ekler "*Rüya gibi kadınlar vardı. Elli liraya hepsi hazırdı. Hatta kırka… İster istemez S.'a verdiğim 30 liraya acıdım*"[144]

27 Ağustos 1960 tarihli günlüğünde sıkıntılarından ve komşu kızının evinden, onun alışkanlıklarından, kıyafetlerinden bahsederken bile romancılığının o betimlerinden geri kalmaz; "*Ne romana ne de başka bir şeye çalışabiliyorum. Her şey durgun. Her şey tükenmiş gibi. Komşu evin kızı, lacivert kilot veya şort., beyaz elbiselerle güvercinlere yem veriyor. Hepsi alışık onlara. Fakat evin alışığı güvercin bir türlü*

[141] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.70

[142] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.153.

[143] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.167.

[144] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.111,113.

fırsat bulup genç kızın elinden bir şey yiyemiyor. Bir serçe güvercinlerin arasında atik, ürkek dolaşıyorlar. Fakat insana alışmadansa aç kalmayı tercih ediyor"[145]

7 Eylül 1960'ta yaklaşık 60 yaşında iken seksi tanrılaştırmak gibi bir derdinden, erotik bir şiir yazmaktan bahseder. "*Erotik bir şiir yazmak istiyorum. Tam sembolle ve seksi tanrılaştırarak*."[146]

28 Kasım 1960 Cumartesi gününe denk gelen günlüğünde girişi kadın vücuduna yapılan methiye ile başlar ve devam eder. "*28 [Kasım 1960]. Cumartesi. Bu mektup yazılmadı. Daha bekleyeceğim. Kadın vücudunun güzelliği. Bir yığın tecrit. Daha doğrusu ortada ikilik var. Kadın hem kadın hem de insan. Bizim yalnız bir tarafı hoşumuza gidiyor. Bu kadar mükemmel bir haz vasıtasının, bu kadar mükemmel bir şeyin kafası, kendisine mahsus kaderi, mizacı olması ne fena bir şey. Kadın insan olmamalıydı. (...)"*[147]

26 Aralık 1960'daki günlüğünde kendine şu soruları sorar *"Neye inanıyorum? Belki hiçbir şeye. Neyi seviyorum? Belki sanatı ve kadını, seksi, rahat yaşamayı. Neyden korkuyorum? Her şeyden… Ölümden (...) Toplandığım nokta, iç çekirdeğim? Hemen her şey. Sanat, kadın ve sevgi, merhamet. İnsan şartları, fakat çabuk unutmak şartıyla. Çok çabuk. İki mısradan sonra şair alelade adam oluyor."*[148]

Örneğini verdiğimiz günlük sayfalarından yaklaşık bir sene sonra Tanpınar'ın sıkıntıları sürmeye devam etmektedir. Öyle ki bitmeyen sefaletin yanında, hastalığı ve erotik rüyaları onun peşine bırakmaz. Şikayetçi olduğu yaz günü 21 Ağustos 1961 tarihini günlüğüne şöyle notlar; "*Gece saat on. Sefalet. Bütün gün kendimi rahatsız bulduğum için evden çıkmadım. Can sıkıntısı. Erotik hülyalar. Yarının sabırsızlığı. Taklit ve kepazelik. Saat yirimi sekize kadar yirmi sekize cıgara. Sanat bitti artık gibime geliyor. Hiçbir şey yapamıyorum*"[149]

---

[145] Zeynep Kerman-İnci Enginün*A.g.e*., s., 209.

[146] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s., 217.

[147] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.242.

[148] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.253.

[149] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.320-321.

11 Kanun-ı sani 1962 diye tarihlediği Ocak ayı onun geçen yıllara rağmen ilgilerini hafifletmemiş, sebebinin evlenememek olduğunu söylediği kadın sevgisinin ayrıntıları şöyle sunmuştur; "*Genç kızlar daima beni alakadar ettiler. Müthiş şekilde cazibelerine kapıldığım oldu. Fakat daima, kadını sevdim. Evlenmediğimin sebebi belki de budur. Sonunda her genç kız bana can sıkıntısı verdi."*[150]

Önceki paragraflarda kendisini ari gördüğü için acayip gelen siyahi ve Asyalı insanlar bazen Tanpınar'ın cinsi muhabbetini kabartmış olacak ki Japon kirazlarının andırdığı kadının vücudunu kadeh ile betimler; "*Esmer kadın daha ziyade Japon kirazlarını andırıyordu. Küçücük, sadece ten zevki ve iştihası kadeh gibi bir vücut*."[151]

Kadınlar Tanpınar'ın hayatının bir çok yerinde görülmemektedir. Eserlerinde, şiirlerinde yahut günlüklerinde. Bunlardan bir tanesi de *Sabah* şiirindedir. "*Serin rüzgarlara pencereni aç! Karşında fecirle değişen ağaç, Bak, seyret ağaran rengini ufkun Mahmur gözlerinde süzülsün uykun. Bırak saçlarınla oynasın rüzgar, Gümüş çıplaklığı bir başka bahar Olan vücudunu ondan gizleme. Ne varsa hepsini boyun, saç, meme, Esirden dudaklar okşasın sevsin Mademki geceden daha güzelsin!"* diyerek tanımlar.[152]

Kadının hayatının amacına kadar ulaşmasındaki sebebin altında elbette ki bekâr hayatı yaşamasının etkisi vardır ve bununla alakalıdır ki kadının betimlenmesi pek çok şekil ayrıntıda vücut bulabilmiştir. Sunacağımız roman örneklerinin yanı sıra şiirlerinde de kadını kullanır. Örneğin *Raks* şiirinde "*Tılsımlı çocuğu saf aydınlığın. Bu kadın vücudu beyaz ve çıplak, Eşiğinde sanki sonsuz varlığın; Her an değişiyor dönüp uçarak ..."*[153] mısralarıyla karşımıza çıkan kadın *Sabaha Karşı* ve *Bir Heykel İçin* şiirlerin başıyla karşımıza çıkar; "*Bir kadın başı duvarda Uzanmış süzüyor beni, Ve gülünç kuşlar dallarda Kırpıyor kirpiklerini*" ve "*Bu kadın başı her an biraz daha derinde, Daha hülyalı, dalgın, ümitsizce kendisi*" şeklinde.[154]

---

[150] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.333.

[151] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.228.

[152] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, s.24

[153] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, s.,60

[154] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, s.31,35.

Bazen düşüncelerini *Eşik* şiirinde olduğu gibi kadının göğsünde süsler "*Ve bir kadın beyaz. sakin, büyülü Göğsünde kanayan bir zaman gülü*"[155] bazen de hayatının amacını *Bir Yolcuya* şiirinde olduğu gibi başka zihinlerde sorgular " *Eğer kadından, sevgiden daha yüksek Daha geniş bir ilham ararsan hayatında Fanilikten kurtulup ta göklere yükselmek İhtirası yaşarsa her arzunun altında, Kalbin hürmetle çarpsın bu mezarın yanında!"*[156]

Öğrenici Mehmet Kaplan hocası Tanpınar'ın seksüel hayatının bir başka dönemine dikkat çekerek, yaşlandıkça bu yanın da ulvileştiğinden bahseder; "*Tanpınar'ın hayatın trajik idraki le beraber kadına bakış tarzı da değişiyor. Daha önce tabiri caizse 'romantik' mahiyet taşıyan aşk, ölüm duygusunun hakim olması ve dünyanın 'ümitsiz' bir eşya alemi haline gelmesi ile daha 'sensüel' bir şekle giriyor. Fakat şaireneliğini kaybetmiyor. Hatta, şair, sevişmelerini 'melek oyunumuz' kelimeleriyle tavsif ederek ulvileştiriyor"*[157] *İnci Enginün ise Tanpınar'ın kadınlarla ilişkisi için "Kadın, Tanpınar'ın hem azabı hem kurtuluşudur" der.*[158]

İleri başlıklarda da takip edeceğimiz üzere Tanpınar'ın tüm kadın tasvirleri Batı'nın kamusal hayatının bir parçası olan kadın imajı üzerinedir. Zira Doğu'da bir kadın betimlemesi yapacak bir ortam bulamaz. Erzurumlu Tahsin başlığı altında *Şarkkari* kelimesi ile tarif etmeye çalışan Tanpınar hikayesinde, gece vakti gerçekleşen depremin ardından sokağa çıkan insanların betimlemesini "*Bütün şehir çok acayip bir kıyafetle ayakta idi; don ve gömleği ile fırlamış erkekler kapının önünde giyiniyorlardı, ekseriyet yarı çıplaktı ve insana bir nevi şarkkari mahşer manzarası veren dört yol ağızları vardı*" şeklinde yapar. Batı'dan ayrı tutmamıza sebep olan ve yazarımızın "*Şarkkari*" adını verdiği bu halde kadının yüzünün ancak bir doğa olayı ile bölündüğünü ancak bu telaş içerisinde bir kadının yüzünü görebildiğinden bahsetmiştir; "*Kadınlara gelince… Hakikat şu ki bu zelzele sayesinde ben Erzurum'da birkaç kadın yüzü görebildim*."[159]

---

[155] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri,* s.65

[156] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, s.114.

[157] Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, s.76-77

[158] İnci Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar*, s.22.

[159] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2021, s.91.

Sahnenin Dışındakiler romanında bahsini ettiği Müslüman şark insanı ise din merkezinde buluşan ve gelenekselmiş bir yaşam tarzı ve inanışıyla karşımıza çıkar. Bahsini ettiği şark insanı yüz ifadesinden kıyafetlerine ve hatta günlük hayatın gereklerine kadar inançlı ya da inançlı gibi gözüken, gelenekselmiş bir tanrı inancına bağlı insanların benzerleriydiler.[160]

Bunlara nispetle kimliğin izdüşümü kadın Batı'da kamusal hayatın bir parçası olarak, mahrem doğudan farklı olarak karşımıza çıkar ve Tanpınar'ın Batı kaynaklı bir kadın betimlemesi yapmasına neden olur.

[160] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s.21.

II. BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR'DA TARİH GÖRÜŞÜ

A. TARİH NEDİR?

"Tarih, en geniş anlamıyla, insan olmanın şartlarını oluşturan, insan olmanın sürekliliğini sağlayan ve insan tarafından üretilen kültürel bir yapıdır. Tarih kavramı, anlamca kültür, insan ve toplum kavramlarıyla örtüşür" diyen Ayhan Bıçak'a göre tarih yapılan basit tanımının yanı sıra kapsamı geniş olan kavramının açıklanmasının güç olduğunu belirtir. Bu sebeple de *Tarih Felsefesi* adlı eserinin girişinde *"çok anlamlı olan tarih kelimesinin taşıdığı anlamları yerli yerinde kullanmak için anlamaların hepsini kapsayan tarih düşüncesi deyimini tercih ettim*" demekten kendini alamaz. Bu sebeple de *tarih düşüncesi* insanın kendilik bilincinin evren tasavvur bağlamında açıklanmasıdır.[161]

Durmuş Hocaoğlu, "*Tarih kelimesi geleneksel şekliyle, bir kavram olarak, birbirinin mütemmimi olan iki anlamı mündemiç olarak kabul edilmektedir. 1: Mazide yaşanmış, geçmiş, olup-bitmiş olaylar/oluşlar topluluğu, kısacası, "yaşanmış geçmiş", 2: İşbu yaşanmış geçmişi"i konu edinen "ilim". Birincisi Res Gestae ve ikincisi için de Historia Rerum Gestarum. Bu haliyle için Res Gestae tarihi oluşlar (olgular ve olaylar) cümlesi demek olan "tarihi varlık" (veya "Tarihi Varlık Alanı") ve Historia Rerum Gestarum ise "Tarih İlmi" olmaktadır.* Yani bir ilim ola*n Historia Rerum Gestarum'un* bilgi objesi*, Res Gestae'dir*."[162] Bu ayrımı temel almak üzere İlber Ortaylı "*historia", "Tevarih"* ve *"res gestae*" olarak üçe ayırmaktadır. Ortaylı Historia'nın Yunanca'dan "*somut malzeme*" anlamına gelirken *Res*'in Latince'deki "*şeyler*", *Gestae*'nin ise "*tavır-hareket*" anlamına geldiğini söyler.[163]

---

[161] Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s.9-13.

[162] Durmuş Hocaoğlu, "Tarih Ontolojisi Üzerine Bir Deneme: Evrensel Tarih ve Beşeri Tarih", *Türkiye Günlüğü*, S.41,Temmuz-Ağustos, Ankara 1996, s.24.

[163] İlber Ortaylı, "Tarih Nedir?", *Türkiye Günlüğü*, S.39, Mart-Nisan, Ankara 1996, s.152.

Salih Uçar ise *Tarih Felsefesi Yazıları* adlı kitabında *"Tarih nedir? Tarih kelimesi İbranice 'verrehe'den gelir ve "hilali görmek" demektir. Bilindiği gibi Sami kavimler ay takvimi kullanırlar; mesela, ramazanın başladığı, ayın görülmesi ile ilan edilirdi. Demek ki tarih kelimsi (tef'il babında 'tevrih'ten gelir) hadiselerin tarihini tesbit etme (kameri takvimine göre kronoloji tesbiti ile hadiselerin kataloğunu yapma) manasına gelir. Batı dillerindeki tarih kelimesi ise (historia, history, vb.) Yunanca 'istoria' kelimesinden gelir ve "tek tek hadiseleri araştırma ve inceleme" manasını ifade eder. Bu kelime Arapça'ya "usture" (efsane, mitoloji) olarak geçmiştir."* [164] tanımlamasını yapar.

Sanatın Öyküsü, *Sanat ve Yanılsama* eserleri ile tanıdığımız yirminci ve yirminci yüzyılda yaşamış sanat tarihçisi Ernst Hans Gombrich *Dünyanın Kısa Tarihi* adlı eserinde "*Tarihle aydınlatırız geçmişin uçurumunu*" diyerek insanın geçmiş ve gelecek arasındaki çizgisini ince bir noktaya koymuştur.[165]

R. G. Collingwood *Tarih Tasarımı* eserinde tarihi; tanımı, nesnesi, işleyişi ve sebebi ile dört küçük başlıkta notlamış, '*tarih nedir*' sorusuna "*benim yanıtım insanın kendine ilişkin bilgisine dair olduğudur*" cevabını vererek insanın salt kişisel geçmişinden de öte insan olmanın, olmuş olunan insanın manasının ne olduğu ve hatta başka bir insan olamamanın ne demek olabileceğinin cevabı olarak görmüştür.[166] Yani bir şekliyle tarihi insan için bir varoluş meselesi olarak görmüştür.[167]

Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir* eserinde "*tarih nedir*" sorusuna *" cevabımız bilerek ya da bilmeyerek, zaman içindeki kendi tutumumuzu yansıtır ve daha geniş bir soruya, içinde yaşadığımız toplum hakkında ne düşündüğümüz sorusuna vereceğimiz*

---

[164] Şahin Uçar, *Tarih Felsefesi Yazıları*, Vadi Yayınları, Ankara 1998?, s.11.

[165] Ернст Х. Гомбрих, *Кратка Историја на Светот за Млади Читатели*, Просветно Дело, Скопје 2008, стр. 15.

[166] R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Ara Yayıncılık, İstanbul 1990, s.28-29.

[167] Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşruiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.11

karşılığın bir parçasını oluşturur" cevabıyla ile tarih üzerine yeni sorulara doğum hazırlar.[168]

Eserinin giriş sayfalarına "*ataların ruhları milletlerle yaşar; ancak bunu tarihlerini bilenler hissedebilir. Bu histen alınacak gıda kadar hiçbir şey millet için hayati değildir*" cümlesini işleyen Mehmed Niyazi, tarihi tanım olarak "*insan topluluklarının geçmişte yaşadıkları olayların zaman ve yer gösterilerek sebepleriyle anlatılmasıdır*." Cümlesiyle açıklar ve ekler "*insani olan her şey tarihtedir; tarih de insani olan şeylerdir. Bir başka deyişle, insan tarihin ürünüdür ve aynı zamanda tarih de insanın ürünüdür"*[169]

Hikmet Kıvılcımlı, "*Tarih, Devrim Sosyalizm*" adlı eserinde tarihi Marksist bir gözle inceleyerek insanların beş-altı bin yıllık tecrübeleri boyunca ekonomik gelişmelerinin tefeci-bezirgan ilişkisi sebebiyle tekerrür sanıldığını, oysa tarihin tekerrürden değil hareketten ve değişmeden meydana geldiğini söyler. İnsan medeniyeti, *Tarihsel Devrimler Kanunu* gereği toplumun teknik gelişmeleri coğrafya-tarih-kollektif aksiyonla modern medeniyet yoluna adımlar atabilmiştir. Nitekim "*insanlık, bir adım geri iki adım ileri olsa da, izafi olarak, her seferinde azıcık daha yol alarak, Modern Medeniyet basamağına doğru yükselir.*"[170]

Gulçin Çandarlıoğlu "*Tarih insanlarda manevi kıymetleri arttırır, ahlaki şuuru uyandırır*." diyerek tarihin milli duygunun çiçeklendirilmesi düşüncesinin yanı sıra iyi ile kötünün ne olduğunu ortaya koyan, insanın mekân-zaman içerisinde geçirdikleri psiko-fizik hareketlerin sebep ve neticelerini inceleyen ve bunu "insan ne sadece ruh, ne de bedendir. Her ikisi beraber bir bütün teşkil ettiklerinden tarihte ruhi durumları beden hareketi ile beraber düşünmelidir" düşüncesiyle ilişkilendirir.[171]

John Tosh, *Tarih İzinde* adlı eserinde *"kişisel ilişkilerden siyasal tercihlere kadar hayatın bütün alanlarında, farkında olsak da, olmasak da, deneyimlerimizi hep zaman perspektifiyle yorumlarız. Sırf bizden daha yaşlı insanlarla bir arada yaşıyor olmamız*

---

[168] Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.58-59.

[169] Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s.22-23.

[170] Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, Derleniş Yayınları, İstanbul 2012, s.30.

[171] Gülçin Çandarlıoğlu, *Tarih Metodu*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, 11-13.

bile bizde bir geçmiş bilinci oluşturur. Kişisel kimlik duygumuz, geçmişe uzanan kökleri gerektirir ve bunlar öncelikle soyağacında ve aile tarihinde aranır. Biliriz ki hayattaki hiçbir durumu, kesintisiz bir süreç içinde nereye oturduğunu veya daha önce yaşanıp yaşanmadığını öğrenmeden kavrayamayız." Diyerek tarihin bir bilim olup olmadığı tartışmasından önce insanın kollektif hafızasından oy sandığına, cephede askerlerin ölmesine sebep olan millet düşüncesinden gelecek beklentilerine kadar tarihin kollektif bir bellek olduğunu belirtir.[172]

B. TARİHİN TARİHİ

Tarih Felsefesi üzerine önemli isimlerimizden Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi* adlı eserinde tarihi, antik çağlardaki anlamının tarihiyle açıklar. Batı dillerinin neredeyse tamamında aynı kelimeyle karşılanan "*historia*"nın kökeni Grekçe "*istoria*" "*istorien*"den gelmekle birlikte "*haber alma yoluyla bilgi edinme*" anlamlarında kullanılmıştır. Attika lehçesinde ise sözcüğün "*görerek, tanık olarak bilme*" anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla "*istoria*", genel bir açıklamaya sokulamayan ancak gözlenen, "*tanık olunan*" (*istorien*) olarların bilgisine verilen ad da olmuştur. Tıp alanında da "*istoria*"nın "*haberdar olunan şeylerin bilgisi*" olarak "*emperia*"dan yani *"doğrudan gözlem*"den ayrı tutulduğunu söyler.[173] Nitekim tarih babası Heredotos'un kitabı "*istorias apodeiksis*" yani "*tanık olunan ve haber alınan şeylerin anlatılması*" adını almıştır.[174]

Aslında insanın geçmişine dair merak ettikleri haber alınması mümkün olmayan şeylerin de üzerindedir. Çünkü insan bilinci gereği kendi varoluşunun geçmişini anlamak ve açıklamak için kendinin de geçmişini arar. Arayacağı bu geçmiş onun inanç ve gücünü belirleyecek olan düşüncelerinin anlamlı ve meşru olmasını sağlayacak önemli bir kaynaktır. Bu sebepledir ki Ayhan Bıçak, "*tarih düşüncesi*

---

[172] John Tosh, *Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s.1.

[173] Ayr. Bak. Arzu İbişi Temelli, "Eski Yunan'da Tarih Düşüncesi*", Felsefe Arkivi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S.38, İstanbul 2013.

[174] Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Notos Yayınları, İstanbul 2012, s.25-26.

bağlamında köken, Tanrı'nın varlığı, evrenin kuruluşu ya da evrenin kuruluş sürecinde tanrıların ortaya çıkışları başta olmak üzere, insanın yaratılması, insanın sahip olduğu niteliklerle kültürel yapıyı kurma süreci anlamında kullanılmaktadır. Tarihi süreçte ortaya çıkan her şey kökende varlık kazanmaktadır."der.[175]

İnsanın geçmişe dair merakı inanç dünyası katında oldukça önemlidir. Çünkü insan, ilk sebebi, yaratanı ve yaratılanı merak ederek, ona verilen ya da kazandığı nitelikleriyle yaşayacağı dünyanın değerini, ayrımını ve geleceğini bilerek inşa edebilecek ve değerli kılabilecektir. Kur'an-ı Kerim'in İnsan Suresi'nde kastı edilen insanın geçireceği değerli zamana gelmeden evvel, ilkel insanın bir toplumun içinde dünyaya gelerek, insan deneyiminin kazanımlarını dil yardımıyla öğrenmiş, en azından hayatta kalacak tarihi bilgiye erişmiştir. Bu temelle insanın en büyük silahı bilgiyi edinmek ve onu tüketmek olmuştur. Bu tüketim var olana dayanarak yeni yapıların ve metaların oluşturulmasına, bu da yaratılanın ötesinde bir şey üreterek insanın uygulayımcı bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.

Varoluşçu bir gözde Wilhelm Keller bu durumu insanın kendi varlığını anlayabilmek için tahayyüller ve kavramlarla geride bırakmış olduğu hayatın ve fiillere dönüşen kavramların süren gelen rayları olduğundan bahsetmiş, beşeri olan her şeyin hayatla, nesne arasında insanın üretimi olduğunu söylemiştir.[176] Buna nispetle de insanın imgelem tecrübesini, Oruç Arıoba'nın tabiriyle bilmediğimizi, sezer gibi olduğumuzu dile getirmek ya da anlamak için peşine düştüğümüz, varoluş evini anlamının yoludur.[177]

Bu sebeplerle Henri Laborit, insanın avcılık yaptığı dönemde, tarımı ve hayvanı yetiştirebildiğini, yereysel ve iklimsel tehlikelerden belirli ölçülerde kurtulabildiğini söylemiş, "*toplumlar bütün canlı yapılar gibi, varlıklarını sürdürebilmek için, bireyi kendi ön yargılarına, reçetelerine, yasalarına, 'değerler'ine boyun eğdirerek, bulundukları hali savunma eğilimindedirler"* diyerek, canlı ve cansız dünyayı üretebilen, hayvanları kullanabilen ve saldırganlıklarını en az düzeye indirebilen bir

---

[175] Ayhan Bıçak, *Tarih Metafiziği ya da Kendilik Bilinci*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014. s.20.

[176] Wilhelm Keller, *İnsanın Doğası*, İlya Yayınları, İzmir 2001, s.12.

[177] Oruç Arıoba, *İle*, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s.87.

güce ulaştığını söylemiştir. Laborit, "*yeryüzünde değer yargısı yoktur, tarihsel yargı vardır*" diyerek tarihin insan üzerindeki etkisini şu cümlelerle özetlemiştir;

"*Yer yüzünde değer yargısı yoktur, tarihsel yargı vardır. Başka bir deyişle, bir yargıdan önce başka birinin gelmesi gerekir; değer yargısıysa, oyundaki bütün parasını, yalnız özel ir toplumsal sınıfı değil, insanın evrimi için mutlaka gerekli, hiçbir sendikaya bağlı olmayan bireyleri unutup belli bir toplumsal sınıfa, kentsoylu sınıf ya da işçi sınıfına yatırmak demektir"*[178]

Bir sonraki aşamada avcı-toplayıcı eski toplum, üretme potansiyeli ile alt-üst sistemleri arttırmış, toplumsal koşullar değişmeye, ekonomik durumlar çevresel ve çatışmalar sebebiyle değişmeye, gelişim ve üretimler, nüfusla beraber artmaya, bu da insanın örgütsel bir yaşama itmiştir. Tüm bu sebepler insanın üretiminin değeri ile değer dünyasının değişmesine, hatta uğruna savaşılması gereken şeylere dönüşmüştür. İnsanın bu aşamasında, saraylar, tapınaklar, zindanlar, garnizonlar inşa edilmiştir. Bu da Edgar Morin'in tanımlamasıyla "*şehirli devletler kurulur kurulmaz yönetim saray merkezinde, din ise tapınaklar etrafında serpilir, meslekler gelişir, ve işgünücünün uzmanlaşması atılım kazanır; şehir ve kırsal arasında bütünleyici bir ilişki örülür: Tarihli toplum doğmuştur.*"[179] Viktor Frankl'ın da dediği gibi hiçbir içgüdü ona ne yapacağını söyleyemeyeceğinden ya diğer insanların yaptıklarını yapacak ya da diğer insanların yapmak istediklerini yapacaktır.[180]

Son zamanlarda tanıdığımız İsrailli tarihçi Yuval Noah Harari de bahsini ettiğimiz tarım toplumundan sonra "*insan toplumları giderek büyüyerek daha büyük ve karmaşık, toplumsal düzeni sürdüren hayali kurgular da buna paralel olarak daha rafine hale geldi. Mitler ve kurgular, insanların doğumlarından itibaren belirli bir biçimde düşünmeye, bazı standartlara ve kurallara uygun olarak davranmaya ve belli*

[178] Henri Laborit, *Yaratıcı İnsan*, Panel Yayınları, İstanbul 1996, s.12,28.

[179] Edgar Morin, *Yitik Paradigma: İnsan Doğası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.185-187.

[180] Bak. Viktor Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* Öteki Yayınları, İstanbul 1998, s.101.

şeyler istemeye alıştırırlar. Böylelikle, milyonlarca yabancının etkili biçimde işbirliği yapmasını sağlayan iç güdüler yaratmış oldular." der. [181]

İbn Haldun'un "*geçmişler, geleceğe, suyun suya benzemesinden daha çok benzer*" sözünü önsözün girişine yazan, insanın tarihsel ilişkilerini incelerken materyalist sistemlerin etkisini belirten Erol Kozak'ın dediği gibi *"kişileri hiçlik, boşluk ve parçalanmışlıktan kurtaracak bütünsel bir hayat felsefesi ihtiyacı duymaktadır*".[182]

Batı'nın oluşturduğu geleneklerinin tarih bilincinden kaynaklandığını söyleyen Mark T. Gilderhus, kazanılan farkındalığın büyük ölçüde Yahudi, Yunan ve erken Hıristiyan miraslarına dayandığını söylemiş, Yunanlıların tarihi, gerçeğin saptanması için geçmişin, eleştirel ve bilimsel biçimde incelenmesi yönünde ısrar sergilediğini, onların için tarih ve mitolojinin arasındaki farkın bir ilke olduğunu belirtmiştir.[183]

Yahudi düşüncesinde yaratılış genelden özele doğru tarihsel sürecin üç aşamadır.[184] Yahudi tanrısı, Göğün ve yeri yarattı, "ışık olsun" dedi, ışığı yarattı, göğün altındaki suları topladı, toprağı, yeşillikleri verdi, geceyi gündüzden ayırdı ve genelinde dünyayı yarattı sürecin ilk evresini tamamladı. Ardından Adem'i ve yalnız kalmasın diye ona kendisine benzeyen, kemiklerinden bir yardımcı yarattı ve Aden'de işlenen günahla, bilgeliği, iyiyi ve kötüyü öğrenerek macerasını başlattı, böylelikle ikinci evre tamamlandı.[185]

Yahudi Tarih düşüncesinin üçüncü aşaması tanrının peygamberlerini yeryüzüne göndermesi olmuştur. Adem'le başlayan ve Nuh'a kadar başarısız olan bu süreç Nuh Tufanı ile neticeye ulaşmış, Tevrat'ın "Tesniye" bölümünden anlaşılacağı üzere Tanrı Yahudiler lehine olaylara müdahale etmiş ve tarihi etkilemiştir. Bahsi geçen bölümde yöneticilerin yasaya sadakati Tevrat'ın tarihe bakışında temel olmuş, zamanla tarihin suçluluk tarihiyle iki yeni boyuta ayrıldığı görülmüş, tanrı ve tarihin öznesi halk sınırlı

---

[181] Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, Kolektif Kitap, İstanbul 2017, s.169.

[182] Erol Kozak, *İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat*, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, 17,24-25.

[183] Mark Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler – Tarih Yazılığına Giriş*, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s.23.

[184] Ayhan Bıçak, *Tarih Metafiziği*, s.38.

[185] Bak. *Tevrat*, 1994, Tekvin, b2, b3/2-17, b4/1-7.

tutulamaz hale gelerek, tarihsel sürecin işleyişi tanrı ile insan arasındaki ilişkilerle belirlenir hale gelmiştir.[186]

Tanrı ile insan arasındaki bu ilişki Hıristiyanlığa geldiğinde başka bir boyut kazanır. Tarih bu düşüncede Tanrı hükümranlığının başlayacağı vakit yani İsa'nın Ürdün Irmağı'nda Yahya tarafından vaftiz edilmesinden, İsa'nın Adem'in günahlarını bedelini çarmıkta ödediği ve sonra ikinci kez dünyaya gelerek tüm dünyanın Hıristiyan olacağı dönüşü yani Mesih düşüncesi ile iki görüştür. Birinci görüşe göre, yani İsa'nın vaftizinden çarmığa gerilişindeki süreç Tanrı'nın İsa'yı yeryüzüne peygamber olarak göndermesi ve Adem'in günahlarının bedelinin ödenmesi olarak görülmüş, ikincisi ise İsa'nın yeryüzüne tekrar gönderileceği düşüncesidir.[187] Bu haliyle Hıristiyan tarih düşüncesinde, İsa ya insanın tarihsel varoluş sürecinde bedeli ödenmiş, kayalar üzerine inşa edilmiş kiliseyle, bir kahraman olarak izlenen ve manevi zafere ulaşma yolu ya da maddi savaşlar yürüteceği ve muzaffer bir komutan olarak dünyaya geri gelecek kişidir.[188]

İslam Tarih düşüncesinde ise tarih başlı başına tanrısal bir süreçtir. Nitekim İslam'ın tanrısı, meleklerine yeryüzüne bir halife yaratacağını söylediğinde, Melekler "*'orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz"* dediklerinde tanrı onlara "*ben sizin bilmediğinizi bilirim*" demiş,[189] Tanrı insanı yaratarak, meleklerin ona seçme etmesini istemiş, şeytanın isyanıyla insanın iyi-kötü savaşındaki sembolik düşmanı doğmuştu. İslam'ın temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'de farklı zamanlardan, farklı kavimlere ait toplumsal faaliyetlere dair pek çok anlatı içermektedir. Hatta Kur'an-ı Kerim'in 28'inci suresi olan Kasas Suresi'nin anlamını "tarih" ya da "öyküleme" olarak çevirmememiz mümkündür.[190]

---

[186] Ayhan Bıçak, *Tarih Metafiziği*, s.39-40.

[187] Ayhan Bıçak, *Tarih Metafiziği*, 50-51.

[188] Ayr. Bak. Mihael Bulgakov, *Usta ile Margarita*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

[189] *Kur-an'ı Kerim*, Bakara, 2/30.

[190] Zaid Ahmed, "Müslüman Tarih Felsefesi", Çev. Kazım Uzun, *Tarih Okulu Dergisi*, S.13, Uşak 2012, s.182.

Kur-an'ı Kerim'de konusu edilen surelerden başlı başına bir tarihi kaynak olduğu ve hatta tanrının "*sen onlara bu kıssayı (tarihsel olayı) anlat, belki üzerinde düşünürler*" hatırlatmasından[191], *Nuh, Nemrut, Ad, Semut* ve *Lut* Kavminin yok edilişinden bahsederek insanlara tarihten örnekler sunmuştur. *Ankebut Suresi*'nin 14-15'inci ayetlerinde Hz. Nûh'a inanmayan kavminin tufanla cezalandırıldığına dair şu bilgileri verir; *"Andolsun ki biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik de o 950 yıl onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayıverdi. Fakat biz onu ve gemidekileri kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret yaptık."*[192]

Hatta İslam Tanrısının tarihi örnek alınsın diye edilen müdahalelerin dışında "bir ülkeyi helak ermek istediğimiz zaman o ülkenin önde gelenlerine emrederiz, bozgunculuk çıkarırlar" ayetinde görüldüğü üzere nedenini belirtmeden, insanların davranışları yüzünden tarihe müdahale eder.[193] Ve tarih onun için kullarını uyarma için bir uyarı aracı, cenneti kazanmaları için onları gönderdiği bir sahne olmuştur.

Ortaçağa gelindiğinde Eski Yunan'da görülen tarafsız hassasiyeti azalmış, yerini efsaneleri barındıran edebi bir tür gelmiştir. Aslında Hristiyanlığın kurucu paradigması olan ortaçağ tarih düşüncesi bir yanıyla merkezine Hristiyanlığı almasıyla olur. Bu sebeple tanrıyla doğrudan ilişki kurabilen Yahudilerin aksine Hıristiyanlar, Eski Ahit'i kabul eden Yeni Ahit inancıyla Eski Ahit'e dayanıyorlar, bu yanıyla da Breisach'ın tanımlamasıyla bu doğrudan geçişten daha üst bir durum olup, tanrının tarihte tekrar tecelli ettiği görüşünü veriyordu.[194] Bu tecelli görüşün Tanrı'nın tarihe müdahale etmesi, İsa'nın vücudunda beden bularak olacaktı.[195]

Ortaçağ Antikçağın ortaya koyduğu tarih-felsefe karşıtlığını Hıristiyan teolojisi ile aşmak istemiş Augistinus ile birlikte döngüsel tarihten çizgisel döneme geçmiş[196], Collingwood'un "başlıca hüneri insancılık, kusuru tözcülük dediği roma tarih

---

[191] Ayhan Bıçak, *Tarih Metafiziği,* s.41.

[192] *Kur'an-ı Kerim,* Ankebut 41/14-15

[193] Ayhan Bıçak, *Tarih Metafiziği,* 43.

[194] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.,* s.20.

[195] Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesi III – Tarih Felsefesi'nin Oluşumu*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004, s.35-38.

[196] Doğan Özlem, *A.g.e.,*40

yazıcılığı"[197] Rönesansın etkisi ile tarihi karakterlerin de sekülerleşmesine neden olmuş,[198]Rönesans kültürel bir şokun ürünü olan hümanist tarih görüşü ile tarih değerleri tartışılır hale gelmiş, insan eylemleri önemsenmiş, tarih; insan doğasının zorunlu görünüm sayılan, insan tutkularının tarihi haline gelmişti.[199]

Özgür iradenin yok olmaması için talihin eylemlerimizde etkili olduğunu ancak insanın eylemlerinin yarısını yine yönetebileceğini söyleyen Niccolo Machiavelli [200], Polidoro Vergilio, Hegel'e örnek olacak olan, ilkel dönemden beri gelişen, insanın isteklerine göre sürekli değişen bir tarih olduğunu söyleyen Jean Budin[201] ve insan zihninin yeteneklerini akıl, hayal gücü ve hafıza olarak üzere üçlü tasnife tabi tutarak tarihi hafızaya dayandıran Francis Bacon, bu döneme önemli katkılar yapmıştır.[202]

İleriki dönemde klasik günümüz için ders çıkarma algısı taşıyan tarih algısının aksine, insanın "historik bilgi", dağınık ve bireysel olaylar hakkında bir bilgi olarak, ona dayanarak "etik ilkeler" insanın türetebilen bir bilgiden çok, belli etik ilkelerden hareket eden tarihçilerin kendi kanıtlarını kullandığı tarihi bilgileri edineceğimizi söyleyen Immanuel Kant, bahsini ettiğimiz Kant'ın tarih felsefesinin teorik akılla değil de pratik akılla onaylanabileceğini söyleyen Schiller'i de doğurmuştur. Schiller'e göre tarihsel evrendeki reel gidiş genel olarak teorik akılla açık değildir. "*Geçmişte kalan her şeyin sonsuz bir sessizliğe büründüğünü*" söyleyen Schiller'e göre bir bilim olan tarih, bu sessizliğin, bu tam olarak kavranılmaz olaylar yığınının bölük pörçük betimini yapmaya çalışan verimsiz bir çaba olmuştur.[203]

Hegel'in (mutlak) tarih anlayışını formülize etmek gerekirse; temelinde; insan olan her şeyi kapsayan ve onları ilahi amaç doğrultusunda, "olmuş olan", "olmakta olan" ve "olacak olan" şekilde tanımlayan bir anlayıştır. Etki-Tepki sürecindeki diyalektik ilişkisini tarih düşüncesinde de sürdüren Hegel, kültür ve insan olgusunun tarihi

---

[197] Collingwoos, *A.g.e.*, 59

[198] Mehmet Kaan Çalen, *A.g.e.,* 21.

[199] Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi'nin Oluşumu*, s.65-66

[200] Nicollo Machiavelli, *Prens*, Can Yayınları, İstanbul 2015, s.130

[201] Ayhan Bıçak*, Tarih Felsefesi'nin Oluşumu*, 67-68.

[202] Mehmet Kaan Çalen, *A.g.e.,* 21.

[203] Doğan Özlem, *A.g.e.,* s.87,102-103.

üzerinde durmuş, insan gibi tarihi bir varlık olan tin'in "kişisel", "toplumsal", "milli", "zaman" ve "ortak kültür" gibi türlerinden bahsetmiştir. Ve yine Hegel için tarih, yalnızca devletle başlayan ve devleti olmayan toplumların tarihi olamayacağından bahseder zira mutlak akıl ancak kendisini bütün içselleştirmeler içinde nesnelleştirebildiği ve gerçekleştirebildiği yer olan devlette oluşabilir.[204]

Örneklerini çoğaltabileceğimiz onca değerli ismin arasında yine bir Alman filozofu tarih anlayışını anmazsak yanlış yapmış olmayız. O da Friedrich Nietzsche'dir. *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası – Zamana Aykırı Bakışlar -2* adlı kitabında Nietzsche, özellikle tarihle ilgili doğrudan çalışmasında, başta Hegel olmak üzere Alman idealistlerinin tarih anlayışlarıyla kıyasıya mücadele eder. Çünkü ona göre bu tür tarih anlayışları, insan yaşamını körelten, insanı tutsak yapan, "hasta bir düşünüşün ürünleri"dir. Bunlardan uzak durulmalıdır. Nietzsche'ye göre, tarih gelecek kuşaklara "*öyle yapmamalısınız*"ı ya da "*öyle yapmamalıydınız*"ı öğretmesi gerekir.[205]

Nitekim Nietzsche, bahsi geçen eserinde "*tarih yaşama hizmet ettiği ölçüde, hizmet etmek istiyoruz, biz de tarihe: ama tarih yapmanın bir derecesi ve tarihe değer vermenin yaşamı felç eden ve yozlaştıran bir türü vardır ki: günümüzün dikkate değer semptomlarından deneyimlenmesi hem zorunlu olan hem de acı verebilecek bir fenomendir*" diye bahseder.[206]

Unutamayan ve "bir zamanlar" sözcüğünün acısını çeken insanla, anda yaşayan hayvanı karşı karşıya koyan Nietzsche yapmış olduğu bakış açısıyla eğer insan, yalnızca yiyip içip uyuyan, dünün bugünün ne olduğunu bilmeyen hayvana "*Neden bana mutluluğunun sözünü etmiyorsun da, yüzüme bakıyorsun yalnızca*?" diye

---

[204] Çetin Murat Hazar, "Hegel ve Tarih Felsefesi", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S.28, Ankara 2009, s.229-230.

[205] Gözde Kayan, "Nietzsche ve Hegel'de Tarih Bilmecesi " , *Birey ve Toplum Dergisi*, C.8, S.15, 2018, s.79

[206] Friedrich Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası – Zamana Aykırı Bakışlar -2*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s.3.

sorabilse hayvanın cevabı "*söylemek istediğim şeyi hemen unutuyorum da ondan, demek isteyecek, ama işte bu sözü de unutup susacaktır*."[207]

İşte hayvan böylesine tarih-dışı yaşar Nietzsche'ye göre. Çünkü hayvan şimdinin içinde yitip gider; kendisinde hiçbir şey kalmaz. Buna karşılık insan, geçmişin gittikçe büyüyen yükü karşısında dayanır. İnsan unutmayı ister, ama unutamadığı, anımsadığı için, hemen unutan hayvanı kıskanır. Bir İnsanda, bir ulusta ya da bir kültür çevresinde bu tarih-duygusu,bu geviş getirme, yaşayana zarar verecek, onu ortadan kaldıracak bir sınıra varabilir. Bu sınırı ve bu sınırla birlikte geçmişin unutulması gereken sınırını belirlemek için, bir insanın, bir ulusun, bir kültürün yaratma gücününne ölçüde büyük olduğunun iyice bilinmesi gerekir; «kendi içinden kendine Öz bir biçimde gelişen, geçmiş ve yabancı olanın biçimini değiştiren, ona başka ve yeni bir yön veren, yaralan İyileştiren, yitirileni yerine koyan, kırılmış kalıplara kendi içinden yeniden biçim veren» gücün ne ölçüde olduğunun bilinmesi gerekir.[208]

Marksist temelli Posyapısalcı tarih felsefesinin Batı değerlendirilmesinde tarih, insan rasyonelliğinin bir eseri olarak ortaya çıkmış ve bazı sorunları da yanında getirmiştir. Öyle ki 18'nci yüzyılda insanın tarihi eyleyen bir özne mi yoksa kahraman mı olabileceği soruları, burjuvazinin 1789'da Fransa'daki devrimiyle insan aklının galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Tarihte tanrının yerine geçmeye çalışan, bilgisinin kaynağını Descartes'in deney, sezgi ya da benzerleri olmaksızın hakikati kavramaya yetecek güçte olduğunu söylediği insan aklının epistemolojik kanıtına dayandıran ve kurumsallaşan kapitalist modern uygarlık, tarihi doğal koşullardan bağımsız bir özne olarak inşa etmiştir. Bu durum 18'inci yüzyılın devamında özne-insanın her şeyi yapabilecek güçte olduğunu dolayısıyla da tarihe müdahale edebilecek güçte olduğunu gösteriyor ve bu tarih-özne/lerinde taraf olmaya gidiyordu. 19'uncu yüzyılın sonları ve 20'nci yüzyılın başları kendini tarih yapan insanoğlunun İkinci Dünya Savaşı'ndaki soykırımlarından Marksizm'in tarihte kitle rolünü yaptığı nesnelci vurgulama sebebiyle insani fazlasıyla ihmal etmesine, 1995'teki Srebrenica katliamına kadar

[207] Friedrich Nietzsche, *A.g.e*., s.5.

[208] Bedia Akarsu, "Nietzsche'nin Tarih Karşısında Tutumu", *Felsefe Arkivi*, S.19, 1975, s.1-3.

kendi kaderini kontrol eden, rasyonel bir varlık olduğu inancını ortaya koyan o tarih inancını sarsarak öznenin düşüşüne neden olmuştur.[209]

Bu düşüş Jean Paul Sartre gibi Varoluşçu Tarih anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanın önce dünya olduğunu, tanımlanıp belirlendiğini ve ortaya çıktığını söylemiştir. Bizde insanın tarih sahnesindeki "*insan doğmakla insan olabilmek*" arasındaki çizgisinin belirli şartları olduğunu söyleyen İhsan Fazlıoğlu'na[210] benzer şekilde Jean Paul Sartre Varoluşçuluk eserinde var olma bilincine herkesin erişmeyeceğini söyler. Onun için "*insan aha önceden belirlenemez.(...) insan, varolduktan sonra kendini kavradığı gibidir, varlaşmaya doğru yaptığı bu atılımdan sonra olmak istediği gibi. Kendi nasıl yaparsa öyledir*."[211]der.

Tanpınar'ın çağdaşlarından *"mesuliyetin bende yaşadığı, benim olan alem var : bu, hareketlerimin dünyasıdır. Kainatın mesuliyeti ellerimize verilmiştir. Mesuliyetimin şahidi hareketlerimdir ; ve ancak hareketlerimle mesuliyetim hakikat oluyor"* [212] diyen maruf Nurettin Topçu, hareketin gayesinin kişinin birey şahsiyeti ve tarihiyle varolduğunu, millet kültürünün tarihle başlayıp, felsefe ile neticelendiğinden bahseder.

"Millet, kökleri mazide, gövdesi halde bulunan, dalları ve yaprakları istikbale uzanan, geçmişte, halde ve gelecekte hatıraları, temayülleri ve tasavvurlarıyla birleşmiş bir varlıktır. Maziden gelip halden geçerek istikbale akan bir nehir gibidir. Milleti yaşatan hayati kuvvetler onun mazisinde gömülüdür"[213] diyen Topçu "*Nasıl ki bir insan başkalarının ruhuyla yaşayamazsa, bir millet de başkalarının tarihiyle yaşayamaz."* [214]diyerek tarihin toplum üzerindeki görüşünü sunar. Benzer şekilde *"Siz Türk çocukları isimsiz ecdadadın toprak altındaki kemiklerini anıtlaştırabiliyor musunuz?*

---

[209] Atakan Hatioğlu, "Tarihsel ve Toplumsal Koşullar Açısından Postyapısalcılık Foucault ve Derrida", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, S.268, Ekim 2016, s.12.14.

[210] İhsan Fazlıoğlu, *Kendini Aramak İnsan-Tarih Yazıları*, Papersence Yayınları, İstanbul 2016, s.12-14.

[211] Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, İstanbul 1990, s.63-64.

[212] Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi, Hareket Felsefesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s.49.

[213] Altan Çetin, *Tarihten Tefekküre – Nurettin Topçu, Erol Güngör, Nevzat Köseoğlu'nda Tarih*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.53.

[214] Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, Ada Yayınları, İstanbul 2004, s.16.

Milli kültürün insanı oldunuz demektir. Yoksa aralarında hoyrat sesli sayısız otomobillerin uğuldadığı servet mahzeni apartman kaleleriniz, milli kültürümüzü kurtaramayacaktır." der.[215]

Tanpınar ve Topçu'nun çağdaşlarından Erol Güngör, tarihin millet üzerinde faydaları olduğu gibi bazı sakıncalarının da olduğunu belirtmiştir. Ona göre tarihten kaçanların ve tarihe kavuşmak isteyenlerin olduğu iki gruplu ülkemizde tarih korkulacak saha yahut da göz kamaştırıcı bir unsur olarak görülmemelidir. "*Tarihte değil bugünde yaşadığımız, dolayısıyla karşımızdaki problemleri ancak bugün geçerli olabilecek bilgi ve teçhizatla çözebileceğimizi adeta unutuyoruz. (...) Ölünün dirildiği görülmemiştir. Ancak ölünün hatırları pekala devam edebilir ve bu hatıraların aziz tutulması hiç kimseye zarar vermez*" der.[216] Tarih onun için insanın kendisine ve dünyaya bir mana vermesine imkân sağlayama ihtiyacının büyük bir cevabıdır.[217]

Çağdaş Türk isimleri arasında sayabileceğimiz Sencer Divitçioğlu, tarihin tek başına bir bilim değil de hep bir tarih artı olarak algılamak gerektiğini düşünmektedir. Buradaki artı beşeri bilimler metodolojisidir.[218] Nitekim Halil İnancık için de tarih hiçbir zaman objektif yazılamayacak, belirli ideolojiler ve politikalar tarafından yönlendirilen bir meşruiyet aracı olarak kullanılacaktır. Osmanlı, Osmanlı Döneminde, İslam tarihinin bir devamı, gaza ve cihat ideolojisi ile değerlendirilirken, Cumhuriyet Döneminde Türklerin kanının dünyanın dört bir yanında boşa heba edilen bir müstebit padişahlar dönemi olarak görülmesi İnancık tarafından, tarihin nasıl da meşruiyet aracı görüldüğünün bir yansımasıdır.[219]

Nitekim bahsini ettiğimiz bu yansıma Zafer Toprak'ın *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji* adlı eserinde ifade ettiği üzere yapılan tarih ve dil kongre ile tarihin Selçuk ve Osmanlılar'dan koparılması, antropoloji ile çıkılan Cumhuriyet

---

[215] Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, Dergah Yayınları, İstanbul 2020, s.29.

[216] Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989, s.65-68.

[217] Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik,* s.73.

[218] Erol Göka, "Tarih ve Psikolojik Bilimler : Bir İmkan olarak Sosyal Psikoloji ve Psikodinamik Yaklaşım", *Türkiye'de Tarih Yazımı,* Ed. Vahdettin Engin – Ahmet Şimşek, Pagem Yayınları, İstanbul 2011, s.474.

[219] Halil İnalcık, "Tarih ve Politika", *Kılavuz Dergisi*, S.38, İstanbul 2006, s.?

Tarihçiliğinin, antropoloji ile yola devam ettiği, ondan sonra tarihin ve dilin onu takip ettiği yöndedir.[220] İşlevi geleneksel Osmanlı toplumunda dini referanslar oluşturuyorken modern Türk toplumunda dini referanslar artık yerini kavme dayalı millet kavramına yerini devretmiştir.[221]

Ahmet Özcan, doğrudan dini olmayan dini öğeleri barındıran hikaye ve destanların tarih eğitimi olmayan devirlerde tarih bilincinin bir yolu üzerinde durmuş, tarihin fayda ve zararlarından öte her tarih yazıcılığı yazarı gibi metodolojik yönlerin üzerinde durmuştur.[222]

Tarihin hem ibret hem de kudret hem de bir milletin özünün ancak tarihle gürleşebileceğini ve gelecek idrakine aktarılan geçmişi o milletin tarihiyle mümkün olacağını söyleyen İhsan Fazlıoğlu'na göre tarihi "*bir milletin geçmişi, yani tarihi üzerinde en hafif tabirle operasyon yapabilmek için göz önünde bulundurulması gereken ilk ilke, o milletin tarihinin yok-sayılması, bu mümkün değiş ise değersizleştirilmesi*" tespiti üzerinden değerlendirmede bulunur. Zira bir milletin geleceği, geçmişi ile bağlantılıdır. "*Siz kimsiniz*?" sorunun cevabı "*Ne olacaksınız*?" ile ilişiktir.[223]

Türk tarihinde incelemelere girişen Sencer Divitçioğlu, çok iyi fark etmiştir. Ona göre "tarihçi incelediği başkasıyla zaman içinde, yani artsüremli olarak" diğer beşeri bilim dalları ise (ki onun örneğinde antropoloji) "mekan içinde, yani eşsüremli olarak mesafeleştiğinden, metodolojik olarak, bu iki bilim dalı birbirini tamamlar… durağan antropoloji ile devingen tarih iç içe geçer."[224] Sencer Divitçioğlu, "Tarih"i tek başına bir bilim değil de hep bir "Tarih +" olarak algılamak gerektiğini düşünmektedir. "Buradaki (+), beşeri bilimler metodolojisidir. Tarih bilimi soyutlama işlemini beşeri

---

[220] Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.187.

[221] Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s.26.

[222] Ahmet Özcan, *A.g.e.*,40.

[223] İhsan Fazlıoğlu, *Akıllı Türk Makul Tarih*, Papersense Yayınları, İstanbul 2015, s.11-12,22.

[224] Sencer Divitçioğlu, *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 14.

bilimlerden ödünç aldığı model, yapı, işlev, kategori, aksiyomatik, diyagram gibi aletleri kullanarak gerçekleştirir.[225]

Abdurrahman İhsanoğlu *Tarihsel Hafıza* yazısında bir toplumun millet, toprağın vatan, evin olmasına katkı olduğunu söylediği tarihin, tarihsel hafızanın temelini olduğunu söyler. Buna nispetle tarihsel hafıza bazen şiir, bazen şehrin orta yerinde akmayan bir çeşme olduğunu söyler. Nitekim tarihsel hafıza tarih ve medeniyet kurma fırsatını hatta geçmiş üzerinden gelecek kurulur; dedenin giydiği çarık torunun hatırası olur.[226]

C. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN TARİH DÜŞÜNCESİ

"Beşeriyet bir hâdisenin nasıl meydana geldiğini bilmekle kanaat edemez. Her meçhule karşı, insan vicdanı, derhal "niçin?" sualini sorar. Bu sualler insaniyeti bilhassa işgal edenlerdir. Her akıllı ve gafil olmayan insan, dünyaya niçin geldiğini, nereye gideceğini, mükevvenâtın niçin mevcût olduğunu sorar ve sormağa fıtraten ve vicdanen zaruret hisseder."[227] Der Filibeli Ahmet Hilmi ve tarihin insan için önemli bir gerek olduğundan ve bu sebeple de insanın anılarının yurdunda, anından uzaklaşmak isteği ve keşkelenmesinden öte bir durumda olması gerektiğinden bahseder.

Buna nispetle bizler de Ahmet Hamdi Tanpınar'ın mahlûkat ve medeniyet çizgisindeki insan tarih anlayışının beşeriyet, devlet ve şahsiyet üzerindeki etkilerini incelemeye gayret edeceğiz. Bu çabamızda Tanpınar üzerinde durduğu, *tarih*, *mazi* ve *anı* gibi isimlerle tanımlamaya çalıştığı tarihi birden fazla dilde incelemeye gayret edeceğiz. Slav dillerinde *Historija/İstorija*, *Datum* ve/ya *Vreme*, Arnavutça'da Data, *E Kaluara* ve *Historia* şeklinde kategorileştirebilmenin mümkün olduğu tarih, Tanpınar gözünde aynı isimde farklı şekilde karşılık bulur. Çünkü tarih onun gözünde, beşeriyet, devlet ve birey katında farklı manalar taşır. Buna nispetle tarih, manevi değeriyle *mazi* ve

---

[225] Sencer Divitçioğlu, *A.g.e*. s. 32

[226] Abdurrahman İhsanoğlu, "Tarihsel Hafıza", *Anadolu Gençlik Dergisi*, S.252, Ocak 2021, s.31.

[227] Filibeli Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi, İslam Tarihi – Hz.Peygamber'den Zamanımıza Kadar*, Haz. Ziya Nur Aksan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s.57

anı, aşılması gereken evrimsel bir aşama olarak *geçmiş*, içinden çıkılması mümkün olmayan zaman çarkında yurt bulmuş bir zemin olarak tarih şeklinde karşılık bulmuştur.

Klasik manada zaman, modern insan hayatı ve anlam dünyası için önemli bir yerde bulmuştur. Nitekim insanın zamanı değerli görmesi için onun akıl ve idrak gücüyle teçhiz olması yahut geçmiş ve gelecek çizgisinde yerini ve vaktini anlamlandırması gerekmektedir. Zaman "*bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir*" ayetiyle hatırlatılan ve insanların verdiği önemin dışında ve ötesinde, baharın bereketini karşılamak, ekinlerini ekmek, kışa hazırlanmak gibi önemli planlamalar yapılmasını gerektiren bir şeydir.

Geçmişte düşünürler zamanı, gerçek ve vehim olabileceği telakkisiyle temelde iki gruba ayırmışlardır. Zamanın gerçek olduğu düşünenler zamanı "*araz*" yani sonradan ve tesadüfen ortaya çıkan, ansızın baş gösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan durum olarak görür iken diğer grup zamanı "*cevher*" yani kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklemin konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık olarak görmüştür. Zamanın sonradan bir mahlûk olarak ortaya çıktığını düşünenler ise onun "*feleklerin hareketi*", "*feleklerin ölçüsü*" yahut "*varlığın ölçüsü*" olabileceğini belirtmiş, kendinde varlık olduğunu düşünenler ise onun "*cisim*" ve "*soyut bir varlık*" olabileceğini söyleyerek kendi aralarında farklı görüşler sunmuşlardır. Nitekim zamanın soyut bir cevher olduğunu ileri sürenler zamanın tanrının dışındaki dört ezeli maddeden biri hatta tanrıya eş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tanrıya eş tutulan zaman Tanpınar'ın cümlelerin ise kendinde şöyle yer bulur; "*Bir kere zaman dediğimiz tanrı, güneşi, suyu, rüzgârı ve ağaçların hüznünü birbirine ayarladı mı, şehri, eşyada yalnız kendi gurbet çekmiş ruhunun hallerini gören ressamın ellerine bırakır*."[228]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tarih anlayışını, *"tarih düşünce ve görüşünün zaferidir"*[229] cümlesiyle tanımladığı hocası Yahya Kemal'in Albert Sorel'in tarihin bir bütün olduğu düşüncesi, Tanpınar'ın kendisinde değişime uğramış, geleceğin kaygısıyla

[228] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherin Sırrı Derlenmiş Yazılar Anket ve Röportajlar*, Haz. Şaban Özdemir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 63.

[229] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.266.

yenilenmiştir. Ertuğrul Aydın'ın dikkati çektiği üzere onun tarih anlayışı "*tarih daima bütündür*" yani Tanpınar'da bir adım ileri gitmiş *devam ederek değişmek, değişerek devam etmek* düsturunun yansıması haline gelmiştir. *Değişerek devam etmek* formülünü İnci Enginün "*değişmenin ebedi olduğu yerde/ güzeldir hayat*" demekten kendini alamayan Tanpınar için "*bu diyalektik belki ölümsüzlüğün kurtuluşu, güzelliğin sırrı"* olarak tanımlanmıştır.[230]

Ertuğrul Aydın'ın "*değişerek devam*" etme parolası olarak nitelendirdiği "*mazi, bugün olduğu gibi gelecek zamanlarda da hayatımızın şekillerinden biridir. Hal yoktur, mazi ve onun emrinde istikbalimiz vardır. Biz farkında olmadan istikbalimizi inşa ederiz*"[231] sözü zamanla tarihin iç içe geçtiğini ve geleceği kuracağını işaret eder. Ve belki de bu sebeple Ahmet Hamdi Tanpınar, tarihi "*Yaşanmış hayat unutulmuyor, ne de büsbütün kayboluyor, ne yapıp bugünün veyahut dünün terkibine giriyor"*[232] diyerek günün yarınıyla çizgisini ortaya çıkarır. Bu sebeple nostaljivari bir salt tarihçilik gütmez. Çünkü onun için tarihin zamandan ayıran çizgileri, tarih milli, şahsi ve manevi yolları vardır.

Geçmiş yani tarih Tanpınar'da medeniyet dairesindeki konumu ve milli fikirlerle beraber kilit taşı rolünü oynar. Nitekim Huzur eserindeki tarih hocası İhsan *"maziyi ihmal edersek, hayatımızda ecnebi bir cisim gibi bizi rahatsız eder, terkibin içine ister istemez sokacağız. O, kendisinden lazım gelen bir şeydir. Bir devam fikrine vehim de olsa muhtacız."* cümlesi ya da *Huzur* romanındaki "*Tarihe bugünün hesapları arasından bakmazsan bu memleketin de herhangi bir memlekette gibi yaşadığını kabul edersin*"[233] hatırlatmasıyla karşımıza çıkar. Bu sebeple de Tanpınar'ın tarih anlayışındaki tarihin şahsiyetle yoğrulması basit edebi bir cümle yahut rastgele dile getirilmiş bir anlayış değil, "*tarih şahsiyetin kendisidir*" cümlesinden anlaşılacağı üzere başlı başına bir temeldir.[234]

---

[230] İnci Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2019, s.22.

[231] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s.86.

[232] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.22.

[233] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.252

[234] Ertuğrul Aydın, "A.g.m.", s.594.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "*Tarih insandır*" tanımlaması diğer eserinde işaret ettiğimiz üzere; "*tarih şahsiyetin kendisidir, hiç olmazsa kaynağıdır. Onsuz insan teşekkül etmez. Cemiyet için mazi yani tarih, fert için hafıza gibidir.*"[235] der. Bu sebeple daha önce de belirttiğimiz gibi cemiyet için meşruiyet, fert için şahsiyetten öte bir varoluş kaynağıdır. İnsanın kendilik bilinci kazandığı zamandan cemiyetler savaşına sürecek olan ki tekâmülünde tarih umumi ve hususileşir. Nitekim bir eserinde bu tekâmülün acımasızlığını *"Bir romanın kahramanı 'Dünya geniştir, fakat insanlar birbirlerinin ayaklarına basarak yürümekten hoşlanırlar"*[236] notuyla düşmüştür.

Tarih, Tanpınar için insanın hayvandan ayrımı, mazi ise *biz* imgesini diğer tarihlerden ayıran çizgidir. Bu sebeple de *Yaşadığım Gibi* eserinde yukarıda bahsini ettiğimiz tarihin manalandırılma konusunda şu cümlelerle işlemeye devam eder;

"*Hayvanlar çok defa her şeye küsmüş gibi ölürler. İnsanoğlu vedâ eder, vasiyet eder, şöyle olmasını, böyle olmasını ister. Kısacası, ayrılıyormuş gibi ölür, Cemiyet hayatı ona kendi ölüm tecrübesini sâde kabul ettirmemiş, bu ölümü hayatın başka bir şekilde devamı haline getirmiştir, Fert halinde, yani cemiyet şuurundan ayrıldıkça insanoğlu sadece bir zaaflar bütündür. Cemiyet hayatına girdikçe, onu benimsedikçe bu zaaflardan kurtulur*."[237]

Bu sebeple birey içinde bulunduğu cemiyet tarihle şuur bulur. Bu sebeple Tanpınar'da dikkat çekilen bu şuur, tarihi hususileştiren mazi düşüncesidir. Tarihin öz kimliğine girmesi olarak tanımlayabileceğimiz bu durum, yazarın tarihi hayatla beraber düşünce çerçevesinde romantikleştirmesi olarak karşımıza çıkar. Ona göre "*bugünün havasına, eski belliğimizden bir özle doğuş*" esas olunmalıdır.[238] Bu sebeple mazi bir yanıyla da tarih ilim olmasının yanı sıra özümüzü taşıyan bir değer olarak karşımıza mazi ismiyle çıkar. Nitekim Tanpınar, "*Yani ferdi hayatından ayrıldıkça cemiyet onu devam ettirir. Bu ayrılış, şahsiyete ait hususiliklerin inkârı değil, aksine, bu hususiliklerin değer kazanmasıdır. Tarihin mânâlandığı yer, bu hâtıralarla topluluk şuurunu devam*

---

[235] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler,* s. 561

[236] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.276.

[237] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.24-25.

[238] Ertuğrul Aydın, "A.g.m.", s.597

ettirmesidir. Tarih, sanat eserleri, gelenekler hepsi cemiyetin süreklilik şuurdur"[239] diyerek düşüncesini orta koyar.

Onun için süreklilik şuuru bazen sokaktaki çocukların söylediği çocukları türküleri olarak *Huzur* romanındaki gibi "*ondan evvel annesi, annesinin annesi de aynı türküyü söylemişler ve aynı oyunu oynamışlardı. Devam etmesi lazım gelen, işte bu türküdür. Çocuklarımız bu türküyü söyleyerek, bu oyunu oynayarak büyümesi; ne Hekimoğlu Ali Paşa'nın kendisi, ne konağı hatta ne de mahallesi. Her şey değişebilir, hatta kendi irademizle değişiriz. Değişmeyecek olan, hayata şekil veren, ona bizim damgamızı basan şeylerdir*" cümleleriyle karşımıza çıkar.[240] Hatta öyle ki *Huzur* romanında bu türküler Çin'den geldiğini söylediği o gür sesleri hatırlatır okuyucularına:

"Çünkü bize mahsus, ta cedlerimiziden beri gelen ve terbiyesi en tene bağlı türkülerimizde bile hiç olmazsa kanlı bir şehvet rüyası halinde tekrarlanan sevme tarzı, sevgilide bütün kainatın toplanması isterdi. İstanbul'un, Konya'nın, Bursa'nın, Kırşehir'in evliyalarıyla halk türkülerinin anlattığı efe, dadaş aşkları, çocukluğuna kulak verdiği zamanlar unutulmuş senelerini Çin'den gelen bütün o gür, hasretle arzuyla, kendisini tüketmek ihtiyacıyla dolu nağmelerin, Bingöl ve Urfa ağızlarının, Trabzon ve Rumeli türkülerinin kanlı ve bıçaklı maceraları bu sevme tarzında birleşiyordu."[241]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tarih anlayışını anlamamızda yardım olacak bir diğer dikkat nokta da varoluşun bedeli olan, şiir ve yazılarında önemli bir yer tutan ve onun "*saatin kendisi mekan, yürüyüşü zaman, ayarı insandır. Bu da gösterir ki, zaman ve mekan, insanlar mevcuttur"* cümlesiyle dikkat çektiği zamandır.[242] Bu konu üzerinde bir başka isim üzerinde onun kadar duranı bulabilmemiz güçtür. Zaman, Tanpınar'ın tabiriyle ne büsbütün içinde ne de büsbütün dışında, içinden geçilmiş, ancak etkisini koruyan bir güç iken öğrencisi Mehmet Kaplan'ın tabiriyle; yaşanmakta olan anın ötesinde, yaşanmış olanın ruhu, hatırasıdır. Şiirlerinde, hikayelerinde,

---

[239] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.24.

[240] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergah Yayınları, İstanbul 2009, s.20-21.

[241] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.208.

[242] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017, s.32.

romanlarında, ilmi araştırma ve denemelerinde, insan hayatının zaman mefhumunu inceleyen zamanın akışkanlığını mesele edinen bir yazarımızdır.[243]

Tanpınar'ın öğrencilerinden Kaplan ise hocasının zaman algısında insanoğlunun iç içe yaşadığı üç zaman yani kozmik, deruni, ve sosyal zamanlar, kendilerini muhtelif şekil ve hareketlerle ifade ettiğini söyler. "*Yaşama, düşünme ve hatta duyma sistemi, tamamıyla statik olan hayatı çok kısa bir rüyadan ibaret gören eski dünya telakkimizde, bugün anladığımız manada "süren ve her an başka" bir zaman fikri yoktur. Kader ve öbür âlemde ebedileşme düşüncesi, hayat fikriyle beraber zaman fikrini de silmişti*" cümlesiyle tanımladığı zaman, Nef'inin şu beytiyle açıklanmaya devam etmiştir. "*Bir düş gibidir hak bu ki ma'nide bu alem / Kim göz yumup açınca zamanı güzel eyler*"[244]

Tanpınar'ın "*Ne içindeyim zamanın/ Ne de büsbütün dışında*"[245] mısralarından hareketle Ertuğrul Aydın bunun kaynağının Dekart'ın "*Zaman düşüncenin bir kipidir*" düşüncesinin bir yansıması olduğunu, kendi duruşu ile arasında duruş halini aldığını belirtmiştir.[246] Bununla beraber *Antalyalı Genç Kıza Mektup*'ta Tanpınar "*Şiir ve sanat anlayışımda Bergson'un zaman telakkisinin mühim bir yeri vardır. Pek az okumakla beraber o da borçlu olduğum insanlardandır. Fakat 1932 yıllarında Schopenhauer ve Nietzsche'yi çok okuduğumu da hatırlatayım. Rüya meseleleri beni Freud ve psikanalistlere götürdü."* diyerek zaman telakkisinde Bergson etkilerinden bahsederek şunu eklemiştir; "*Ne içindeyim zamanın" şiiri, şiir halini, kozmosla insanın birleşmesini nakleder ki, bir çeşit murakabe (içine dalma) ve rüya halidir. (...)Bunu, yaşadığımızdan başka bir zamana gitmek diye tarif edebilirim. Başka türlü ritmi olan ve mekanla, eşya ile içten kaynaşan bir zaman."*[247]

Etkisinde olduğunu söylediği Bergson'un zamanını ve Freud'un rüyalarından pek çok deneme ve romanlarında kaleme almıştır. Fikir Sohbetleri adlı denemesinde "*bizi*

---

[243] Bak. Mehmet Kaplan, *Yavaş Yavaş Aydınlanan Tanpınar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s.166.

[244] Mehmet Kaplan, *Yavaş Yavaş Aydınlanan Tanpınar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s.25-27

[245] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirler*, s.

[246] Ertuğrul Aydın, "A.g.m.", s.598.

[247] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.321.

bilerek ya da bilmeyerek, hepimiz az çok Bergsoncu idik. Hatta millet haline. Çünkü anavatan adede ve maddi imkâna karşı en çetin mücadelede idi. İmanımızla giyinmiş yaşıyorduk. (...) Mustafa Şekip Bey yaradılışından kâfidir. Bergson'u bize tanıttığı gibi Freud'u da, kendi karanlıklarımızın bu solgun ayını da bize o tanıttı." der.[248]

Zaman, Tanpınar için görünenle idrak edilen ile duyumsanmanın, tanımlanabilenle ihsas edilebilmenin müşterekliğinden doğan, kozmosla insanın buluştuğu, varoluşun bedeli ve kendiliğinde işleyen şuurlu bir murakabedir. Onun için vakit; "*Yalnız insanoğlu idi ki yekpare ve mutlak zaman, iki hadde ayrılıyor, içimizde bir küçük idare lambası, bu isli aydınlık çırpındığı çok basit şeylere kendi mudil riyazesini soktuğu için, süreyi toprağa düşen gölgemizle ölçtüğümüz için ve hayatı birbirinden ayırıyor ve kendi yarattığımız bu iki kutbuın arasında düşüncemiz bir saat rakkası gibi gidip geliyordu*" ifadeleriyle vücut bulur.[249]

Tanpınar'ın Huzur romanında "*İnsanoğlu, zamanın mahpusu, onun dışında fırlamağa çalışan bir biçare idi. Onun içinde kaybolacağı geniş ve biteviye akan nehrinde her şeyle beraber akacağı yerde, onu dışarıdan seyre çalışıyordu. Onun için bir ıstırap makinesi olmuştu*" der.[250] Bu Bergson gibi Ahmet Hamdi'nin zaman ile psikolojik yaşama ait olan içsel zaman arasında çizdiği çizgidir. Tanpınar'ın romanlarında gördüğümüz bu çizgi onun zamanı matematik ve psikolojik olarak ayırması yani izafileştirmesidir. Şerif Eskin'in *Zaman ve Hafızanın Kıyısında Tanpınar'ın Edebiyat, Estetik ve Düşünce Dünyasında Bergson Felsefesi* adlı eserinde de işaret ettiği gibi Mahur Beste'nin karakterlerinden Behçet Bey ile olan kısmında bu durumu şu şekilde görmemiz mümkündür;

"*Aynalar, istedikleri zaman, dört bir yana salıverdikleri bu sessizlikle taksim kabul etmiş bir zamanın timsali idiler. Halbuki Behçet Bey, daha çok bizim olan zamanı, beraberimizde getirdiğimiz ve yine beraberimizde götürdüğümüz, her zerresine ayrı mana ve şekiller, ayrı çehreler vererek sahip olduğumuz zamanı, kendi eliyle tamir*

---

[248] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.98-99.

[249] Ömer Lekesiz, "Tanpınar Nereden ve Nasıl Bakar?", *Hece Dergisi*, S.61, Ocak 2002, s.118.

[250] Şerif Eskin, *Zaman ve Hafızanın Kıyısında Tanpınar'ın Edebiyat, Estetik ve Düşünce Dünyasında Bergson Felsefesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s.80.

ettiği, temizleyip ayarladığı bir yığın saatin, kah telaşlı, kah büyük bir sabır ve dikkatle teker teker, küçük küçük, hiç yorulmadan, yanılmadan, şaşmadan saydıkları, nabızlarımızın munis kardeşi olan zamanı severdi."[251]

Diğer eserlerinde görülmesi mümkün olan zamanın psikolojik ve matematik ayrımı diğer eserlerinde ya da sunduğumuz paragrafın bir cümlesinden çıkarabiliriz. Öyle ki Eşref Keskin, taksim kabul etmiş zaman" cümlesiyle Tanpınar'ın mekanik zamanın homojen kesitlere ayırdığını, nicelikler şeklinde ölçülen uzamsal zamanın bulunduğunu söyler. Buna karşı olan durumsa dışsal alana, yaşantılarına sahip olan bireysel, psikolojik zamandır. Nitekim Tanpınar'ın kullandığı "*nabızlarımızın munis kardeşi*", "*beraberimizde getirdiğimiz/beraberimizde götürdüğümüz*", "*her zerresine ayrı mana ve şekiller vererek… sahip olduğumuz*" şeklindeki nitelemelerinden; bahsini ettiğimiz zamanın öznel bilince, insanın aidiyet duygusuna ve hafıza vurgusuna temsil ettiği ortaya konmuştur.[252]

Bahsini ettiğimiz nitelemeler ve hafıza duygusu kimliği oluşturacak zeminin temelini oluşturacak ki Tanpınar "*kim bilir, belki de bir gün hatırlaya hatırlaya kendimizi yaratacağız*"der. Zira insan her haliyle işleyen üreten hatta yaşadığı her olayla dünyaya izini bırakan, hatta Tanpınar'ın etkisinde olduğunu söylediği Freud'un işaret ettiği insan bilinç altı kavramının dışında bilinçli hareket eden bir canlıdır..

"*Takvimler zamanın hakiki çehresini verirler"*[253] diyen Tanpınar'ın tarihle ölüm insan döngüsünde varoluşsal bir sorunu da vardır. "*İnsan talihinin mahpusudur. Ve bu talihinin karşısında imandan ve bilhassa ıstıraba atlanmaktan başka silahı yoktur*."[254] Diyen Tanpınar için tarihin milli, şahsi ve manevi yönleri ve sığınakları vardır. Bahsini edeceğimiz manevi sığınak, insanlık tarihinin ölüm ile olan denklemidir. Hep Aynı Boşluk isimli eserinde toplanan denemelerinin birinde insanın talihini, tarih öncülünü şu cümlelerle açıklar;

---

[251] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005?, s.22-23.

[252] Şerif Eskin, *A.g.e.,* s.80-81.

[253] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.279.

[254] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.291.

"*İnsan talihini unutamayız. İnsanlığın tarihini içimizdeki ölüm duygusu yapar. Eğer bu, onun hayatla kurduğu acayip mütenakızı ve muadili değilse. Bizi yoğuran, pişiren odur. Belki de aramızdan etrafa bakanı duyan, düşünen, duyuş tarzıyla bizde değişen odur. Belki de biz yalnız bu değişmeleri kaydediyoruz; şuurumuzun asıl yollarını yalnız o yapıyor" diyerek ölümden önce insanın hayatını kader gözüyle işlemeye çalışır. Paragrafının devamının M.Teste'nin "biraz sonra bir görüş sona erecek.. derken bu hakikati söylülüyor"* diyerek görüşünü destekler.[255]

Tanpınar'a göre bunların hepsinin insanın ölüm korkusu ile olduğunu, iz bırakmak isteyen insanın ölüm karşısında durmak istediği savaşın bir yansıması olarak tarihin karşımıza çıktığından bahseder. Ona göre insanın tanrılarla aynı masaya oturma mücadelesi sanıldığından başka sebeplere de bağlıdır. Bir yazısında "*fakat insan talihini yalnız onda değildir. Bu kolaylıktan mahrumuz. İçimizde yalnız ölüm korkusu, ölüm düşüncesi olsaydı herşey kolaylaşırdı. Zaman hayat zaman sofrasına başka türlü otururduk. Ruhumuz ahengin kendisi olurdu. Yaptıklarımızla istediklerimiz birbirine uygun giderdi. Güneşe bu kadar ters bakmazdık. Yaşamanın nimetlerini başka bir ağızla tadardık. Bir kelime ile o zamana tanrılaşırdık. (...) Bir romanın kahramanın 'dünya geniştir, fakat insanlar birbirlerinin ayaklarına basarak yürümekten hoşlanırlar' diyor*" [256] der ve insanın kendi mücadelesinden başka birbiriyle savaşından bahseder ve hatta sunacağımız paragrafla çarkı işletenin insan olmadığını söyleyerek döngüsel tarih anlayışında insanüstü bir güce yer verir;

"Hayır, ne zekânın zaferlerini ne sanatın tebessümü bize insan talihinin acılığını, zalim istihzasını unutturamaz. Ve insan sadece bu mahkûmiyetiyle büyüktür. Öleceği için büyüktür. Kendi kendisine düşman olmasına rağmen büyüktür. Büyük ve heyhat gayrimesul... Çünkü çarkı işleten kendisi değildir."[257] Diyerek aslında küçük insanların tarihini, tanrısal şekilde tanımlamıştır. Öğrencisi Mehmed Çavuşoğlu'nun 1961'de tuttuğu bir ders notunda da *"Tarih yaşanmış bir kaderdir (Hamid Bey)"*[258]

---

[255] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.275.

[256] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.276

[257] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.279.

[258] Abdullah Uçman, *Ahmet Hamdi Tanpınar - Edebiyat Dersleri*, s.288.

cümlesini görürüz. Aynı zamanda bu talihsiz insanın elinde geçmişten gününe geleceğin kapılarını açacak gibi bir mazi anahtarı da vardır;

"*Niçin eskiye bu kadar bağlıyız. İster istemez onların bir parçasıyız. Eski musikimizi seviyoruz, iyi kötü anlıyoruz. Elimizde iyi kötü bize maziyi açacak bir anahtar var… o bize üst üste zamanlarını veriyor, bütün isimleri giydiriyor*" [259] diyerek de tarihe sarılmadan edemez ve insanın geçmişten kaynak alınan gelecek planlarında yürümenin yolunun yine tarihten geçtiğini belirtir; "*İnsanoğlu yorgunluktan çekinmez; ufuksuz olmaktan harap olur. Menzilini bildikten sonra yürümek daima kolaydır."*[260] Bu sebeple ferdin ve dâhil olduğu toplumun bir taraf olduğu tarih, var olabilmenin meşruiyeti ve hatta şartıdır. Tanpınar'ın tarih görüşü insanın cemiyeti hayatındaki yaşamıyla ilişkilendirir. Yani ferdi hayatından ayrıldıkça cemiyet onu devam ettirir. Bu ayrılış, şahsiyete ait hususiliklerin inkârı değil, aksine, bu hususiliklerin değer kazanmasıdır. Tarihin manalandığı yer, bu hâtıralarla topluluk şuurunu devam ettirmesidir. Tarih, sanat eserleri, gelenekler hepsi cemiyetin süreklilik şuurdur.

Zira tarih insanı ve onun cemiyetini saran müphem bir hikayedir. "*Tarih insanın ve cemiyetin bütün bir tarafıdır. Bu ok ve yay hikâyesidir. Mazi vardır ve hatta hali, onun arasından geleceği o idare eder. Cemiyet için mazi yani tarih, fert için hafıza gibidir. Asıl şahsiyetin kendisidir. Hafızasını kaybeden adam nasıl artık kendi değilse cemiyet de mazisini unutursa veya bu mazi fikrini vuzuhundan mahrum ederse, öylece kendisi olmaktan çıkar*. (…)"der ve Şerif Eskin'in eklemesiyle birey için hafıza ne ifade ediyorsa toplum için de tarihin bir anlama sahip olduğunu belirtilmekle birlikte hafızanın bireyde yüklendiği işlev cemiyette tarih ile çizilmektedir.[261]

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre bahsini ettiğimiz bu çizim her nesilde tekrar canlanmalı ve devrinde giyinmelidir. Nitekim Yaşadığım Gibi adlı eserinde *"Her devir, tarihi kendisine göre yaratır*."der[262] ve tarihi yaşama indirmek mümkünse şöyle bir telkinde

---

[259] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s. 170.

[260] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.257.

[261] Şerif Keskin, *Zamanın ve Hafızanın Kıyısında Tanpınar'ın Edebiyat, Estetik ve Düşünce Dünyasında Bergson Felsefesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s.138.

[262] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, 291.

bulunmaktan geri durmaz; "*Yaşanmış hayat unutulmuyor, ne de büsbütün kayboluyor, ne yapıp yapıp bugünün veyahut dünün terkibine giriyor"*[263]

Bazen de öğrencisi Mehmet Kaplan'ın işaret ettiği inançsız Tanpınar'ın anlayacağımız şekilde, insanın, ruhunun ve hatta bir milletin bir kaderle yaşadığından ve bu kaderin tarihi etkileyebileceğini belki vecih bir cümleyle açıklamaya gider ve *Beş Şehir* eserinin "*Erzurum*" başlığında "*Kader, insan ruhu bir tarafını tamamlasın, yaratılışın büyük rüyalarından biri gerçekleşsin diye, onları bu ovaya kadar göndermiştir. Yaratıcı ruhun emrinde idiler, onun istediğini yaptılar*" der.[264] Eğer ölüm korkusu karşında galip gelme savaşında olan insan kaderi karşısında mümkün görülmeyen durumlarında ise Bergsoncu bir hassasiyetle bunun inkârı doğurabileceğini Aynadaki *Kadın* romanındaki karakteriyle şöyle diletirmiştir; "*İnsan hayatından memnun olmayınca mazisini adeta inkâr ediyor. Cemiyetler de böyle değil midir*?"[265]

Bu sebeple insanın mazisini inkar etmemesi için ölüme ve kaderine karşı gelmesi ve mana yükleyerek gelişmesi gerekmektedir. "*Mazi nihayet geçmiş bir zamandır; bizde, ancak kendisine içimizden bir şeyler katarsak hakkıyla yaşayabilir. Biz ise 'bugün bile' değiliz; yarınız. Her neslin asıl vazifesi kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlarken başlar."*[266]deyişinden tarihin aynı zamanda bir geleceğin anahtarı olduğunu görürüz. Zira tarih geleceğin anahtarı olduğu kadar geçmişin üstünü örtmenin de bir yoludur. Tarih üzerine düştüğü bir not da; "*Bir şeyi yıkmak için tarihini bilmek kâfi geliyor*" der.[267]

Bir yönüyle de tarih avantaj ve dezavantajlarıyla ele alınması gereken bir ilimdir. Öğrencisi Mehmed Çavuşoğlu'nun 1 Kasım 1961 tarihli bir ders notunda Tanpınar'ın dersinde şu notları aldığını tutturduğunu görürüz*: "tarihe karşı isyan edilmez, ders*

[263] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.22.

[264] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş şehir*, s.51.

[265] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Aynadaki Kadın*, Haz. Güler Güven, Dergâh Yayınları 2019, s.17.

[266] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.48.

[267] İnci Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar; Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s.265.

alınır (Yahya Kemal)"[268]. Bu sebeple de ders alınması gereken tarihin okumalarının reçetesi olmasa da bir yolu olmalıdır.

Zamanının memleket insanları için bir şuur ve benlik buhranı içerisinde olduğunu, bahsini ettiği yolu Beş Şehir eserinde şöyle açıklar;

"(...) mazi ile nerede ve nasıl bağlanacağız, hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız. Hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir "olmak veya olmamak" dâvası içinde yaşıyoruz. Onu benimsedikçe hayatımıza ve eserimize daha yakından sahip olacağız. Belkide sadece aramak ve bütün kapıları çalmak kâfidir. Tabiat bir çerçeve, bir sahnedir. Bu hasret onu kendi aktörlerimizle ve havamızla doldurmamızı mümkün kılar. Fakat bu iki ne kadar lezzetli, tesirleri ne kadar derin olursa olsun, Türk cemiyetini yeni bir hayatın eşiğinde olduğunu unutturamaz. (...) Ancak-bu-cinş uyanış anlarında geçmiş zamanın sesi bir keşif, birders, hulâsa günümüze eklenen birşey olur. Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgârına kendimizi teslim etmektir. O bizi güzelle iyinin, şuurla hülyanın el ele vereceği çalışkan ve mesut bir dünyaya götürecektir."[269]

Tanpınar kendi neslini "*bizim nesilde vatan düşüncesi ıstırap duygusuyla beraber kurulur*" cümlesiyle açıklamış devamında "*Öyle senelerimiz oldu ki, kendimize ait her şeyi içimizde saplanmış bir bıçak acısıyla hatırladık. Daha sonra bu görüş bilgi ile zenginlendi. Bir taraftan tarih, eski zaferler, daima sevilecek abideler, birkaç yüz isim ve behemehâl kurtarılması lazım gelen hatıralar... Sonra ana düşüncelerin, değişmemesi lazım gelen kıymetlerin imanı geldi; hak duygusu ve etrafını mesut görmek arzusu"* diye açıklayarak devam eder.[270]

Tanpınar'ın kurtarılması lazım gelen olarak gördüğü geçmişin okumalarında dikkat çekilmesi gerek noktalar ve incelikler vardır. Okunması ve korunması gereken tarihi duygularla beraber tarihin diğer ilimler arasındaki yeri, tarihi kaynakların kullanımı ve tarih okuma ve anlayışlarının nasıl etkili olduğunu eserlerinde direkt ya da karakterleri üzerine açıklamıştır. Bunlardan biri tarihin içeresinde dünyaya gelen insanın tarih ile

---

[268] Abdullah Uçman, *Ahmet Hamdi Tanpınar - Edebiyat Dersleri,* s.288.

[269] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.206-207.

[270] Bak. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherin Sırrı* , s.68.

diğer bilimler arasındaki farkını ortaya koyar. Öyle ki "*Bu tarihin de nasibi bu. Bilmeyen açıklamaya kalkar, bilen susar. Hiç matematik bilmeyenin matematikten bahsettiğini görmedim. Talihsiz bir bilgi dalı olsa gerek*." Diyerek de tarih ilmi kaynağı gereği de tartışılır bir ilimdir.[271]

Verebileceğimiz bir başka örnek de *Saatleri Ayarlama Ens*titüsü eserindeki Doktor Ramiz ile Halit Ayarcı'nın tarih kaynağı yaptığı üzerine tartışmaların biridir. Halit Ayarcı'nın "*Bana tek bir kağıt gösterin, sadece bir isim gösterin yeter*" sitemine Doktor Ramiz'in "*Ben sana yüz meselede yüzlerce kağıt gösteririm ki yalandır, bundan ne çıkar?*"[272] cevabı talihsiz tarihin kaynak sorunlarına dikkat çeker. Hikâyelerinde dediği gibi "*insan ölebilir, çıldırabilir. Bir enkaz bir çöp, bir iskelet, bir cife olabilir. Fakat yalansız yaşayamaz. Ölüm bile arkasında dayanacağı bir yalan olmazsa tahammülsüz bir şey olur. Başımın altına rahat bir yastık koyacağım tek bir yalan kalsaydı…*"[273] Benzer şekilde Huzur romanında ise karakter bakış açısını şu cümleler ifade eder; "*Bu demektir ki, ben hayata muhafasını istediğim çerçeveler içinden bakarım. Bu çerçeveler benim şahsiyetimdir, tarihi benliğimdir. Ben milliyetçiyim, bir mefhuma çok yakın bir realitenin adamıyım*."[274] Nitekim insanlar gibi toplumlar, devletler de yalan söyleyebilir ve bir meşruiyetlerini tarih ile koruyabilirlerdi.

"Mussolini'ye Dair" adlı yazısında Benito Mussolini'nin İtalya'daki siyasi durumu neticesinde dramatik şekilde hayatının şekil aldığını, tarihin İtalya'yı kendini idare etmekten aciz duruma sokarak yine aciz durumda kalacağını ve bu milletinde ancak Mussolini gibi bir isimle kalkınabilineceği zannının yanlış olmasının sebebini şu cümlelerle açıklayarak tarih anlayışını da ortaya koymuştur; "*o tarihi kelime kelime öğrenmişti.. Değişen şeyi bilmiyordu*."[275] Tarih değişindi ve ders alınması gerekendi. Nitekim aynı eserinde *Yılbaşında Düşünceler* başlıklı yazısında "*onun içindir ki her medeniyette, hangi itibari zaman ölçüsüne dayanırsa dayansın, yılbaşı bayramları en*

[271] Yavuz Altun, "Bilimin Kaynağı Olarak Cehalet", *Kitap Zamanı Gazetesi*, S.107,Aralık 2014, s.33.

[272] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s.287.

[273] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler*, s. 48.

[274] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.255.

[275] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.80.

büyüğüdür; tabiattaki yenileşmenin sembolü olan yeniden dirilme masallarının aşağı yukarı her dinin en canlı tarafı olduğu gibi" [276]demekten çekinmez. Çünkü tarih, ekinlerin hazırlanmasından, tabiatın çarkında bulunmaktan, kelime kelime ezberlenen, Oğuz Atay'ın bahsettiği isim ve sayı pornosundan ziyade gücünü geçmişten alan ve geleceğe işleyen bir değişimdir. Bununla beraber Tanpınar Mustafa Baydar'la yaptığı söyleşide kuru tarihçiliği, " *Son yazılarınızda Doğu ve Batı tesirlerinin terkibi endişesi seziliyor. Bugünün yazarı sizce bu terkibi yaparken eski edebiyatımızdan ne ölçüde faydalanmalıdır?"* sorusuna "*Eski bize artık doğrudan doğruya bir ders vermez. İnsanlık zannettiğimizden fazla değişmiştir."* cevabıyla eleştirmiştir.*"*[277]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Çocuk Üzerine Dikkatler* adlı bir pedagoji toplasında yaptığı ve esasen çağlar arasındaki farkları açıklamak için başvurduğu "*Yüz sene evveline kadar çocuk, büyüğün elbisesinin kendi nispetlerine indirilmişini giyinirdi. Velasques'in tablolarındaki prensler ve prenses anne ve babaları gibi giyinirler. O kadar ki, onlara insanın küçüğünden ziyade, küçültülmüş insan diyebiliriz*."[278] örneği onun tarihi kaynakları kullanımdaki hassas görüşünü değerlendirmek adına önemli bir ayrıntıdır. Diyebiliriz ki bu onun tarih okumalarının resimden, romana, vakanüvislere herkese uzanır ve derin bir tarihçilik gösterir. Bu sebeple de tarih kaynakların ötesinde tarih hayatta yaşamalı ve yaşatılmalıdır.

Bu manasıyla bizler Tanpınar'ın bireyin hafızayla ya da milletin tarihle özelleştirilmesi ve bütünleştirilmenin önemi üzerinde durulmasını dikkate almaktayız. Bu sebepledir ki Ahmet Hamdi Tanpınar, *Kendimizin Peşinde: Çok Mühim Mesele*'de dile altını çizdiği şu paragraf;

"*Edebiyatımızda her şey var. Fakat kendi üzerimizde konuşmak yok. Uzak ve yakın mazinin gayriiradi denebilecek bir hatırlanmasına, eski güzellik ve duygu şekilleri üzerinde bir düşünmeye en az tesadüf ediliyor. Nereden geldiği bilinmeyen çiğ ve düşkün bir anlamak ihtiyacı ve bir nevi kalite düşmanlığı edebiyatımızı her edebiyatta*

---

[276] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.75.

[277] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı Derlenmiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*, Haz. İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.238-240.

[278] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherin Sırrı*, s.97.

tesadüf edilen o lezzetli murakabelerden mahrum etti. Kendi kendimiz üzerinde ve hatta hiçbir şey üzerinde rahat rahat konuşamıyoruz. (...)Ferdi hayatımız için bu kadar güzel olan bu hatırlama cemiyetimizin geçmiş benliğine doğru yayılınca elbette ki daha faydalı ve daha şümullü olur."

Şerif Keskin'in de işaret ettiği üzere bu paragraf Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hafızanın bireysel yaşamdaki işlevinin toplumsal yansımasın, "gayriiradi" kelimesinden nispetle bilinçle inkar etme ya da göz ardı edilmeye dikkat çekilmiştir.[279] İnci Enginün'ün, her ne kadar başlangıçta aşk etrafında Türkiye'nin romanı yazmayı hayal etmişse de zamanla Türkiye'deki siyasi hayatı eleştirmek ve Demokrat Parti'yi mahkum etmek amacına döndüğünü ve ortaya çıktığını söylediği [280]Aynadaki Kadın eserinde "*İnsan hayatından memnun olmayınca mazisini adeta inkar ediyor. Cemiyetler de böyle değil mi*?"[281] deyişi ya da tarih üzerine düştüğü bir not da; "*Bir şeyi yıkmak için tarihini bilmek kâfi geliyor*" [282] cümlesi onun zaman-bilinç çizgisinde nasıl gördüğünü gösterir. Bu bilinç Tanpınar için yaşatmalı ve yaşatılmalıdır çünkü gelecek geçmişin izleri üzerine kurulabilir. *"Mazi nihayet geçmiş bir zamandır; bizde, ancak kendisine içimizden bir şeyler katarsak hakkıyla yaşayabilir. Biz ise 'bugün bile' değiliz; yarınız. Her neslin asıl vazifesi kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlarken başlar."*[283] Bu bahsini ettiği başlangıç öğrencisi Mehmed Çavuşoğlu'nun 1 Kasım 1961 tarihli bir ders notunda Tanpınar'ın dersinde aldığı *: "tarihe karşı isyan edilmez, ders alınır (Yahya Kemal)"*[284] notundan hareketle tarihi hatırlamalı ve tarih yazılmalıdır.

Bahsini ettiğimiz tarihi hatırlamanın ve yaşatmanın yeri Tanpınar için müzeler ve tarihi eserlerdir. Tarih kitaplarda hamisi değil, dokunarak, hissedilerek yaşanmalıdır. Bu sebeple de Yaşadığım Gibi eserinde*"Bir şehirde hatıralar ve tarih yalnız kitaplarda yaşarsa, o şehir kendi zamanlarını kaybetmiş demektir. Çünkü asıl canlı*

---

[279] Şerif Eskin, *A.g.e.,* s.139.

[280] İnci Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar*, s.44.

[281] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Aynadaki Kadın*, Haz. Güler Güven, Dergâh Yayınları 2019, s.17.

[282] İnci Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar; Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s.265.

[283] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.48.

[284] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.288.

hatıralar, zamanla kutsilik kazanmış, tılsımın usta eli dokunduğu için canlanmış, ruh sahibi olmuş maddenin taşıdığı hatıralardır"[285] demiş, tarihi yani tarihi eserleri, zaman ve mekânda beden vererek güne ulaşmasını, onunla ortamı paylaşarak yaşanmasını istemiştir. Onun için bu yaşama o kadar önemlidir ki "*İstanbul'un asıl sıklet merkezi, asıl şehir, Fatih-Aksaray-Bayezid arası olmalıdır*" demekten kendini alamaz.[286]

Tarihi eserlerin yaşatılması ve onlarla iletişimi oldukça önemsediğini belirtmiştik. Bir cümlesinde "*Bu sadece tarihi eserlere hürmet, onları velev ki yıkık bir duvar yahut bir taş parçası olsun, ehemmiyetle muhafaza etmekle olmaz. Muhafaza bu işte ilk şarttır. Ayrıca bu tarihin dikte ettiği dersi iyice dinlemek lazımdır*" diyerek eserlerin korunması, eserlerle zamanı ve mekânı paylaşmanın ötesinde onunla yargılanmanın gerektiğini savunarak, tarihi masal olmaktan ayırır.

Onun için bizlerin tarih eserleri yaşatmak ve değerlerini korumak için kıymetler vermeli ve değerli kılınmalıdır. "*Unutulan ve arada kaybolan eserlerin çoğu bu ferdi ve aktüelin gayrı olan kıymetlerden mahrum kalmış eserlerdir. Zaman geçicidir, ona ait alakalar onunla beraber geçer, fakat bir nevi nispi edebiye sahip olan zevk ve kültür gibi büyük kaynaklarda bileşenler kalırlar (...) onda asıl sevdiğimiz taraflar devirlerinin hayatını ve sanat anlayşının aşarak bize, kendisini bir nevi mükemmellik içinde ferdin değil, adeta bir zevkin yüksek mahsülleri imiş gibi veren eserler oluyor."*der.[287]

Tanpınar oldukça fazla müzemizin olduğunu ancak insanların bunu pahalılık sebebiyle ziyaret edemediğinden bahsederek, ortalama bir hesap yaparak normal bir ailenin müzeleri ziyaret etmesinin mümkün görülmemesi sebebiyle dikkat çeker ve ekler; "*toprak ne kadar kuvvetli tohum ne kadar cömert olursa olsun büyümesi için ışık ve havaya ihtiyaç vardır*" diye konuyu özetlediği Türk sanatçılarının gelişmelerini sağlamak için onlara imkan sağlamak ve Türk eserlerinin ortaya çıkmasına sebep

[285] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.223

[286] Bak. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.226

[287] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk,* s.33.

olabilmek için güçlü tohum eklemektir.[288] Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün *10. Yıl Nutku*'nda bahsini ettiği asalet ve güç Tanpınar'ın deyişiyle tarihten geçer. "*Mustafa Kemal'in öz babası Türk tarihi, anası da Türk milletidir."*[289]

Tanpınar'a göre tarih realitenin özünün ortaya çıkarılmasını sağlayan değerler yargılarının bir parçası olarak karşımıza çıkar. *Saatleri Ayarlama Enstitüs*ü'ndeki "*tarih günün emrindedir*."[290] ya da *Yaşadığım Gibi*'de okuduğumuz "*Her devir, tarihi kendisine göre yaratır*."[291] Düşüncesi onun insan şahsiyetini büsbütün tarihte gördüğünü ve geleceğe dair ilişkiler kurduğunu ortaya koymaktadır. Bunlarla beraber gelenek onun için önemlidir, Aralık 1948'de Varlık Yayınları'ndaki Şiir Sanatı adlı yazısında "*evet; gençler yahut yeniler canlarının istediği gibi şarkı söylemeyi tercih ediyorlar. Bütün kabahatleri bu. Hakikatte bundan daha tatlı bir kabahat olamaz. Ve hakikatten de genç sıfatına bu hiviyetleri ile layıktırlar"*[292]. Tatlı kabahat olarak gördüğü bu durumun toplumumuzda oluşamadığını düşündüğü müze kültürü ile alakalıdır.

Nitekim *Hep Aynı Boşluk* adlı eserinde "*Nasıl edebiyat ve şiir zevki uyanmak için kütüphaneye kapanmak gerekse, resim zevkinin uyanması için de genç yaştan itibaren mektepli gencin gözünün hakiki resimle karşılaması lazımdır. Her memlekete kendisinde bulunamayan büyük ustaların eserlerini yeni yetişen gençlerine, devrim belli başlı şöhretlerine kopya ettirir. Bir alman genci memleketinin sınırlarını geçmeden, mesela Titien'in aslı Louvres'da bulunan bir resmini pek iyi görebilir. Ar (sanat) işlerinin ilk sıraya konduğu bu günlerde İstanbul ve Ankara da böyle bir müze kurulmasının da düşünülmesini dileriz.*"[293] Diyerek edebiyatın ve müzeciliğin oluşmasına dikkat çeker. Aynı zamanda edebiyat tarihi onun için tarihin bir sentezidir. Bahsimi ettiği bu sentez telakkisini öğrencilerinden biri defterine *"Edebiyat tarihi,*

---

[288] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.435-437.

[289] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.110.

[290] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017, s.287.

[291] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, 291.

[292] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk,* 96.

[293] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.229.

tarih sentezidir." notuyla düşmüştür.[294]Bunun yanında müzelere sıkıştırılamayan eserler halkın içinde yaşamalı ve korunmalıdır. Korunacak olacak şeyler büyük bir komutan ya da bir sur olmadan öte bir türbe, bir yol ya da ağaç olabilmektedir. Bu sebepledir ki *Huzur* eserinde şu paragrafı bizlere sunar;

"*Ona mukabil öyle geldi ki, sümbül Sinan hala bu çınarın altında oturmaktadır. Bu kurumuş ağacın muhafazasına gösterilen itina, bu ölüm bahçesine, büyük sanat eserlerine has bir derinlik veriyordu. Buna mukabil türbe mimarisizdi ve içinde dört asır hayata yattığı yerden tesir etmiş bir ölü vardı. Duvarlarına, parmaklıklarına eller sürülüyor, dualar ediliyordu. Hastaları iyileştiriyor, ümidi olmayanlara ümit kapıları açılıyor, dünyaları yıkılmış olanlara ölümün ötesinde ışıklar gösteriyor, sabır, feragat, tahammül öğretiyordu*"[295]

Burada onun hem kültürel inançların tarihi mekânlar üzerindeki etkisine, tarihi eserlere dokunabilmenin, hissedilmenin öneminde hem de ücretsizleştirmenin bir yolu olabileceğini bence sunar. Çünkü *"Emin olalım ki, bu eski eserlerin yarın aydınlığına bizim en küçük çığlığımıza cevap vermeye hazır olan binlerce ruh vardır. Memleketimizin her tarafında, harsımızın her köşesinde nefha nefha ruh esiyor. Dünküler bunu göremezlerdi. Çünkü onlar bu eserlerin hiçbir değişiksiz, binaenaleyh şuursuz devamıydılar."*[296]

Yukarıda bahsettiğimiz tarihin mekânda hatıralandırılmasını 1927'de yayınlanan *Yolculuk* şiirindeki "*Susamış ruhumla mesafelere / Hiçbir şey bağlamaz beni bu yere / Ne hatıraların yalvaran sesi / Ne ağaçların kuytu gölgesi / Rüya besteleyen eski bahçeler / Ne lambam ki soluk ışık serper / Istırabı taşan gecelerime"* mısralarında görebiliriz. Öyle ki, onu bir yere bağlayan şeyler; tarihe sahne olan mekân ve neticeleri hatıralardır.[297] Bir şiirin de ise saklı bir kahraman olarak çıkmıştır karşımıza. "*Mazinin Gülü*" olarak anılan geçmiş günün rüzgârıyla yıkanmasıyla anılmış, kasten yahut sehven geçmişin günümüzde şekillendiğine çekilmiştir; "*Bir gün İcadiye'de veya*

[294] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.225.

[295] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s. 189

[296] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.233.

[297] Bak. Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, s.37

Sultantepe'de Bir beste kanatlanır, birden olduğun yerde Bir kainat açılır geniş, sonsuz, büyülü, Bugünün rüzgarında yıkanan mazi gülü Dağılır yaprak yaprak hayalindeki suya Bir başka gözle bakarsın ömür denen uykuya ...”[298]

Bu hatıralar sebebiyle “*bugün hiçbir şey, henüz tarihine malik olamadığımız bu mücadelenin zaferlerini öğrenmek kadar faydalı olamaz*” der.[299] Bunların yanında Tanpınar tarihi gittiği her yerde, okuyup düşlediği her köşede hisseder. Fransa gezileri sırasındaki mektuplarında geçmişteki tarihi olaylar üzerine yaklaşımlarından tarih anlayışını cümlelerin kendisini vererek çıkarabilir. Öyle ki Adalet Cimcoz'a 20 Temmuz 1953 tarihli mektubunda Chateau-Thierry gezisinden bahseder ve orada gerçekleşen tarihi mesele için şöyle bir açıklamada bulunur; “*Marne muharebesinin geçtiği yerler... Modası geçmiş bir mesele... Ama iki milyon insan, her memleketten gelmiş iki milyon genç karşılıklı ölüm makineleri ve kader avcı ve tuzakları olmuşlar... Gitmişler, gelmişler, ölmüşler, yaralanmışlar... Şimdi otomobil ışıklarının çarpıştıkları sessiz gecede mitralyözler çatırdamış, büyük toplar durmadan göğü yere indirmiş, ölüm ferdi macera olmaktan çıkmış, topeak, mayınlarla o sakin, bereketli Fransız toprağı üzerine basılmaz bir şey olmuş...”* yorumunda bulunmuş ve nhareketle şu eklemede bulunmuştur “*Üçüncü harb-i umumi'nin nasıl olsa bir kısmı buralarda geçecek. O zaman daha dikkatli olurum*.”[300]. bu tespitiyle de tarihe sahne olmuş sokaklar üzerinden yeni bir savaşın çıkacağına dair kendi çıkarımlarında bulunmuştur.

9 Ekim 1953 tarihli Adalet Cimcoz'a yazdığı mektubunda rastladığımız üzere İtalya gezisini “*her lahzada kaybolmak*” olarak özetleyen Tanpınar, tarihin insanı sarmasını şu dikkatiyle anlatıyor “*Bu kadar tarihinin altında ezilmiş şehir az gördüm. Çeşmeler, birbiri peşinden gelen meydanlar çok rahat ve güzel. İnsanı şehirle derhal dost yapıyorlar*.”[301]

---

[298] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s.54.

[299] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.110.

[300] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e.*,s.109.

[301] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e.*,s.121.

Tanpınar'ın ferdi zaman kadar sosyal zamanın da üzerinde durduğunu eserlerinden anlayabiliyoruz. Hatta öğrencisi Kaplan'ın dediği gibi "*ona göre, cemiyetin mazisi dahi bizzat yaşanılmış, içinde kendi benliğimizin akisleri bulunan, fakat daima uzaklaştığımız, ancak vakit vakit sembolleriyle halihazırın konuştuğu ruhi ülkedir*."[302]

Onun için tarih bazen, kahramanların, muzaffer komutanların ya da bilim insanlarının yaşayışı değil, yaşanmışların tarihidir. Yahya Kemal'i anlattığı bir dersinde öğrencisi şu notu düşmüştür "*Yaşanmış hayat kaybolmaz; insan toprak olacak ama aynı toprak gibi değil, hatırası kalacak"*[303] Söz topraktan ve insandan açılmışken, Tanpınar'ın gözünden insanın tarihini de incelemek yerinde olacaktır.

1. İNSANIN TARİHİ

Ellen G. White insanın tarihe özleminin kalbi bir muhabbetle tanrıya uzanan bir yol olarak görür. Onun için tarih tanrıyla kollanan ve ebediyete kadar uzayacak olan bir beşeri tecrübedir ve bu tecrübe güçlenerek ilerleyecek ve tekamüle olacaktır.[304] Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tarih anlayışı olarak nitelendirdiği şey de tekamül fikrinin kendisidir ve insanın tarihine dair eserlerinde pek çok yere rastlarız. "*Bence insan her şeyden evvel mesuliyet duygusudur. İnsan olmak itibarıyla bütün kainattan mesulüz; nerede kaldı ki, yakınlarımızdan mesut olmayalım"*[305]. Bu sebeple sunduğu tarih telakkisi insanın kendisi olarak ortaya çıkar. İnsan önce varlık olarak ortaya çıkmışsa da tarihin kendisi oluşu onu mesuliyet ile çevreler.

İnsanın tarihine dair bakışını ise *Hikayeler* adlı kitabında yerini alan *Erzurumlu Tahsin* hikayesinde görebiliriz. Karakterin Erzurum ziyaretinde gerçekleşen depremin ardından doğaya ve insanın ilişkisine dair şöyle değerlendirmede bulunur; "*Toprağın sarsıntısı denizin fırtınasına benzemiyor, büsbütün ayrı bir şey; denizde her zaman*

---

[302] Mehmet Kaplan*, Yavaş Yavaş Aydınlanan Tanpınar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s.27.

[303] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.92.

[304] Елена Г. Вајт, *Копнежот на Вековите*, АИК „Знаци на времето", Прев. Никола Тасевски, Скопје 2011, с.11-15.

[305] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.120-121.

müteyakkız bulunuyoruz; deniz, biliyoruz ki insanoğlu için güvenilecek bir unsur değildir. Onun başından düşman olarak aldığımız için su bizde mukavemet, müdafaa ve zafer sevkitabii ve ihtiyaçlarını uyandırıyor. Halbuki toprak böyle değil; o insanoğlunun en güvendiği unsurdur. Saadetini, refahını, emniyetini ona bağlamıştır. Onu her zaman itaatli, müşfik, veyahut hiç olmazsa lakayt ve sakin görmeğe alışmışızdır. Toprağın sarsılması işte bu emniyetin yıkılmasıdır ve bir dost tarafından hançerlenmeğe benzeyen vahim bir hali vardır" diyerek Halikarnas Balıkçısı'nın *Aganta! Burina! Burinata!* eserindeki "*toprak değil mi ya, deniz gibi insana başkaldırmaz, onun emeğine yatışır. Ben on yaşımda iken buraların çalısı çırpısı, taşı ayıklandı. Toprakları sabanla uysallaştırıldı. Toprak kadına benzer, bağırına attığın tohumu sana çiçek ve yemiş diye yetiştirir"*[306] toprak güzellemesini hatırlatır. Çağdaşlarının toprak ve terbiyesi üzerine yaptığı yorumlardan biri de "*elinde ufak bir çapa ile bir adam bu kanalların çizdiği geniş dikdörtgen arasında, güya, bir tabiat mezhebinin ibadetini yapıyormuş gibi yavaşça eğilip kalkar, durur, çömelir. Ve siz, bir asma çardağının altında, bu alemin rehavetli bir seyircisininiz*."[307] Cümleleriyle Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Yakup Kadri insanın tarih tekamülünü mağara devirindeki tarihi alışkanlık ve yatkınlıklarının, insan toprak ilişiğinin hala devam etmesini ise şu cümlelerle eleştirir ; "*insanların, mağara devrindeki gibi henüz bir takım toprak ve taş kovuklar içinde yaşadığı ve hayvanlarla haşır neşir olduğu yerde düşünmek, ban ayıp gibi geliyor."*[308] İzlediğimiz üzere insanın tarihi bağlımında Tanpınar ve çağdaşları okumaları neticesinde insanın tarihini ilkel insandan başlatmış ve günümüze dahi uzamasını eleştirmişlerdir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Lewis Morgan'ın *Eski Toplum* eserini okumuş mudur bilinmez ancak benzer yaklaşımda bulunmuş, bu haliyle de insanın dünya tarihindeki rolüne bilimsel bir yaklaşımda bulunmuş ve hatta cümleyi kurmuştur "*Hayat mütemadiyen ölümün zaferini teganni ediyor*".[309] Bu tavrı çağdaşlarından Ahmet Haşim'e de benzetmek mümkündür. Zira Haşim, insan ve zekâsı tabiatın dışında, ona

---

[306] Halikarnas Balıkçısı, *Aganta! Burina! Burinata*!, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, *s.13*

[307] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.29

[308] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, A.g.e., s.26.

[309] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler,* s.90,98.

karşı şiiri, mimariyi, musikiyi, raksı ve elektriği üretene kadar; karanlıkta gölge oyunlarında, duyduğu küçük bir kıpırtıda düşman yaklaşımını güneş doğana kadar hisseden bir şeydir olduğunu söylemiştir.[310]

Ancak insanın bu doğa karşısındaki savaşı zamanla aşılır. İnsan tanrılarla pazarlığa uzanan yolu onun kendi tarihini paylaşması ve aktarmasıyla gerçekleşecektir. Bu sebeple de *"insanoğlunu tecrübelerini zaman içinde nesilden nesle taşıyan mahlûktur. İnsanoğlu tabiatın kanunlarını aşar. O, tecrübesini kendisinden sonrakine nakleden varlıktır. Ve bu tecrübe sade nakledilmekle kalmaz, nesiller silsilesinde değişir, büyür, çoğalır, ilerler.; onun içindir ki insan zekası, adeta insan nev'inin yanı başında veya insan tabiatının üstünde ürüyen ayrı bir neve benzer."*[311], bilginin aktarımı, insanın tabiat karşısındaki gücünü arttırmış, insanın üreten, ürettikçe gelişen bir yapıya dönüştüğünü söyleyen Tanpınar, "*hünerler el değiştirmezse devam etmezler*"[312] deyişiyle insanın salt üreteminin devam etmesi gerektiğini, insanın tarihi tekamülünün ancak bu yolla ilerleyebileceğini belirtmiştir. Hikmet Kıvılcımlı'nın tarifini ettiği burjuva felsefesinin *özlü doktrini* adını verdiği ve çağdaş softacılıkla tanımladığı tanrının yerine konulan evrimciliğin aksine Tanpınar'ın ki bilinçli bir amaç ve gelişim yoludur.[313]

Nitekim insan ancak bu yolla içinde yaşadığı dünyada yarattığı tanrıya karşı galip olabilecektir. Öğrencisi Mehmet Kaplan'ın dediğine göre Tanrısız Tanpınar, *"Bir nevi şüphe ve istihza duruşu fikirlere hakim olur. Çünkü tanrılar, biz onlarda bir kudret vehmettikçe ve buldukça aramızda yaşarlar; bu vehim her gün gerçeğin başka sillesini yiyen cemiyetlerde kolay kolay yaşamaz"*[314] der. Bu cümlelerle Tanpınar'ın tanrı merkezli ancak tanrısız bir gelişimin yollarını aradığını görüyoruz. İnci Enginün'ün eserindeki cümlesinde ise Tanpınar *"Biz evvela kelimeleri öğrenir. Sonra yaşadıkça*

---

[310] Ahmet Haşim, *Frankfurt Seyahatnamesi*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2021, s.20-22.

[311] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.260-261.

[312] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.262.

[313] Bak. Hikmet Kıvılcımlı, *Kısaca Marksizm Düşünüşü – Gerçek Bilim*, Derleniş Yayınları, İstanbul 2017, s.23.

[314] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.251.

teker teker manalarını delaletle insan üreten, anlam veren ve güçlenen bir canlı olarak karşımıza çıkmıştır. [315]

Konu itibariyle Tanpınar'ın tanrısız olabileceği fikri Ahmet Sarı tarafından olası görülmemektedir. Sarı, *Tersine Çevrilmiş Bir Teoloji Ahmet Hamdi Tanpınar Yazıları* adlı eserinde Büyük Doğu Dergisinin Falih Rıfkı Atay'dan, Orhan Seyfi Orhon'a ve Refik Halit Karay'a kadar uzanan münevverlere yöneltilen "*Allah'a inanıyor musunuz"* sorusunun sorulduğu *Nefs Muhasebesi* soruşturmasında Tanpınar'ın hocası gibi *evet* diyeceğini günlüklerindeki şu cümlesiyle destekler;

"İnkılapçılardan ayrılıklarım: Allah'a inanıyorum. Fakat tam bir Müslüman mıyım bilmem. Fakat anamın babamın dininde ölmek isterim ve milletimin Müslüman olduğunu unutmuyorum ve Müslüman kalmasını istiyorum."[316]

Konudan uzaklaşmamak gayesiyle düşeceğimiz diğer not ise Alim Kahraman'ın *Ahmet Hamdi Tanpınar – Altın Uçurum* eserinin sunuş kısmında düştüğü Mehmet Kaplan'dan delaletle şu anekdottur:

"Tanpınar bir ramazan gecesi, Sultanahmet Camisi'nin pencerelerinden birinin önünde, yarı karanlık bir köşede, demir parmaklıklara tutunmuş içeriyi bakıyor: bir taraftan da sessizce ağlıyormuş. Parmaklıkların önüne kadar varıp içeriye bakan: bakıp ağlayan fakat kendisi camiye giremeyen, içerideki cemaate karışamayan adamdır"[317]

Ahmet Hamdi Tanpınar için *"insanoğlu tecrübelerini zaman içinde nesilden nesle taşıyan mahlûktur. Tabiatın her yarattığını cihazlandırdığı güdüler, iştihalar ve reflekslerin dışında yalnız insan vardır ki, bir evvelkinin tecrübelerini devam ettirir; öbür yaratıkların hepsi tabiatın mahsulüdür. (...) İnsanoğlu burada tabiatın kanunun aşar. O, tecrübesini kendisinden sonrakine nakleden varlıktır. Ve tecrübe sade nakledilmekle kalmaz, nesiller silsilesinde değişir, büyür, çoğalır, ilerler. (...)*

---

[315] İnci Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar*, s.35.

[316] Ahmet Sarı, *Tersine Çevrilmiş Bir Teoloji Ahmet Hamdi Tanpınar Yazıları,* Çizgi Kitabevi, İstanbul 2022, s.95-96.

[317] Alim Kahraman, A.g.e., s.9.

Zekâsının yani hafızasının, dikkatini şaşırtıcı logaritması ile insanoğlu, yaratılışının dışında hiç durmadan kendisine yeni şartlar yaratır. (...) Meşgul olduğumuz bilgi ve tecrübe manzumesi işte bu zaferin en sağlam yardımcısı"[318] bu tecrübeler ve güç eşiğinde daha evvel bahsettiğimiz gibi insan tanrı ile masaya oturma gücünü kendi bulmuş ve ruhta yalnızlaş, Albert Camus'un "*tecrübeyle öğreniyor insan bakmaktan fayda gelmiyor*"[319] diyen karakteri gibi insanın kaderi karşında güçsüz kalmış ve belki de bu sebepten Tanpınar "*içimizde yalnız ölüm korkusu, ölüm düşüncesi olsaydı her şey kolaylaşırdı. O zaman hayat sofrasına başka türlü otururduk. Ruhumuz ahengin kendisi olurdu. Yaptıklarımızla istediklerimiz birbirine uygun yürürlerdi. Güneşe bu kadar ters bakmazdık. Yaşamanın nimetlerini başka ağızla tadardık. Bir kelime ile o zaman tanrılaşırdık*"[320] demekten kendini alamaz. İnsanın her şeye rağmen ebedileşmek ve yaşamak isteğini *Hep Aynı Boşluk* eserindeki bir yazısında şöyle ortaya koyar;

"Fakat bütün bunlar olurken yavaş yavaş eski harsımızla olan rabıtaları kestik ve birdenbire –kalabalık bir caddede hafızasını kaybetmiş bir adamın vaziyetinde- kaldık. Yahut hiç olmazsa-belki kendimizle en fazla meşgul olduğumuz, tarihimizi bütün mefahiriyle öğrenmeye en çok heves ettiğimiz bir devirde-kendimizi eski manevi benliğimize karşı hiçbir sempati hissetmeyen yabancı ve dargın ruh haleti içinde gördük. İste bu tarih içindeki hüviyetimize karşı olan yabancılık-belki de böyle bir menfi vaziyete Garplılaşmamız için ihtiyacımız kalmadığından- bugün kü nesli sıkmaktadır. Milletperverliğin biricik kaynağı olan canlı bir tarihe dayanmak ihtiyacı, her girdiği yolda kendinden evvel gelen ecdat isimlerini saymaktan duyulan büyük emniyet hissi, bu mazideki benlikle münasebetimizin şeklini bazılarımı için fikir ve sanat hayatının en mühim meselesi haline getirmiştir."[321]

Onun gözünde insanın tarifi *"İnsanoğlu bir yığın zıtların, hatta zaafların terkibleri. Asıl çehreyi, hayatı hülasa eden birkaç jest ve hareket vücuda getirir."*[322] Ya da *"Ölüm*

[318] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.260-261.

[319] Albert Camus, *Yanlışlık*, Can Yayınları, İstanbul 2018, s.17.

[320] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.277.

[321] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.230.

[322] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.129.

anında bir mükafat gibi görünen ve şüphesiz bizi teselli eden vazifesini yapmış olmak fikri bile, alili, hiçbir işe yaramayanı yaşadığı müddetçe teselli etmez. Çünkü insan çalışan, çalıştıkça gelişen mahluktur"[323] cümleleriyle açıkladığı gibi bir yığın zıtların terkibinde, çalıştıkça gelişen, değişen bir canlıdır. İnsanın mahlukatlığına dikkat çekmesinden anlayacağımız odur ki, Tanpınar insanın mahlukatlık seviyesinin üretimi, gelişimi ile mümkün olabileceğini ve dahi bunun insanlık şerefi çizgisinde oturtulabileceğini söyler. Nitekim huzur romanında *"İnsanda insanı öldürür. İnsanlık şerefi ancak muayyen bir refah içinde mümkündür."*[324]

Hikmet Kıvılcımlı'nın çağdaş softacılık adını verdiği tanrısız, anlamsız tarih evrimciliğine benzer şekilde Tanpınar insanın yarattığı tarihteki biçareliğini *Yaşadığım Gibi* eserinin *İnsan ve Cemiyet* başlığında şu cümleleriyle dikkat çeker;

"*Diyalektik, İnsanı tarife çalıştı, Meşhur tüysüz ve iki ayaklı hayvan safsatasından siyasî, mantıki veya sadece teessürî mahlûk düsturlarına kadar bir yığın tarif, "insan bir tezatlar mecmuasıdır", "İnsan bir âhenktir" tarzında epeyce müphem, hattâ bazan karanlıkta yapılmış bir el işareti gibi mânâsız izahlar hepimizin hatırındadır. Pascal'ın insan hakkında verdiği "düşünen saz?"tarifi, şiirin diliyle söylendiği için bu cinsten tecritlerin en güzeli, belki en mânâlısıdır. İnsanoğlunun, en kudretli ve gerçekten yaratıcı olduğu tarafıyla en zayıf noktasını, kader karşısındaki aczini birleştirir. Böylelikle Üçüncü bir unsuru, teessür şuurunu da içine alır.* Ruhumuzla, idrakimizle *ne kadar büyüğüz ve gene bu yüzden bu yüzden —kaderi yenemediğimiz için ne kadar biçareyiz. İşte Pascal 'ın demek istediği şey. Belki, hattâ muhakkak. Ebedîliğin gözünde böyleyiz. Bütün bu kâinat bizim İdrakimizde yaşar. İnsan düşüncesi* zaman ve *mekânın yaratıcısıdır. Bütün tanrılar ondan doğar. Her şey onunla başlar ve galiba onunla biter, Bir ânı bitmez tükenmez bir ülke yapan ihsasların cenneti, bütün teessüri hayat, san'atlar, işler…"*[325]

Düşüncemizin ürünü zaman ve mekanda tanrılara gebe idrakimiz zaman karşısında ezilir ve sıkışır bazen Tanpınar için ve tüm doğaya savaşımız anlam arayışında erir ve

---

[323] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.251.

[324] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s. 249

[325] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.24-25

bu sebeple Nazım Hikmet zaptından bahsettiği güneş, zaman çemberi karşısında insanın hatırasından başka bir şeye dönüşmez.

"*Neye yarar hatırlamak- neye yarar bu ciliz isikli bahçelerde-hatirlamak geçmiş seyleri bu beyhude aksam bahçesinde-kapanirken ustumuze böyle-zaman çemberi-hatirliyor yetmez mi gunese uzanan ellerimiz-*[326] mısraları elbette bu hatıraları çok daha uzak bir insanlık geçmişine bağlar.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dünya görüşünün zaman zaman farklılık gösterdiğini, hayatın hiçliği karşısına gençlik ve bekarlık yılları göz önüne alındığında neşe ve zevki koyduğunu, yaşının ilerlemesiyle de ölüm korkusunun arttığını görüyoruz. Bu sebepledir ki Beş Şehir eserinde çocuksu bulduğu bu duyguları "aşk, sanat, arzui zafer hepsi hasta nahvetlerimizin oyuncaklarından başka bir şey değildi ve hepsinin arkasında kaderin büyük çarkı işliyordu." Cümleleriyle düşüncesini ifade eder.[327]

Tanpınar'ın eserlerinde çok sık kader kelimesini kullanır, kader bazen onun için *tesadüf, mizaç, zaman, trajedi* ve *veraset* gibi kavramlarla ortaya çıkar ve hiçbir zaman şans için kullanılmaz. Mehmet Okay'a göre Tanpınar'ın kullandığı kader İslami literatürün kullandığı maneviyat yüklü bir kelime değildir. Ahmet Hamdi'ye göre insan hayatını arkadan idare eden bir güç vardır, fakat insani talihiyle mücadele dederek, galip veya mağlup olacaktır ve çok defa da mağlup olacaktır[328], Turgay Anar'ın *Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar* isimli Hece Dergisi sayısındaki *Tanpınar'ın Bilinmeyen Dört Yazı*sı başlıklı makalesinde Tanpınar'ın şu cümleleri dikkat çekicidir; "*İnsanın talihini içimizdeki ölü duygusu yapar. Eğer bu, onun hayatla kurduğu acayip mütenakızı ve muadili değilse. Bizi yoğuran ve pişiren odur."*[329]

---

[326] Inci Enginun, *Ahmet Hamdi Tanpınar*, s.21.

[327] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.134.

[328] Orhan Okay, "Kaderin Eşeğinde Tanpınar", *Hece Özel Dergisi - Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, S.61, s.17. ve Mehmet Seyman Önder, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Batılılaşması ve Muhafazakarlığa İlişkin Görüşleri, 2.Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi Bildirisi, s.16

[329] Turgay Anar, "Tanpınar'ın Bilinmeyen Dört Yazısı", *Hece Özel*, S.61, s.641.

Tanpınar'ın düşün dünyasındaki doğum ve ölüm arasındaki insanın manevi tarihi kendini Konya İnce Minareli Cami anlatımında *Allah* kelamının büyüklüğü önünde insan talihinin biçareliğini anlatan kapıyı tarifiyle ortaya koymuş, *Yaşadığım Gibi* eserinde "*ortaya insanı yapan kaderin asıl mekanizması çıkıyor ve ben anlıyorum ki, insandan ötede bir şey, onu zaaf ve kudretiylei talih ve talihsizlikleriyle yaratan ve idare eden çok kuvvetli bir şey vardır"* demiştir.[330] Bizler bu cümlelerinden onun *insan talihinin biçareliği* adını verdiği bu yaşam kavgasının ve ölümsüzlük inancının bazı yollarla aşılabildiğini şu cümlelerinde çıkarabiliyoruz; *"Ölüm her zaman için derin manalı bir hadisedir. Canlı varlıkların üzerine birdenbire kapandığını gördüğümüz bu siyah kapı, belki de insan düşüncesinin ufkudur. (...) hayat mucizesinin hakiki kilidi odur. İnsanoğlu gerek ferdi hayatında gerek topluluk halinde onu yenmeğe çalışırken hayatı fetheder. (...) Fakat ölümü yenmenin en kısa yolu onu cemiyet hayatında yenmektir*."[331]

Bunlara nispetle bahsini ettiğimiz konuda Tanpınar'ın insanın maddi tarihi, öğrenen, öğrendiklerini aktararak gelişen, kuran, oluşturan ve yeni oluşumlarındaki sorunlarına çözümler bulan bir mahlûktur. Mizacından da anlayacağımız üzere sukut suikastına uğrayan, insan biçareliğinde söz eden Tanpınar'ın için insan ancak kader adını veren çarka kendini iradeleriyle teslimden pasif bir varlıktır ve buna mahkûmdur.

2. SELÇUKLULAR

Tanpınar'ın tarih görüşünde inceleyeceğimiz diğer bir konuda tarihin millileşmesidir. Onun Yahya Kemal'den sohbet açtığı bir yazısında onun dikkatlerinden bahsederken Türk tarihinin iki büyük hadisesinden Selçukların Anadolu'yu ve Osmanlılar'ın İstanbul'u alışından bahseder. [332] Bizler de bu sebeple Türk tarihinin sınırlarını Orta Asya götüren Tanpınar'ın Anadolu'nun Türkleşmesi ve İstanbul'un fethi merkezinde belki de Anadolucu bir tarih yaklaşımını inceleyebileceğimiz görüşlerini izleyelim.

---

[330] Orhan Okay, A.g.m., s.17.

[331] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.104.

[332] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.206.

Sunacağımız paragrafta Tanpınar Türk tarihini iki önemli merhalesinde biri olarak bahsettiği İstanbul'un fethini Anadolu erenlerinden Hacı Bektaşi Veli himayesinde, tekbirlerin kuvvetinde, Orta Asya'nın derinliklerinde gelen kuvvetinde bir kader çıkarımda bulunur; "*İstanbul'un fethi dini bir tebşirdir ve feth-i mübindir; Türk hücümları tekbir ile başlardı. Yeniçeriler Hacı Bektaşi Veli'nin manevi himayesinde idiler ve nihayet Türk milletinin Orta Asya'nın sonsuz genişliklerinden kalkıp Şarki Roma'nın hudutlarında üç kıtada benimsemesinde ve payitahtını şahin süzüşleriyle zorlamasında en yüksek manasıyla bir kader çehresi vardır. Hülasa, ses ve hayal mükemmeliyetinin bir mucizesi olan bu manzumeyi, hakikatte bütün bir tarihi realiteler örgüsü yapmaktadır.*"[333]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Anadolu fetihleri Osman Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* eserindeki "*Türkler her ülkeye girdiler; her beldeyi aldılar ve hiçbir engel ile karşılaşmadan her tarafa yayıldılar. Öyle ki almadıkları memleket, içmedikleri su, ateşlemedikleri ocak kalmadı. (...) Türk kavmi çıkınca yeryüzünü doldurdu; daha önce çıkmış olanları tenkil ettiler. Zira dünya onları taşımağa kani kafi değildi*" güzelleme ve müjdelerine benzer şekilde bir Anadolu fethi sunmuştur.[334]

Türk Erzurum, Mustafa Kemal önderliğinde milli mücadele zamanı için de Tanpınar'dan "*tıpkı ilk fatihler gibi oradan Anadolu'nun içine doğru yürür; oradan başlayarak yurdumuzu, milletimizin tarihi hakları adına yeni baştan fethederiz*" güzellemesi almıştır. Buna nispetle, Tanpınar'ın, tarih anlayışında "*cet*" tanımlamasından tarihi köklerini Anadolu Türklüğünün dışına çıkarmış, Anadolu'nun Türkleşmesindeki komutanları *fatih* olarak görmüş, milli mücadele ile ortaçağ fetihlerini tarihi hak olarak belirlemiştir. Ve iki tarihi hadise olarak nitelendirdiği, iki imparatorluk olayının arasındaki Erzurum'da yüzyıllarda oluşmuş tecrübeyi "*cemiyet ruhu, millet tebriyesi bir hayat görüşü, zevk, sanat anlayışı"* olarak bahsetmiş, Erzurum kalesindeki bir manzarayı "*sanki vatana çatısından bakıyordum*" diyerek Erzurum ve vatana dair görüşlerini sunmuştur[335]

---

[333] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.208.

[334] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s.112.

[335] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.62.

On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde Türkçe'yi Orhon Kitabelerine kadar götüren Tanpınar, eski şiirin Fars edebiyatından sadece kelime zevk ve hayal dünyasını devşirmekle kalmadığını, "*Uzaklaştıkça vuzuhu kaybeden ve masallaşan bu coğrafya Çin'den başlar Tuna'ya ve hatta Fas'a, Habeşistan'a kadar gider*." cümlesiyle tarif ettiği coğrafyanın Türkçe'den bir şey taşımadığını yukarıda tarifini ettiğimiz misak-ı milli vatan anlayışının üzerinde Anadolu ve Rumeli şehirlerinin bizden şeylerle genişlediğini söyler.[336] Onun için Türkçe tarihe Orhon abideler gibi hakikaten olgun bir nesir eseriyle girmişti.[337]

İnci Enginün ile Zeynep Kerman'ın hazırladığı Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa adlı eserde Tanpınar'ın günlüğüne "*biz Avrupalılaşacağız. Fakat Asya-yı Sağra'da oturan Türk milleti olarak.*" şeklinde bir cümle kurar.[338] Bizler bu cümlesinden kendisinin Türk tarihin nereden başlattığını anlayabiliriz. Asya-yı Sağra ile tarif ettiği cetler Oğuz kabilesinden olan Selçuklulardır.

24 Oğuz kabilesinden Kınık boyuna mensup olan Selçuklular, Tanpınar'ın da yukarıda işaret ettiği Sır Irmağı ve Aral Hazar denizleri kıyılarına kadar uzanan geniş bir ülkede yurt tutmuş Oğuzlar arasında Sır Suyu kavşağına yakın bir bölgede otuyorlardı.[339] Tanpınar için ise Selçukları Osmanlı'nın öncülü olsa da farklı bir kimlikleri vardır.

"*Selçuk'la Osmanlı, biri öbürüne az çok devam eden iki ayrı âlem, yahut daha iyisi, büyük manasında iki ayrı üsluptur. Geniş Rumeli coğrafyasını ve Akdeniz terbiyesini de içine alan bir terkip olan Osmanlı'yı bizim Rönesans'ımız sayabiliriz. Biz bugün Selçuk'u, geçen asrın başlarında Avrupa'nın Gotik ve Romen sanatlarını yeniden keşfetmesi gibi keşfetmiş bulunuyoruz."* Diyerek Selçuklular ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ayrıma gitmiş, medeniyetin sınırlarında gözünde çizmiştir.[340]

---

[336] Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.23-26.

[337] Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.51.

[338] İnci Enginün ve Zeynep Kerman, *A.g.e.*, s.265.

[339] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* s.61.

[340] Bak. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.11.

Beş Şehir eserindeki *Ankara* başlığında, Türk velilerden, Selçuklu ile Osmanlı mimarisini kıyaslayarak imparatorlaşma telakkisinin tarihi eserler yansımasını incelemiştir. Türk ile yabancı medeniyetlerin karıştığı pek az yerlerden birini olduğunu "*Türk veliler Roma ve Bizans taşlarıyla sarmaş dolaş yatarlar*" cümlesiyle tarif etmiş, Osmanlı mimarisini bu şehirden delaletle kıyaslayarak şu cümleleri kurmaktan çekinmemiştir; "*Osmanlı devri, Fatih'in veziri Büyük Mahmud Paşa tarafından yaptırılmış bir han ve bedestenle başlar. Bunlar yeni imparatorlukla başlayan yeni nisbet fikrinin eserleridir. Fakat Osmanlı hiçbir zaman Selçuk gibi yapıcı olamadı*".[341]

Selçuklular Tanpınar için Anadolu Türklüğünün karışık manevi dünyasında ve mirasında yeni bir safha olacaktır. Geçmişinde mistisizm temelli, tasavvufa meyilli, İslamlaşmış bir devlet olmasına rağmen Sünni İslam'la yetinemeyen, Şamanizm kaideleriyle Alevi akidelerin bir çok tarikatlarla çoğaldığı Anadolu coğrafyasında Sünni akide ile siyasi istikrara ve İslam alemine tehlike olarak gördüğü Mehdi inancının sahibi Şii ve Batıni inançlarla beraber Bizans ve komşu kültürlerin ve Moğolların etkisinde bir anarşinin olduğundan bahseder.[342] Bu anarşi İslam merkezinde içten içe sorunların yarattığını, İslam'ın Hıristiyanlıkla, Türkçe'nin ise Acemce ile mücadele ile geçen bu durumun şiddetle bastırılacak düzeyde oluşu coğrafyanın manevi dünyası ve mirasının ne kadar çetin olduğunu ortaya koyuyordu.[343]

Kartal süzülüşlü olarak tanımladığı orduların ardından Tanpınar'ın Ahlat'tan başlattığı Türk Anadolu tarihi renkli minareleri, endamlı kapıları ve hususi mimari ise ile Anadolu Türklüğü'nün tarihin şu cümleler başlatmıştır;

"İlk istilâ ordularının üst üste akınlarla doğudan Anadolu'ya girdikleri devirde temelleri atılan, bu ordularla birlikte zaferden zafere koştukça yeni vatanı şehir şehir âdeta atalarımız ve çocuklarımızın adına teslim alan bu ilk Saltuk ve Selçuk eserlerinin medeniyetimizde çok ayrı bir yeri vardır. Her şeyin alt üst olduğu, örf, âdet, akide, efsane, her şeyin birbirine girdiği bu zengin fakat karışık devirde, çok hususî şartları

[341] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.16,22

[342] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.73.

[343] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.75.

haiz bir medeniyetin bir istilâdan mukadder doğuşu bütün hayatı bir sıtma gibi sararken, Ahlat'tan başlayarak Erzurum'un, Sivas'ın, Kayseri'nin, Konya'nın camileri, medreseleri, kervansarayları, çok usta bir elin çektiği yay gibi, bu yeni kuruluşun ilk notasını, bütün bu yeniyi hazırlamak için dağılmış unsurları içine alacak olan senfoninin ana temini verirler. Onlar, kartal süzülüşleri orduların arkasından girdikleri şehirlerin ortasında, renkli minareleriyle, endamlı kapılarıyla, dilimiz ve kılıcımız gibi ilk atalar yurdundan getirdiğimiz şekilleri, hususilikleriyle yükseldikçe, etraflarındaki bütün hayat birdenbire değişir, derinden kavrayan bir arslan pençesi gibi toprak kendisine yeni bir ruh, yeni bir nizam verildiğini duyar."[344]

Bahsini ettiği yeni nizamın kültürel aktarımlarla renklendiğini, taş kültürüyle ebedileşme arzusunun güçlenen devletle beraber kökleştiğini, oluşan mimarinin vasıflarının ve sonuçlarının tarif edilemez güçlü olduğunu "*İklimden iklime, beylikten beyliğe, hattâ şehirden şehire yerli geleneklerden kalan unsurlar, kavmin ve kabilenin beraberin dc getirdikleri şeyler, malzemenin hususiyetleri —taşın bolluğu veya yokluğu tuğla tekniği— ile, bazen ustasının veya hayır sahibinin fantezisiyle değişen, yeni hususiyetler kazanan bu mimarinin bütün vasıflarını, ne de sanat ocaklarını burada saymamıza imkân yoktur."* cümlesiyle dikkat çeker.[345]

Konya gezisinde Konya'nın muayyen bir eser olduğunu söyleyen Tanpınar, Selçuk mirasının ırkın rüyasını yakaladığından, bir dilde yetişen sairlerin saflığından şöyle bahseder;

"Türk Selçuklu devrinin ona verdiği hususiyet çizgilerini silemez. Bu devrin Anadolu Türk abidelerinde garip bir hal vardır. Yanı başlarında daha büyük, daha muhteşem, daha zengin yüzlercesini yapmak mümkündür. Fakat daha yerlisini yapmak asla! Denebilir ki onlar, bozkırdan tecrit edilmiş, yüksek bir manadır. İçimizde, ufukla, toprakla, türküyle, masalla beraber yürürler. Bir dilde ilk yetişen şairler gibi bu abidelerin mimarları da ırkın en saf rüyasını bulmuşlardır.[346]

---

[344] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.50.

[345] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.202.

[346] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.242.

Anadolu Türklüğünün başladığı bu topraklarda dolaşmanın tarihin bedenselleştiği meydanlarda bulunmanın ve bunun tarih ile insan denkleminde kişiye verdiği milli tarih görüşünü "*O zaman mektep kitaplarında okuduğunuz, fakat sergüzeştlerini bir türlü bir çerçeveye sıkıştıramadığınız için muhayyilenizin boşluğunda silâhları, muzaffer orduları veya hazin talihleriyle yersiz yurtsuz gölgeler gibi dolaşan bir yığın insan sizin için başka türlü canlanır."* cümlesiyle açıklar. Milli tarihini başlattığını söylediğimiz renkli minareli "*Müslüman Asya'nın büyüklük ve debdebe nâmına tanıdığı şeylerin hepsi, bu adlarda ve onları sanki ağır sırmalı kaftanlarla, ince Örgülü, gümüş ve altını bol zırhlarla giydiren, başlarına taçlar gibi oturtan yahut da bu isimlerin etrafında doğdukları memleketten, kazandıkları muharebelerden o kadar hatırlatıcı zeminler yapan, çoğu halife mensurlarıyla gelmiş lakap ve unvanlarıyla*" sarılıdır. [347]

Selçuklular uzandığı Anadolu topraklarının coğrafi kudretini "*Al Anadolu'yu ziraatla, hayvancılıkla muazzam imkânlar hazinesi görürsün*."[348] Cümlesiyle tarif eden Tanpınar tarihsel gücünü ise toprağın altında Türk kanı ve cesedi üzerinin ise Türk işçiliği ve mimarisiyle oluştuğunu söyler;

"Bir taraftan kanlı muharebeler yapılır, şehirler yıkılır, nesiller kırılır; diğer taraftan abideler yükselir, mihrap işlenir, taş oyulur, çini pişirilir. Anadolu harsını yapar. Toprağın altını türk kanı ve Türk cesedi; toprağın üstünü Türk sanatı ve Türk eseri benimser. Kahraman kanının, ölüm ve yangının ihanet ve civanmertliğin, zevk ve ıstırabını, hasis ihtirasların ve mistik raşelerin birbirine karışarak doldurduğu bu devirde bütün Anadolu; üzerinde cefakar ve asil Türk ruhunun dövüldüğünü muazzam örstür."[349]

Bahsini ettiğimiz milli tarih telakkisini iki kolundan biri olan Anadolu'nun Türkleşmesi Tanpınar için fetihlerle bitmez, mimari yanıyla da toprağı millileştirecek, ebedileştirecek bir merhaledir. Coğrafyayı medeniyete dönüştürecek işlevlerden biri olan mimariyi seçtiği şehirle açıklamak ister. İstanbul'un Asya kıtasıyla içerisinde

[347] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.202.

[348] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.248

[349] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.243.

olduğu Ankara, Bursa, Konya ve Erzurum Anadolu coğrafyası onun hayranlığını saklamadığı batı karşısındaki en kuvvetli dayanaklarından biridir. "*Niçin Bursa'yı bu kadar seviyorsunuz*" sorusuna "*onda en saf haliyle kendimizi görürüz*" cevabını veren Tanpınar için bu topraklar tarihi, geçmiş zamanı, sonsuzluğu bir rüyadan arta kalan hüznün ve geçmişin kudretli rüzgarlarını üzerinde hissetmenin yeridir.[350]

Mimari eserlerde ince tarih okumaları yapan Tanpınar, Selçuklu mimarisinde Anadolu'nun bahsini ettiğimiz anarşisinin mimari bir sentez modülünü görür. Endülüs'ten Gotik'e kadar giden ve Ahlat kolu ile eski Iran ve Kafkas üslûplarında zenginliği tarif edilemeyecek bu mimaride Orta Çağ şehirlerinin darlığının aksine geniş yüz cephelerinin bulunduğu, yerli hayatta kalma çadırı örnek aldığını, ihtirasların büyüdükçe işçiliğin büyüdüğünü ve bunun toplumsal bir kitle yarışına dönüşerek milli bir mimari ortaya çıkardığını belirtir. Hatta Selçuklu mimarisinin dince yasak olan pek çok figür, motif, heykellerle yapılarını süslediği ve Selçuklu Kufisi denen bir yazı şekliyle ölümsüzlüğü dillendirdiğini, aşiret kilimini işler gibi yazıyı işlediğini, bu yolla da Selçuklu kültürünün tarihi miraslarının izinde sentez bir kültür oluşturduğuna işaret eder.

"*Hakikatte Selçuk mimarisi çok defa dince yasak olan heykel gibidir. 1311 binaların cephelerinde durmadan şemseler, yıldızlar, kornişler, su yolları ve asıl kapı üstünde ışık ve gölge oyununu sağlayan istalaktitler, İki yana fener gibi asılmış oymalı çıkıntılar, çiçek demetleri, firizler ve kordonlar, arabesk levhalar bu cephelerde bazen yazıya pek az yer bırakır, bazen de onu ancak seçilebilecek bir oyun hâline getirir. Selçuk kûfisi denen o çok sanatkâr yazı şekli, hiyeraltik çizgi ile —ve hattâ tâbir caizse şekilleriyle— bu oyunu bir taraftan aşiret işi kilim ve dokumaların süsüne yaklaştırıyor, bazen de nisbetler büyüdü mü bütün bir kabartma oluyordu. Bu emsalsiz taş işçiliği bazen de heykel zevkinin yerine kitap sahifesini, yahut kitap gibi dokunmuş kilim veya şalı ko*yuyordu. Sahip Ata'nın yaptırdığı İnce Minareli'nin cephesi tiftikten dokunmuş büyük bir sultan çadırına benzer."[351]

---

[350] Tarık Deniz, "Tanpınar Otoportresi Beş Şehir Melankolisi İzinde", *Hece Özel Sayısı*, s.536.

[351] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.

Tanpınar'ın mimari eserler üzerinde okumasını yaptığı Anadolu Türklüğü, daha evvel bahsini ettiğimiz şekilde insanın biçareliği Konya İnce Minareli Camii'nde Selçukluların, İslamlaşarak ebedileşmeyi yapıları üzerinde kendini göstermiştir. Tanpınar bu yapı için Anadolu'yu tarif ettiği renkli minareler ve yeni bir dini hassasiyet ile ifade edilir;

"*Süs olarak sadece iki Kur'an suresini (Yasin ile Sûre-i Feth) taşıyan ve onların, kapının tam üstünde çok ustalıklı bir düğümle birbirinin arasından geçerek yaptıkları düz pervazla, Allah kelâmının büyüklüğü önünde insan talihinin biçareliğini anlatmak ister gibi mütevazi açılan asıl giriş yerini çerçeveleyen bu kapı bütünü, nev'inin hemen hemen yegânesidir. Sultan Hanı, Sırçalı Medrese (Karatay Medresesi) ve asıl büyük Sultan Hanı Kervansarayı'nın yapıldığı devirde birdenbire şahit olduğumuz bu değişiklik, Erzurum 'da Çifte Minare ve Sivas Darüşşifası'nın cephelerinin daha bütün görünüşleri yanında belki yeni bir dinî hassasiyeti ifade eder. Bu binaların duvarlarını, geniş eyvanlarını içerden sırlı tuğlalar veya çiniler süslerdi. Tuğla inşaatta, tıpkı minarelerde olduğu gibi, bu renk dışarıyı da süslerdi."*[352]

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU

Unutulmamalıdır ki Ahmet Hamdi Tanpınar'ın içerisinde doğduğu Osmanlı İmparatorluğu, *Mahur Beste* eserindeki Sabri Hoca karakterine göre cemiyetin kaderini yapan her türlü geçici şartlar aşılsa bile, çok derinde aşılması imkansız bir duvarı aşamayan, en faydalı teşebbüslerin bile kendisi için zararlı olacağı bir devlettir.[353] Namık Kemal'in dediği gibi doğduğu ülke korkunç bir talihe doğru giden, sessiz ve korkunç bir dönemden gelen devri içerisinde barındıran ve kana gebe olan bir ülkedir.[354]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın içerisinde doğduğu imparatorluk geçmişin o görkemli dönemlerini geride bırakmış, Halil İnalcık'ın tanımıyla; geçen felaketli asırların

---

[352] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.78-80.

[353] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017, s.86.

[354] Bak. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 2016, s.204.

bıraktığı ve son buhranların pek ziyade sarstığı bu çürük yapıya son vermek, modern esaslara dayanan bir Avrupa devleti oluşturak gayesinde olan, her tarafından dağılmaya giden bir devletin sorunlarını çözüm olmaya çalışan Tanzimat ve onu takip eden ıslahatları takip eden bir dönemdir.[355] Osmanlı'nın sancılı, "düzen için ilerleme" fikrinin esas alındığı dönemde dünyaya gelmiş, cumhuriyetin "ilerleme için düzen" ilkelerinde öğretmenlik ve milletvekilliği yapmıştır.[356]

Tanpınar Osmanlı medeniyetinin çöküşünü, Batılılaşmanın kültürel etkilerini bir edebiyatçı gibi anlamak üzerine yazılar kaleme almıştır. Eski kültürle yoğrulmuş toplumun içinden çıkan, imparatorluğun birçok yerinde görev yapmış bir babanın oğlu olarak yeni değerler karşısında şaşkınlık taşıyan bir devrin izleyicisi ve değişimi en belki de en çok hisseden yazarımız olmuştur. Bu sebeple de Nurdan Gülbilek Tanpınar'ı öznenin kendisini unutamadığı bir romanın yazarı olarak tanımlamıştır.[357]

Kendisini unutamayan Tanpınar için tarih, bütünlük ve süreklilik içerisinde devam etmesi gereken bir şeydir ve Osmanlı İmparatorluğu ileride okumalarını yapacağımız Tanzimat sebebiyle Osmanlı'nın tarihten koparıldığını "*Tanzimat'tan sonra daima içimizde ikiye bölünmüş olarak yaşadık.*" cümlesiyle dikkat çekmiş, tarihi görüşün, bize sadece devrin ve nesillerin umumi vasfını veren şey haline dönüştüğünü belirtmiştir.[358] Bu sebeple Tanpınar'ın içine doğduğu Osmanlı toplumu, manevi benliğine hiçbir sempati beslemeyen, yabancı ve dargın bir toplumdur.[359]

Geçmişten kopuk ve yabancı Tanpınar'ın Osmanlı'ya bakışını yazılarından, ders notlarından ve romanlarından pek çok şekilde okumamız mümkündür. Bunlardan biri 1 Nisan 1961 gecesi tuttuğu günlüğüdür;

---

[355] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s.26.

[356] Olgun Gündüz, "Türkiye'nin Batılılaşma Serüveninde Özgün Bir Portre: Ahmet Hamdi Tanpınar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Bursa 2002, s.15.

[357] Nurdan Gürbilek, *Yer Değiştiren Gölge*, Metis Yayınları, İstanbul 1995, s.23

[358] Ertuğrul Aydın, "Ahmet Hamdi Tanpınar'da Tarih ve Zaman", *Hece Dergisi*, S.61, Ocak 2002, s.593-594.

[359] Turgay İmamoğlu, "Ahmet Hamdi Tanpınar'da Süreklilik ve Değişim", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, Erzurum 2002, s.142.

*"İçtimai bir mesele üzerinde –*tarih *veya aktüalite- biraz düşününce kendi eliyle kapattığın bir çemberin içinde mahpus kalıyor. Osmanlı neydi? Toprağında oturduğu halde Bizans'ı göremeyen adam. Başka memleketlerde üç yabancı, üç, beş garip beylik bütün bir rönesansı yapıyor. Fatih'ten sonra İstanbul'da en aşağı 20 bin İtalyan vardı. Birkaç yüz Fransız. Amele, mimar çalıştırdık. Saltanat kayığına köşk yapmıştık. Fakat ne sanatta, ne de fikirde faydalanamadık. Babinger belki de yalnız burada haksızdır. Çünkü Fatih hiç olmazsa bir iki resim yaptırır. Osmanlı sadece emri altındaki milletlerin iyi tarafını alsaydı, gerçek şehirli, müessis olsaydı Türkiye değişirdi. Sevilmeden, kendisini sevdirmeden yaşamak ne hazin şey… Tanzimat'ta vakit çok geçmişti."*[360]

Tanpınar Osmanlı'nın çeşitli devirlerinde kaderin iradeyle adeta el ele oyun oynadığını, hocası Yahya Kemal gibi tarihin Anadolu'dan başlayarak dünyaya uzandığından bahseder. Bu yazılarından birinde Malazgirt'te yapılan savaşın, Süleymaniye'nin mimarı Sinan'a, *'Türk milleti ne yapmıştır?'* sorusuna ilk müziği buldu sorusunun cevabı, ilk orijinal sanatı tebcil eden Itri'ye[361] *ve* İsmail Dede gibi isimlere gebe olduğundan söz eder;

"*Malazgirt ovasında dövüşen yiğitler, kılıçların havada çizdiği kavsin, bütün ufku dolduran nal şakırtılarının, Sinan'ın, Hayreddin'in, Itri'nin, Dede'nin dünyalarına gebe olduğundan habersizdiler. Kader, insan ruhu bir tarafının tamamlasın, yaradılışını büyük rüyaların biri gerçekleşsin diye, onları bu ovaya göndermişti. Yaratıcı ruhun emrinde idiler, onun istediğini yaptılar*"[362]

Ahmet Hamdi Tanpınar devletin çökme dönemlerinde trajik bir tablo çizmesinin yanında Evliya Çelebi'ye ve Osmanlı'nın on yedinci yüzyılına tereddüt etmeden kahramanlık ve destani sıfatlarını yakıştırmış, Osmanlı'yı pek çok yönden ele almıştır.[363] Alev Sınar Uğurlu, Tanpınar'ın Türkü Türk yapan değerleri bize batılı gözle öğrettiğini, hocası Yahya Kemal'den öğrendiklerini rüya ile yeniden inşa etmek

---

[360] İnci Enginün, *Ahmet Hamdi Tanpınar; Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, s.274-275.

[361] Abdullah Uçman, *Ahmet Hamdi Tanpınar - Edebiyat Dersleri*, s.96.

[362] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş şehir*, s.51.

[363] Orhan Okay, "A.g.m.", s.21.

istediğini söyler. Osmanlı'nın kurucusu Osman Bey'in gömüldüğü eski Bizans manastırının adı olan Gümüşlü aydınlığın habercisi olduğuna dikkat çeken Uğurlu bunun "*Bursa'da Zaman*" şiirindeki "*Gümüşlü bir fecrin zafer aynası*" mısrası Orta Asya'daki yayların baharın çağrışımlarıyla başka bir derinlik kazandığından bahseder.[364]

Tanpınar için Bursa, Gümüşlü, Nilüfer Hatun, Yeşil, Muradiye, Geyikli Baba gibi Osmanlı'nın kuruluşundan beri gelen isimler ve mekânlarla geçmişin kudretini ve günlerini bir rüya gibi aradığı bir yer olmuştur. Bu özlem *Bursa'da Zaman* şiirinde *"Bu hayalde uyur Bursa her gece, Her şafak onunla uyanır, güler Gümüş aydınlıkta serviler, güller Serin hülyasıyla çeşmelerinin. Başındayım sanki bir mucizenin Su sesi ve kanat şakırtısından Billur bir avize Bursa'da zaman. Yeşil türbesini gezdik dün akşam, Duyduk bir musiki gibi zamandan Çinilere sinmiş Kur'an sesini. Fetih günlerinin saf neşesini Aydınlanmış buldum tebessümünle. İsterdim bu eski yerde seninle Baş başa uyumak son uykumuzu, Bu hayal içinde... Ve ufkumuzu Çepçevre kaplasın bu ziya, bu renk, Havayı dolduran uhrevi ahenk. Bir ilah uykusu olur elbette Ölüm bu tılsımlı ebediyette, Belki de rüyası büyük cetlerin, Beyaz bahçesinde su seslerinin…"* mısralarıyla öne çıkar.[365]

İmparatorluğun başkentliğini yapmış bu şehrin önemli yerlerinden, Andre Gide'nin karşısında ürperdiğini söylediği Yeşil Cami'nin bir mimari mirasla Beyazıt ve Süleymaniye'nin müjdeleyicisi olarak Osmanlı'nın o destani ve özlenesi günlerine dikkat çeker ve bu eserler kültürün gelecek dolu ve ebedi bir gaye ile dolu olduğuna belirtir;

"Beyazıt ve Süleymaniye'nin mükemmeliyetine ve ihtişamına doğru yol alan oluş halinde bir tekniğin bu camide en güzel ve en fazla telkin edici tereddütlerinden birini geçirdiği muhakkak. O iki ayrı anlayış ve zevkin sadece tebessümünden ibaret olan bir mücadelesidir. Ve daha ziyade ileriye doğru yürürken geriye atılan son bir bakışa benzer. Fakat bu bakış ne kadar hesaplı bir tecrübe ile doludur"[366]

---

[364] Alev Sınar Uğurlu, "Ahmet Hamdi Tanpınar ve Bursa", Hece Dergisi Özel Sayısı, s.517.

[365] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirler,* s.52

[366] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.106.

"Bilmiyor muyuz ki bir medeniyet, her şeyden evvel derin mazıden gelen bir kültür yığılması, bir kültür toplanmasıdır.[367] diyen Tanpınar için Osmanlı mimari, içtimai ve dahi askeri yönleri ve durumlarıyla incelenmesi gereken dönemlere sahiptir. Bunlardan mimari, Tanpınar için mekânda, varoluşun bedeli olan zamanın sabitlenmesini sağlar. Ömer Lekesiz, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın mekan düşüncelerinde kültürel izlerinin bulunduğunu, bir İslam düşüncesi olarak zamana değil mekana bağlı bir medeniyet oluşuna işaret sayarak, zamanı kaçınılmaz bir değişme, bozulma, mekanı ise kalıcılık, sabitlik için elzem bir temel saydığından bahseder.[368]

"*Ev ve şehir insanoğlunun en belli başlı terbiyecileridir"*[369] diyen Tanpınar için yapılar, geçmişi tarih yapan, tarihin bireylere bilinç, maddeye ruh veren şeylerdir. Beş Şehir adlı eserinde İstanbul ve Anadolu'nun ikinci fethinin mimari ile olduğunu Şarki Roma'nın manzaralarının yarım asırda değişmesini, "cetlerimiz" dediği Osmanlı'nın düşünce dünyasıyla açıklar;

"Cetlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı. Taş, ellerinde canlanıyor, bir ruh parçası kesiliyordu. Duvar, kubbe, kemer. mihrap, çini, hepsi Yeşil'de dua eder, Muradiye'de düşünür ve Yıldırım'da harekete hazır, göklerin derinliğine susamış bir kartal hamlesiyle ovanın üstünde bekler. Hepsinde tekbir ruh terennüm eder. Eski sanatkârlar ve onların her dokundukları şeyi değiştiren, en eski bir unsurdan yepyeni bir âlem yapan sanat mucizeleri! Dedelerimiz bu mucize ile ve onun etrafına taşırdığı imanla Bursa'nın ve İstanbul'un çehresini değiştirdiler, onları yarım asır içinde halis içinde Bursa'nın ve İstanbul'un yıkılmış Şarkî Roma manzarası ortadan silindi ve yerini, camileri, medreseleri, hanlarıyla, yumuşak çizgili, elastikî hamleli, kullandığı malzemenin güzellik şuurunda kıskanç, yapıldığı şehrin iklimine aynı unsurdan denecek kadar uygun bir mimarî aldı. Bu sanat şöylece büyük çerçevesinde bu şehirlerin tepelerini ve umumî manzarasını birden değiştirirken şehirlerin içinde

[367] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.224.

[368] Ömer Lekesiz, "Tanpınar Nereden ve Nasıl Bakar?", *Hece Dergisi*, S.61, Ocak 2002, s.118.

[369] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.178.

sokak sokak ikinci bir fetih yapılıyor, yeşil pencerelerinde uhrevî vaatler gülen türbecikler, çeşmeler, İstanbul ve Bursa'yı adım adım zaptediyordu. Bursa fethedildiğinden elli sene sonra Bursalı Türk çocukları arasında şairler yetişir ve İstanbul'u saltanatının başlangıcında alan Fatih'in nâşı bu şehre getirildiği zaman İstanbul, ananesiyle, semt adlarıyla, evliya türbeleriyle, şiir ve sanat hayatıyla halis Türk'tür, Bursa'da ve İstanbul'da Türk anne babadan doğan ilk çocuk nesli büyüdükçe, kendileriyle beraber büyüyen bu geniş hamlenin etrafa dal budak saldığını gördüler. Bu ilk çağın Bursalı anneleri şüphesiz müstakbel gaza erlerinin yaşından bahsederken "Oğlum, Orhaniye veya Muradiye'nin yapıldığı sene doğdu" derlerdi. Ve onların uzun, yorucu seferlerden sağ salim dönmeleıi için yaşıtları olan camilerer adaklar adarlardı.''[370]

''Mimarînin kudretine ve faziletlerine inananlardanım[371] diyen Tanpınar için coğrafyamızda oluşan bu kültür Selçuklular'dan Osmanlılara kadar coğrafyayı millileştiren, mirasın kültürlerle bulaşarak asırlık sonunda oluştuğunu ve neden bununla övünemeyeceğimizi sorar. Onun için Osmanlı mimari Selçuklular'dan beri gelen, tanıştığı her kültürle etkileşime geçen, İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'ya ile buluşarak yeni safhaya geçen ve özgürlüğüne beyaz güvercin gibidir.

''Niçin övünmeyelim? Dışından ve içinden camilerimiz kadar güzel mimarî eseri azdır. Şüphesiz bu bir günde olmadı. Bu incinin böyle sade kendi ışık külçesi olarak teşekkül edebilmesi için ilkin Selçuk sedefinin yüz yıllarca bir yığın mazi mirası ve yerli anane üzerine kapanması, sonra İznik'le, kabuklarını yavaş yavaş alınması; Nilüfer İmaretinde, Yıldırım'da, Yeşil 'de, Edirne'deki Üç Şerefeli 'de sağlamlığını denemesi lâzım geldi. İmparatorluk mimarisi, imparatorluğun kendisine benzer: Kayserlerin tahtına yerleşmek için karargah payitahtlarda, yeni fethedilmiş şehirlerde bir yığın mirası, geleneği ayıkladı, birçok incelikleri denedi, sonunda Fatih'in pazısı büyük şehrin kapılarını kendisine açtığı zaman, kudretinden emin Ayasofya'nın yanı başına geçip oturdu. Gerçek Bizans saltanatı Fatih ile Bayezıt külliyelerinin, İstanbul'un iki tepesine bir fecirden ardı ardına boşanmış güvercin sürüleri gibi beyaz ve yumuşak

[370] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.110.

[371] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.227.

kondukları zaman yıkılır. Üçüncü tepeyi onlardan hemen biraz sonra gelen Sultan Selim'in çok usta ve rahat plastiği fetheder."[372]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın övgüyle bahsettiği eklektik, Müslüman Osmanlı mimari Kanuni Sultan Süleyman devrinde güçlenmiş, "*Ben deniz mimariden pek anlamam, fakat muhakkak ki, bu şaheser [Süleymaniye]İstanbul'u çok güzelleştiriyor*"[373] dediği Süleymaniye Camii İstanbul'un tepesine oturmuş ve dönemi itibariyle *"Kanuni'nin tahta çıktığı senelerde ise İstanbul camii, han, hamam, medrese, büyük saray, evliya türbeleri ve çeşmeleriyle tam bir Türk şehri"dir."*[374] Süleymaniye Camii onun için o kadar önemlidir ki "*Süleymaniye'den başka garpla ölçülecek bir iki musiki eserlerinden başka bir şey bilmiyorum*"der.[375]

Selçuklular'dan Osmanlılara uzanan mimari ve toplum yapısı üzerinde duran, bunların övünülesi ve destani bir devir olduğunu söyleyen Tanpınar için Osmanlı coğrafyası çöküş dönümüne kadar sokakları ve sokaklarında dolaşan insanlarına kadar şuurlu, milli olmadığı yerde mahalli, kendine özgü, söylediği üzere bilincinde ibadetvari düzeyde samimi ve güvenli, şiir ve musikisinde yeni bir memleketti. İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum ve Ankara şehirlerinde üç kuşaklık bir kültür incelemesinde bulunan Tanpınar bahsini ettiğimiz toplumu şöyle açıklar:

"Bütün Şarkın gözü, millî hayatın küçük pas lekesi değmemiş aynası olan ve zevkinde tamimiyle millî olan İstanbul'da idi. Bütün modalar, zarafetler, ferdî ve içtimaî hayatta her türlü yaratıcı hamle etrafa oradan gidiyordu. O kadar her cüzü birbirini tutan hayatımız vardı; bu hayatın arkasında öyle bir şuurlu ruh yaşıyordu ki bu terkipte en küçük bir çatlağa hiç kimse razı olamazdı. Dışardan gelecek bir tesire sade Garp için değil, Şark için de kapalıydık. Skolastik tahsile, dinî tesirlere rağmen Arap zevki imparatorluğa girememişti. Kaldı ki edebiyatımıza üç asır örnek olan Iran bile bizden ayrı ve uzak telakki edilmeğe başlanmıştı. İmparatorluk İklim-i Rûm idi. Millî olmadığı yerde mahalli kalmak biricik düsturu idi. Bununla övünürdü. Bu itibarla mimarlarımız

[372] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.134-135.

[373] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.66.

[374] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.136.

[375] Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, s.20.

gelenekten ayrılmazlardı. Zaten yaptıkları şeyin güzelliğini, asilliğini biliyorlardı. Onun için daha gerilere zaman zaman dönmek şartıyla Sinan'ın bıraktıkları içinde dolaştılar. Hem merkez kubbe ile yan kubbelerin teşkil ettiği bütün, son sözünü söylememişti. Bu tanburda, icat veya hüner, aranacak ve bulunacak bir yığın nağme vardı."[376]

İki önemli tarih hadise olarak gördüğü Müslüman dünyasının ve imparatorluğun gururu olan İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmed onun için ayrı bir yere sahiptir.[377] Kendisini ve ordusunu son askerine kadar mübarek ve veli görüşmüştür. Bu sıfatlandırmasının kendisinin de söylediği gibi dini medeniyete sahip olan kültürün, mazhariyetini hak ve millet uğruna harcayanlara verilen bir rütbe olarak görmek yerinde olacaktır. Bu kültürün taşıdığı ilahi atıflar, mezarı türbeye dönüştürmekle kalmamış, başlarında yakılan mum ve Fatihalarla başka bir gelenek ortaya çıkarmış, Ahmet Hamdi Tanpınar da içerisinde bulunduğu toplum gibi geçmişi hissetmek istemiştir.

"Eskiler işi büsbütün başka türlü görüyorlar, İstanbul'u fetheden millî hamleye ilâhî bir mahiyet veriyorlar, bu işte hiçbir izafiliğe yanaşmıyorlardı. Hemen her yerde, çoğu surların etrafında olmak üzere, fetih şehitlerinin mezarları vardır. Bunlar Türk İstanbul'un tapu senetleridir. İstanbul'da bizim hayatımız bu şehit türbelerinin etrafındaki hürmetle başladı. Bizans'ın asırlarca işlenmiş, bin türlü külfet, merasim ve âdâpla dolu, altına ve sırmaya garkolunmuş derin ilâhili ruhaniliği dedelerimiz bu şehit türbelerinin başında yaktıkları ilk mumla yendiler. Bu suretle semt semt halkça kutlu yerler ortaya çıktı. Sonra mimarî geldi, bu kutluluğu küçük bir mescide, biraz yaldız ve yeşil renkle giydirdi".[378]

Hocası Yahya Kemal'in çağdaşlarınca ve peygamberce övülmüş fetih idealinin incisi, Ortaçağ'ı bitirip Rönesans'ı başlatan, Rumeli ile Anadolu'yu birleştiren bu şehir fetih edilmiş yeni çağ başlamıştır.[379] İstanbul alındıktan sonra Tanpınar'ın bahsini ettiği

---

[376] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.140.

[377] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.118.

[378] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.148.

[379] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.206.

milli tarihin iki hadisesi oluşmuş ve Türkler geçmişlerinin hatıralarını getirdikleri yeni coğrafyalarında tarih yazar olmuşlardır. Tanpınar'ın *Yeni Millet* adını verdiği Orta Asya kökenli, Anadolu üzerinde üç nesillik devlet mirası bulunan, bölge kültürleri ile ilişikte yaklaşık 900 yılda oluşan bu millet, Akdeniz kültürü, Yunani zevk, Anadolu'nun çok kültürlü yapısında Sünni Müslüman kimliğiyle bulunan bir toplumdur. Nitekim "*Eski ne idi? Müslümandı. Bunu unutmamak lazım. Zira, bu sebepledir ki fatihler Türktürler. Anadolu'ya Türk olarak geldik ve bu sebeple Türkçe konuşuyoruz. Bizans'ta Hıristiyan olsaydık belki Bulgarlar gibi başka bir lisanımız olacaktık*."[380] diyen Tanpınar'ı Balkanlı tarihçiler, Türkçe konuşan Müslüman bu toplumun *Küçük Asya* adını verdikleri Anadolu bölgesinde diğer toplumlarla yaşayan Oğuz Türklerinin biri kolu olduğunu söyleyerek adeta desteklemiş, Türklerin oluşturduğu yeni yapıdan söz etmişlerdir.[381] Ahmet Hamdi'nin tanımıyla asırlarca oluşan bu Yeni Millet şu cümlelerle açıklanmıştır;

"Yeni teşkil edilen milletimiz, bir Akdeniz milletidir. İşte bu sebepten, bizi, toprağımızda yaşayan eski anlayışa götürmeye çalışıyor. Üç merhalesi var: Akdeniz milleti oluş, Yunani zevk, Hırsityanlığa karşı aksüamel. Doğrudur; biz bu toprakta dokuz asırda kültür teşkil ettik. Arap, İran vs.den ayrı yaşayışımız. Osmanlı devrinde çok İslami idik ama Arap gene bizi kendi gibi Müslüman telakki etmemişti. Bu halimiz, topraktan ileri geliyordu; bize bir başka şey girmişti. Mesela tasavvufu empire felsefesi şekline sokmuştuk. Yunus yetmiş iki milletten bahseder. Mimarimizi de ayrı; ne Arap, ne Selçuk mimarisidir. Farkında olmadan bir Yunan mimarisi var; camilerimize aydınlık ve vuzuh var."[382]

Yeni coğrafyanın yeni tanzimcileri, zamanı mekânda sabitleyen mimarlar onun için oldukça önemlidir. *"Şark için "ölümün sırrına sahiptir" derler. Fakat şark milletleri içinde dahi ona bizim kadar hususî bir çehre veren, her türlü lâubalilikten sakınmakla beraber, onu ehlîleştiren, başka millet pek yoktur. Ve bunu ne kadar basit unsurlarla yaparız (...) Bu kadar fakir unsurlarla hazırlanan âbidede ferdî hayatı hatırlatan tek*

[380] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.61.

[381] Михаило Апостолски, *Историја на Македонскиот Народ од Предисториската Време до Крајот на XVIII Век*, НИП Нова Македонија – Заедница за Издавачка Дејност, Скопје 1969, с.229.

[382] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.96.

çizgi, isimden ibarettir. Evet, tek bir isim, ancak milyonlarla ölçülen bir mesafeden bize ışıkları göndermekte devam eden sönmüş bir yıldız gibi, ölümün uzaklığından bir ömrün hatırasını tazeler, içindeki ölüden ziyade ölüm için yapılmış olan bu küçük fakat muhayyileye hitap etmesini bilen âbide, eski Türk şehirlerinin ortasında yaşanan zamanla ebediyet arasında aşılması çok kolay bir köprü gibi âdeta üçüncü bir zaman teşkil ederdi. Ölüler bu basit ikametgâhlarından sokağın bütün hayatına şahit olurlardı. Zaten ramazan, bayram, kandil, büyük zaferler, sevinç ve kederlerimiz, hepsini onlarla paylaşırdık." [383]diyen Tanpınar için tarih, geçmişten günü aydınlanan sönmüş birer yıldız, kültürümüzün temelini oluşturan geleneklerse geçmişten geleceğe bizi bağlayan güçlü kaynaklar olarak ortaya çıkmışlardır.

Ahmet Hamdi Tanpınar için galip gelinemeyen ölüm karşısında ecdadın izini bıraktığı bu eserler, maddenin derinliğine, taşa verilmek istenen ruhun hissedildiğine ve belki de insanın kaderi karşısındaki biçareliğinin toplumsal yansımalarına dikkat çeker. Ve bu sebeple de "*Başka milletler içinde, onu bizden daha çok muhteşem şekilde tasavvur edenler, mezarı terkedilen dünya nimetlerinin küçük bir sergisi, yahut da vehmedilen şekilde bir uhrevî hayat müzesi hâline getirenler, sanatlarının ve icat kabiliyetlerinin bütün kaynaklarını içlerindeki fânilik korkusunu yenmek uğrunda tüketenler çok olmuştur; fakat hiçbiri ona bizde aldığı ehlî yüzü vermemiş, onun korkunç realitesini, bizim kadar yumuşatamamıştır,"*[384]der.

"*Hakiki bir mimar, bütün bir cemiyetin hayatını tanzim eder, denebilir*"[385]cümlesiyle mimari hayatın üzerimizdeki etkisini açıklamaya çalışan Tanpınar, "bizim" dediği Osmanlı mimarisinin en büyük ve en güçlü yanının ise II. Beyazıt dönemi olduğunu, payitaht İstanbul'a Türk olma özelliğini ve ruhaniyetini ise mimar Sinan ile kazandığımızı söyler. Kazandığımız bu mimari eserler, klasik ve beşeri mahiyetler taşıyan, matematiğin ve estetiğin sınırlarını zorlayacak düzeyde güzel olmasını pek tabi bahsini ettiğimiz gibi kültürel yoğunluğa ve ebedileşme arzusuna borçludur. Bu

[383] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.103.

[384] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.103-4.

[385] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.178.

sebeple *Hep Aynı Boşluk* eserinde Mimar Sinan üzerinde yaptığı bir ankette bu durumu şöyle açıklar;

"Fakat mimarimizin bütün problemlerinin halledilmesini, gerek ebat ve gerek mükemmeli yat mahiyetini bozmamak şartıyla mukadder olan tekâmülünü Sinan tahakkuk ettirmiştir. (...). Şüphesiz ki, her şey gibi bizim mimarimizde beşeridir ve Türk mimarisi Yunan ve Mısır mimarisinden sonra ta Rönesans ve XVII. Asra kadar Garp'taki mimari eserlerine faiktır; devam, muvazene ve istinat unsurlarını kendi içinde cemetmiş ve canlı bir uzviyet gibi hiçbir yere dayanmadan ve dışında istinat noktası aramadan kalmış olması asimetri içinde simetriyi bulmak itibarıyla çok güzeldir. Uzaktan, yakından bakarken, yürüdükçe şeklini, çizgi ve hacmini değiştiren, herhangi yeni bir mana alan bir eserdir. En güzel taraflarından biri de tezyinatının sadece arşitektural olmasıdır. Bu itibarla Yunan mimarisinden sora en güzel mimari bize nasip olmuştur."[386]

Oluşturduğumuz bu gelenek vücut bulmak için birçok aşamalardan geçmiş, yurdundan edilmiş Türklerin yeni yurtlarında toprağı cesetleri ile doyurmuş, inandıkları tanrının katına uzanmak için renkli minareler dikmiş, kültürlerini âdemlere gebe toprakta yoğurmuş, geçmişin hatıralarını inşa ettikleri yapıların kubbelerine ve duvarlarına aşiret kilimleri gibi işlemiş, özlemini duyduğu bozkır coğrafyasının yeşilini ve göğün mavisini kullanmış, dilini ve yaşamını yerleşik hayatın gereklerince kurmuş ve zenginleştirmiş, şehirlerin tepelerine büyük bir kartal gibi çöken camiler Justinyen'in Ayasofya'sı gibi tüm insanları kanatları altına almıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da kanatları altında bulunduğu bu camiler için mükemmeliyete ve ihtişamın beden bulmuş halleridir;

"Onun için mimarîmizin en mükemmel eseridir deme şüphesiz mübalağa olur. Fakat Bayezıt ve Süleymaniye'nin mükemmeliyetine ve ihtişamına doğru yol alan oluş hâlinde bir tekniğin bu camide en güzel ve en fazla telkin edici tereddütlerinden birini geçirdiği de muhakkaktır. O iki ayrı anlayış ve zevkin sadece tebessümden ibaret olan bir mücadelecisidir. Ve daha ziyade ileriye doğru yürürken geriye atılan son bir bakışa benzer. Fakat bu bakış ne kadar hesaplı bir tecrübe ile doludur! Gelenek ona erişmek

[386] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.361.

için ne kadar zenginleşmiş, ne karışık merhalelerden geçmiş ' Bu hendesenin günün birinde bu vuzuh ve nispet içine bu kadar sade bir yerde kendini göstermesi için, ihtiyar Asya yerinden oynamış, medeniyetler birbirine girmiş, insan cemaatleri en geniş mânada değişikliklere uğramıştır. Kapıdan girer girmez dört yanımızı kaplayan yeşil hava içinde Neşatî'nin "turfa muamma" diye adlandırdığı insan ruhu, en tabiî iklimlerinden birini bulur. Burada her şey bize Bursa'yı otuz sene içinde Türk yapan ve daha dün alınan bu şehirden Süleyman Dede'nin dehasını fışkırtan kudretin sırrını anlatır. İnsan ancak Yeşil'i ve muasırı eserleri gezerken III. Selim tarafından yaptırılmış olan Emir Sultan Türbesi'nde —ve ona benzer diğer bazı binalarda— kaybedilen şeyin ne olduğunu daha iyi anlıyor. Zengin malzeme ile hamlesiz bir nizamın mahsulü olan bu binalar sadece bir kalıp, boş, mânasız bir cümle gibi zekâyı bir müddet yorduktan sonra "Ben bir hiçim!" diye zaafını itiraf ediveriyor."[387]

Tanpınar mimariye ve tarihe meraklıdır. O milletin tarihiyle iç içe yaşamasından sürekliliğinden yanardır. *"Bugüne ait her şey benim için bir davadır; çünkü yaşadığım zamanı severim."der* geçmişi ve bugünü anlamaya çalışır.[388] Osmanlı'nın çöküş dönemi olarak adlandırdığı politik tarihine ise farklı bir bakış açısı izler. 17'nci asırda Osmanlı artık eski görkemli günlerini geride bırakmış, çiftçi bir imparatorluk olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

"Osmanlı İmparatorluğunun XVI. Asırdaki tecrübelerinden sonra başvuracağı tek çare vardı. Elindeki büyük çiftçi imparatorluğunu yeni baştan tanzim etmek. Fakat bunun için ne ufku ne de imkanları müsaitti. Üstelik 1774'e kadar devam eden Karadeniz ticareti onu şöyle böyle ihtiyaçlarını karşılayacak derecede besliyordu."[389]

Tanpınar için Osmanlı çöküşünün birkaç sebebi vardı. Bunlardan biri Avrupa ili temasta olmamamız ve bunun altında gururlu bir Osmanlı olduğumuz telakkisi diğeri ise bu durumu Viyana Bozgunu adını verdiği IV. Mehmed dönemindeki İkinci Viyana Kuşatmasıdır. Geçmişinde ise Osmanlı, 1590 ve 1596 senesinde Ümit Burnunun ve Grönland gibi adların keşfedilmesi ile iktisadi manada etkilenmiş, limanları

---

[387] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.106.

[388] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.227.

[389] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherin Sırrı*, s.74.

Portekizliler kurtarmak zorunda kalmıştır. Geniş bir tarih okumasında iktisadi durumun askeri etkilerini öğrencileri ders notlarında şöyle tutmuştur;

"1204 Bizans'ın Latinler tarafından yıkılışı, 1264 Malazgirt'tir. Bunlar mühim tarihlerimizdir. Bizans'tan bize iktisadi tarih kalır. Öteden beri zannederiz ki Anadolu sahillerini Bizans'tan aldık; halbuki bunlar Ceneviz, Venedik vs. kolonilerinindi. Bunlar Fatih'den sonra da müste'men ecnebiler olarak burada kaldılar. Fatih Kırım'ı alıp Karadeniz'i bir içi deniz yapmıştı. Karadeniz Asya'nın ve Kuzey Rusya'nın içini boşalttığı denizdi. İtalyan siteleri de bu ticareti istiyorlardı. Böylece ithalat ve ihracat muvazenesi oldu. (...) Bizans'tan gemiciliği örendik; zira, Asya'dan geldik. Başka devlet gemisini denize sokmayan ilk devlet Türklerdir.; kabotaj hakkı diyoruz buna (…) *1683 İkinci Viyana bozgunuyla bir zihniyet yerleşti bize: Biz geriyiz. Ordu o zamana kadar ecdat yadigarıydı; o zaman ise 'Ordu bu ordu değil!' diye bırakıldı*"[390]

Osmanlı İmparatorluğu'nun heybetli dönemlerinin, doğunun batı karşısındaki gücünün bittiği günün Portekizlilerin 1512'de Hürmüz Adasını almasıyla olduğunu söyler. Sultan Süleyman döneminde bazı adalar Portekizlilerden alınmışsa da Piri Reis komutasındaki donanma 1552'de başlayan kuşatmadan başarısız dönmüştür. Ahmet Hamdi Tanpınar bu dönemi Osmanlı tarihinin acıklı tarafı olarak görür ve şöyle açıklar;

"Osmanlı İmparatorluğu'nun iç tarihinin bütün acıklı tarafı Hürmüz Adası'nın Portekizliler tarafından işgaliyle başlar. Büyük Şark ticaretinin durduğu gün, bütün o fütuhatlar, o zaferlere, o destanlara rağmen hayat, bir nizamı- dünyanın en akli nizamlarından biri- ayakta tutacak halde değildir. Pek az tarihte Osmanlı tarihi kadar hiçbir şeye yaramayan isyan ve ihtilal görürüz.[391]

İleri dönemler için söylediği *"Medeniyetimiz, din, devlet otoritesi, ahlak bu inkıraz devirlerinde fakire karşı çok itaatli olduğu için bu istilanın önüne kolay kolay geçemezdi"* tanımlaması bu dönemde anlamsız bir isyan ve ihtilale sebep olsa da gelecekte Osmanlı'yı pek çok ıslahat yapmak durumunda bırakmıştır. [392] Osmanlı'nın

---

[390] Abdullah Uçman, *Ahmet Hamdi Tanpınar - Edebiyat Dersleri*, s.64-65.

[391] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.252.

[392] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.215.

çöküş döneminden itibaren varlık mücadelesinde olduğumuzu söyleyen Tanpınar, Avrupa tarih yazımında gördüğümüz şekliyle Osmanlı-Türkiye denklemi kurar.[393] Avrupa ve Balkan tarih yazımında sık kullanılan Osmanlı-Türkiye benzetmesini ve Osmanlı üzerine tespitlerini, Tanpınar'ın öğrenci Mehmet Kaplan'a Temmuz 1953'te Paris'ten yazdığı mektupta şu şekilde karşımıza çıkar;

"*Türkiye'yi on padişah yapmıştır. Fakat yirmi dörtü yıkmıştır. Mendil kadar bir vatanda enva-i zaruretler içinde, başta cehaletimiz, oturuyoruz. Her an varlık mücadelesindeyiz, hem de en çetin cinsinden!"*[394]

Osmanlı'ya dair çeşitli benzetmeleri olur derslerinde. Öğrencilerinde Gözde Sağnak Halazaoğlu'nun Yahya Kemal üzerine tuttuğu ders notlarının birinde Yahya Kemal'in şiir gücünden, dile hakimiyetin bahseder ve aruzu Osmanlı ordusu metaforu üzerinden örneklendirmeye çalışır; "*Aruz, Osmanlı ordu sürücüsü gibidir: Topal, sağır, hepsini sürüklerdi askere."*[395]

Ağır eleştirilerinin yanında Osmanlı'nın 17'nci yüzyılda menfi durumlar karşısında talihini yenme gayretini ise destansı ve takdir şayan bulur. Malazgirt ovasında dövüşen askerlerin ardından geçen yaklaşık 600 sene içinde kaderleri için savaşmalarını bir insana benzeterek *Edebiyat Üzerine Makaleler* eserinde şöyle dile getirir;

"Filhakika karşısında düşman alemle arasında mevcut olan muvazenenin yavaş yavaş aleyhine bozulmağa başladığını içten içe duyan ve kaderini yenmek için adalelerini imkansız bir gayretle şişiren, insan olduğunu anladıktan sonra bile devler gibi döğüşen bu 17. Asır Türkiye'si için dasitani ve kahraman kelimelerinden başka bir vasıf bulmak çok güçtür."[396]

17'nci asrın samimi olmayan, Fransa, İngiltere ve hatta Roma örnekleriyle bu durumların tarihte pek çok kez yaşandığını ancak bunların zarafet ve samimiyetle fikir

---

[393] Emre Desovali, "Makedon Tarih Yazımında Türk-Osmanlı İmajı", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1, s.70-71.

[394] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.228.

[395] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.103.

[396] Orhan Okay, A.g.m., s.21.

sayfalarında yeni bir devir açabilen aristokratlarla yapıldığını söyleyerek, 19'ncu asra uzanacak trajik durumları şöyle açıklar;

"Osmanlı tarihinin çocuk padişahlar devri diyeceğimiz XVII. Asrı gerçekten acınacak bir suiistimal ve anarşi devridir. Hemen her iş başına gelen, devlet otoritesini kötüye kullanır. Hepsinin doyuracağı bir maiyeti, maiyetinin maiyeti, taraftarlarının taraftarı vardı. Ama XVII. Asırdı bu. Bütün bu işler kendisini derleyip toplamasını bilmeyen rejimin içinde olurdu, memlekette şahsi idare hakimdi ve devlet adamlarının içinde adını yazmasını bilmeyen belki de çokluktu." [397]

Tanpınar'ın Tanzimat'la devam edecek Osmanlı eleştirileri deneme ve konuşmalarının yanı sıra romanlarında da denk geliriz. Bunlardan biri kitap halinde yayınlanan ilk romanı Huzur'dur. Türk edebiyatının klasiklerinden biri kabul edilen bu eser, musikiden hayata, maziden günümüze kadar eriyen değerler ve anlamlandırmalarımızın bir cevabı olarak karşımıza çıkar. Tanpınar'ın huzuru aradığı bu eserde İvan Turgenyev'in Babalar ve Oğulları'ndaki üsluba benzer şekilde taraflar tartışır ve biri Osmanlı için şöyle *"Selim'i Salis hendese öğreneceği yerde, biraz siyasi tarih öğrenseydi ne iyi olurdu, diyor. Buna tanzimat biraz ekonomi politik bilseydi.*[398] tespitinde bulunur.

Eleştirilerde bulunurken acımasız tariflerden çekinmeyen Tanpınar'ın *cahili bir iyi niyet* olarak tanımladığı, kapitülasyonlar sebebiyle eli kolu bağlı olan devletin iktisadi sebeplerin yanı sıra ihtiyarlanmış imparatorluk bünyesinin hareket edemediği Tanzimat ve evvel asırlarda imparatorluğun başka sığınaklarından söz açabiliriz. "[399]

Sözünü açabileceğimiz husus, Abdullah Uçman'ın yayına *hazırladığı Ahmet Hamdi Tanpınar* - Edebiyat Dersleri kitabından öğrencisi Gözde Sağnak Halazaoğlu'nun tuttuğu notların türkülerimize ve musikimize uzanacak yanıdır. Halazaoğlu'nun "Tanzimat Nesri" başlıklı ders notlarında Tanzimat'tan önceki edebiyattan bahsetmiş ve 19'uncu asra gelinceye dek edebiyatın şiirden ibaret olduğunu söyleyerek edebi romanın vak'a sanatı olarak gördüğünü Tanzimat'tan önce konuşma olmadığı için

[397] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.300.

[398] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.249

[399] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherin Sırrı*, s.74.

romanın yazılamadığından ve aydınların durumundan bahseder. Bunun yapancı dil bilme ve roman sanatının gerekleri ve toplumsal yapanın da bununla alakalı olduğunu söyler;

"*bizde kaç-göç olduğu için sevişilmezdi. Onun için, sevişenler ya cariye ve efendi veya yakın akraba veya komşu olacaktı. Eğlence mahalleri olacaktı. Esaret meselesi başta gelecekti. (...) Garbın hayat tecrübesi, roman okumuş olmaktır. Garptan ilk iki büyük roman vak'ası alalım. Biri İlahi Komedi'de beşinci manzumedeki Rimini muaşakasıdır. Burada gayrımeşru bir aşk, bir roman okuyarak başlar, Don Quichotte da roman okuyarak kafası bozulmuş bir adamın romanıdır. İkinci mevzu terbiye meselesidir*."[400]

Mahrem şarki Türklerin romanı Yahya Kemal'in dediği gibi *"bizim romanlarımız şarkılarımız*"dır.[401] O halde bizler Türklerin romanı olan musikiden devam Ahmet Hamdi Tanpınar'la beraber Osmanlı'yı incelemeye devam edeceğiz. Onun için müzik, dış dünyayla ilişkisi olmayan nesnesiz sanat, zamana giydirilmiş şey, daima oluş halinde olan, Beethoven'in "*notalar tanrının nefesidir*" değişine benzer şekilde insan ruhunun sesidir. Bununla beraber Tanpınar için musiki sembolizmin temsilcilerinden Huxley'in dediği gibi *romanda musikileşme* şeklinde karşılık bulur. Bunun içinde 19 Ekim 1960 tarihli günlüğünde Beşinci Senfoni'nin kendisine büyük bir roman hissi verdiğinden bahseder ve şu tanımlamada bulunur;

"*şimdiye kadar musıkiye iki türlü yaklaşıldı. Birincisi zahiren ona benzerlik için, ikincisi onun yüzünden dağılmak için. Bir üçüncü şekil romanda: Huxley ve Dostoyevski'de olduğu gibi şekil ve procédés [usul-yöntem] olarak bir şeyler almak. Mesela Dostoyevski'de romanın daima dört parçaya ayrılması. Her birinin ya durgun veya tam kriz bir finali bulunması."*[402]

---

[400] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.22-23.

[401] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.244.

[402] Hülya Bayrak Akyıldız, "Tanpınar'da Roman Tekniği Açısından Rüya ve Müzik", *Milli Eğitim Dergisi*, C.39, S.184, s.145.

Onun musikiye dair derin tespitlerini Fethi Naci'nin nitelemesiyle "*Türkçenin en güzel aşk romanı*"[403] dediği Huzur eserinde sık sık denk geliriz. Berna Moran, Huzur romanın "İhsan", "Nuran", "Suat" ve "Mümtaz" başlıklarını taşıyan dört bölümden oluştuğunu ve her birinin belli bir duygunun ve ruh halinin egemen olduğu "movementler" gibi kullandığından bahsederek müzik formuna göre oluşturulduğunu söylemiştir. Moran bu dört bölümün sıkıntılı, neşeli, melankolik ve çok sıkıntılı şekilde sıralamış, romanın adete bir müzik formuna sokulduğundan bahsetmiştir.[404]

19'uncu yüzyılın ikinci yarısından bu yana şiir, resim, heykel ve edebiyatta müziğin etkili olduğunu söyleyen Tanpınar için bütün sanatlar musikinin peşindedir ve onun için Yaşar Nabi'ye yazdığı bir mektubunda gerçek çalışma devresinin batı müziğiyle tanışmasının ardından ortaya çıktığını söyler.[405]

Daha önce bahsini ettiğimiz gibi çöküş dönemindeki Osmanlı'nın sığınaklarından biri olan musiki, Tanpınar için siyasi manada felaket olarak gördüğü 17'nci asrın yetmiş senesini kaplayan anarşi ve kapısını mağlubiyetle on altı süren bir harbin facialarıarasında ortaya çıkan ve asıl kaybettiğimiz şeylerin bulunduğu bir zamanda dehalarımızın konuştuğunu söyler. *Yaşadığım Gibi* eserinin *Yahya Kemal ve Türk Musikisi* başlığında şöyle inceler;

"Türk musıkîsi' üç büyük eser etrafında gelişmesini yapar. Abdülkadir-i Merâgî'nin artık hiç dinleyemediğimiz Segâhkâr'ı, Itrî'nin Nevâkâr'ı (isterseniz buna Mevlâna için yazdığı Na't'ı da ilâve edersiniz; yahut birinden birini tercih edersiniz) ve Dede Efendi'nin Ferah-fezâ Ayini. Bu üç eser yumuşak çizgiler medeniyetinin sade üç ayrı çehresini vermezler, bütün bir tarihi de verirler. Her şeyi bulmuş gibi görünen birincisinde garib bir tokluk ve arkaizm sadece bir zenginliği gösterir. Belki nağmenin şalı bulunmuştur. Itrî'de eşyanın yerli yerinde oturduğu kurulmuş ve kendisini de idrâk etmiş âlemle karşılaşırsınız Klâsik bir san 'attan beklenen her şeyle beraber.

[403] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e.*, s.47,

[404] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.274.

[405] Berna Moran, A.g.e., s.275.

Üçüncüsünde, bir inkıraz devrinin bütün acısı, batan bir güneşin son ışıkların benzeyen Nevâkâr, bu üç eserin arasında bir merkez gibidir.[406]

18'inci asırda İstanbul'da dünyaya gelen Hammamizade İsmail Dede Efendi, ağır başlı ve akıcı üslubunu tasavvufi coşku ve ilhamla birleştirerek özgün eserler ortaya koymuş, 500'ün üzerinde eser bestelemiş ve III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde padişahın musahipliğine ve sarayın müezzinbaşılığına atanmış, geleneksel Türk müziğine bağlı kalmış bir isimdir.[407] Ahmet Hamdi Tanpınar için yeri ise çok ayrıdır çünkü Dede Efendi, Tanpınar'ın değişiğiyle etkilerini bugün dahi üzerinde hissettiğimiz vahim olayların arasında dünyaya gelmiş, zamanın ötesine seslenebilen Osmanlı'nın önemli bir ismidir. Mart 1954'te kaleme aldığı İsmail Dede yazısında onu şu cümleleriyle anlatır;

"İsmail Dede, Osmanlı İmparatorluğu'nun, bir inkırazla beraber yürüyen medeniyet ve kültür değiştirme devrinin başında, neticeleri hayatımızda bugün dahi hissedilen vahim hâdiselerin arasında yetişti. Üçüncü Selim devrinin umumî hayatta çok müteredditolan Garpçılığını, kendi zevkimizde rokoko rönesansını, İkinci Mahmud devrinin kanlı ve elim hâdiselerini ve 1826'dan sonraki ümit ve azaplarını, Abdülmecit Zamanının toptan yenileşme ve değişme kararlarını gördü- Eseri, bu uzun ve buhranlı devrin vesika mahiyetinden öteye geçebilecek tek mahsulüdür, demek belki de hatalı olmaz. Filhakika, anında ve hatta daha ötesinde konuşan tek ses, onun sesidir.[408]

Geçmişin o içli sesleri Tanpınar için Türk ruhu zaman ve mekânın çift bahçesinde bütün eserleri vücuda getirmiş, ona kendinden bir şeyler aşılamıştır. Müzik kadar işlemecilik folklorik yapılar da etkiler. 15 Şubat 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki *Kendi Kendimize Doğru* yazısında *"Türk ustaları onların her motifini kendi san'atlarında nâdir bir rüya gibi tesbit etmeden evvel, Türk kavmi onları yıllarca, hattâ belki asırlarca yaşadı. Bu halı, renginin ve nakışının zengin oyununda, bütün orta Asya baharlarının feyzini taşır. Yedi asır evvel işlenen şu tahtadan oyulmuş*

---

[406] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.426

[407] Nuri Özcan, "İsmail Dede Efendi Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23. İstanbul 2001, s.23-25.

[408] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.413-414.

*kapı, ömür yıpratıcı sabrında Türk ruhunun korkunç bir istilâ ve inhizam karşısında gündelik işlere kapanmakta ne kadar büyük bir teselli bulduğunu gösterir ve bir medeniyetin mütecaviz zaman karşısında alabileceği yüksek ve gururlu duruşu anlatır"*der.[409]

Beş Şehir adlı eserinin girişinde eseri yazma amacının kaybolan şeylerin ardından duyulan özlem, yeniye karşı duyulan iştiyak olduğunu söyleyen Tanpınar, meseleye, canlı hayata, yaşayan ve duyan insana, cansız madde karşısındaki mühendis gibi değil, bir kalp adamı olarak yaklaşmayı istediğini belirtir ve Uludağ'da dinlediği bir çoban kavalının ardından şu sözleri ekler "*Türk şiirinin ve Türk musikisinin bir gurbet macerası olduğunu bilirdim, fakat bunun hayatımızın bu tarafına sıkı sıkıya bağlı olduğunu bilmezdim.*"[410]

Nevzat Kösoğlu'nun tabiriyle milli kültürümüzün ana sütunlarından biri musikimizdir ve musikimizin kalbi de türkülerimizdir.[411] Ahmet Hamdi Tanpınar'ın iç Anadolu türküleriyle tanışması ise 1916 yazlarında Konya'da olmuştur."[412] *Beş Şehir* eserinin Konya başlığında yeni tanıştığı Anadolu türküleri için *"Anadolu romanını yazmak isteyenler ona mutlaka bu türkülerden gitmeleridir*.[413] Demekten kendini alamaz. Anadolu ve halkı Tanpınar için ruhu uçtan uca saran bir derinliğe sahiptir. Bu anlamlandırma Tanpınar için Türklerin tarih sahnesine girdiği Anadolu toprağından uzanan 3 kıtalık hükümranlığının yine Anadolu'da sonlanmasından, *Misak-i Milli* adını verdiğimiz bu milli yeminin yeri olmasından mı bilinmez önemli bir yere sahiptir.

"Anadolu bir bütünlüktür, coğrafya, tarih. insan, her şey bizi onun bu bütünlüğünü ikrar ve kabule davet eder; kıyıların arızasından arasından biraz ilerleyip de Anadolu yaylasına doğru yükselmeğe başladınız mı, neresinde olursanız olunuz, bu bütünlük

---

[409] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.439

[410] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.10.

[411] Nevzat Kösoğlu, *Milli Kültür ve Kimlik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.21.

[412] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.89.

[413] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.90.

sizi bir büyü gibi sarar. Şiirine varabildiğiniz nisbetle Anadolu peyzajı, ruhuna erişebildiğiniz derecede Anadolu insanı, size hep bu birliği söyler.[414]

"*Türk kalmak için, Türk olmak için türkü söyleyin*" diyen Kösoğlu için Türkler gök kubbe altında bir gün türküsüz yaşamamışlardır.[415] Kültürü yaşatan türküdür, türküyü yaşatansa halktır. "*Gerçek hayatı halk arasında aramak lazım geldiği gibi… Çünkü orada insanlarla en geniş manasında temas vardır*"[416]

Batıda ya da çağdaşlarından bazı Türk yazarlarda Tanpınar dediği gibi halk anlayışı yoktur. 16'ncı yüzyılda eserini kaleme aldığı düşünülen ünlü eserin sahibi William Shakespeare, *II. Richard*'ın ikinci perdesinde Sir William Bagot, Sir John Bursy ve Sir Henrt Green arasında oluşan diyalogda; Sir Henrt Green, II. Richard'ın politikalarının neticelerini açıklamasının ardından, Sir William Bagot şöyle bir tanımlama yapar; *"Nefret eden, duyguları değişen halktır. Çünkü bu insanların sevgileri ceplerindedir. Cüzdanları boşaltanlara ölümcül bir kin beslerler yüreklerinde*." [417]der. Benzer bir diğer piyes alıntısı da 19'uncu yüzyılda eserini kaleme alan Aleksandr Sergiyevic Puşkin, *Boris Godunov* adlı oyununda, isyan haberlerini alan kral Çar Boris ile General Şuyski'nin ağızından şu cümleler dökülür;

"*Çarım şüphe yok ki kudretin büyüktür. Sen merhametinle, gayretinle, cömertliğinle kullarının kalplerini kendine bağladın. Ama bilirsin ki şuursuz halk sürüsü dönektir, isyankârdır, saçma inanışlara bağlıdır, boş umutlara bel bağlarlar, bir an da yapılan telkinlere kapılır, hakikate karşı sağırdır, aldırışsızdır. Ruhu masallarla beslenir, çılgınca küstahlıktan hoşlanır.*[418]

İlk yayını 1900'de yapan ve ismini "*Rus Köylüsü*" anlamına geldiğini söyleyebileceğimiz *Mujik* eserinin sahibi Maksim Gorki, yazacağı eseri 1899 yılında ünlü yazar Anton Çehov'a "*Yakında büyük bir ucube yazmaya başlayacağım. Bir*

---

[414] Mustafa Atiker, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir'deki İki Ayrı Konyası", *Bilgelik Dergisi*, Ocak 2019, s.64. ve Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.241.

[415] Nevzat Kösoğlu, *A.g.e.*, s.21.

[416] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.57.

[417] William Shakespeare, *II. Richard*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.56.

[418] Aleksandr Puşkin, *Boris Godunov*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1942, s. 57-58.

mujik tasviri yapacağım; eğitimli, mimar, düzenbaz, zeki, elbette yaşama tutkuyla bağlı olacak." cümlesiyle tanıtır. Bahsi geçen ünlü romanımızın karakterlerinden kültürlü, çalışkan, kaybolan Rus kadınlarının son temsilcilerinde olduğu söylenen Varvara Vasilyevna'nın onun kadar güzel ve çalışkan olan Tatyana Nikolayevna Liyahova sürekli olarak yaşamın düzensizliklerinden dert yanar ve halka dair görüşlerini şöyle sunardı;

"*Bilinçle yaşayan, eleştiren düşünen insanların sayısını arttırın bakın neler oluyor? Eğer halka gerekli eğitim verilebilse bu dünyanın düzeni yeniden kurulur, yeni yaşam biçimleri kendiliğinden filizlenir*…" Bu görüşlerini Varvara'nın evinde yürütülen aydınlar toplantıların birinde mimar Şebuyev'in "*aydın, çavdar çiçeğidir yani halk yığının çiçeğidir*" sözünün üzerine "*Öyle ya! Halk öyle ya! En önemli şeyin o olduğunu, yaşamımızın amacının halk olduğunu her zaman söyler dururum*" diye cevap vermiştir.[419]

Jean-Baptiste Poquelin daha bilinen adıyla Moliere'nin *Tartuffe*'sinden esinlenerek eserini 1959 yılında kaleme alan Nazım Hikmet'in *Tartüf – 59* isimli oyuna adına veren karakterin halk üzerine kurduğu cümleler " *Halk çocuk gibidir; eline oyuncak ver, işini birazcık kolaylaştır; artık sadık kölendir senin. (...) Halk böyle şeylere önem verir, şerefini lekelemekten korkar*"[420] diye tanımlarken 1941'de yazacağı *Dalkavuklar Gecesi*'nde ise Hüseyin Nihal Atsız, Cüce İrdas'ın ağızından krala şu tanımlamayı yaptırmıştır; "*Kral Hazretleri! Halk çocuk gibidir. Herkese kanar!*"[421]

Düşülen bu notların ardından William Shakespeare'nin yahut Aleksandr Puşkin'in tarih görüşünün temelinin, insanın alınyazısının milletin alınyazısı ile bir olduğu, oyunlarında halkın etkin olduğu yahut Tartüf – 59'da Tartüf'ü sahneden indiren işçi sınıfından Dorina veyahut da *Dalkavuklar Gecesi*'nin son sayfalarının birinde "*Hangi kahramanlar gecesi? Kahramanlar (savaşta) öldüler. Bu gece dalkavuklar gecesi*" demesi hatıra gelebilir ve tüm bu tanımlamaları yapanların tüm halkı kapsamadığı

[419] Maksim Gorki, *Mujik*, Can Yayınları, İstanbul 2019, s. 15-16.

[420] Nazım Hikmet, *Demokles'in Kılıncı*, Adam Yayınları İstanbul 1997, s.252.

[421] Nihal Atsız, *Dalkavuklar Gecesi – Z Vitamini*, Boylam Yayınları, Ankara 1992, s.69.

düşünüle bilinir ve dikkati celp edebilir ve katında değerlidir, ancak unutulmamalıdır ki tüm bu sözler karakterler ağızından dökülen birer söylevdir ve değerdirler.

Örnekleri Atsız gibi Türk isimlerle sürdürebilmemiz mümkün. Cemil Meriç, ilk baskını 1974 yılında yapan, Ömer Öztürkmen tarafından "*Bu kitap yüz elli yıl sonra da olsa Türk düşüncesinin haysiyetini kurtarmıştır*" cümlesiyle övülen *Bu Ülke* adlı eserinde halkı '*insiyakla maziye, hatıralarına ve mukaddeslerine sığınır'*'[422] cümlesiyle tanımlamış, epik tiyatronun önemli isimlerinden olan Berlin Ensemble ile adı adeta birleşen, 20'nci yüzyılın önemli Alman oyun yazarı Bertold Brecht ise *Şvayk'ın Hitler'le Tarihi Karşılaşması* adlı eserinde ise oyuna adını verecek olan Şvayk'ın ağızından halk üzerine bazı yakıştırmalarda bulunmuştur.

"*Tarla ve Bahçe adlı kitapta bahsedildiği üzere büyük adamlar basit halk tarafından kötü bellenmişlerdir. Neden? Çünkü halk onu anlamaz ve yaptıklarını gereksiz bulur, hatta yiğitliğini bile. (...). Ama, halkı okuma kitaplarına geçirmek isteyen bir devlet adamı kendini böyle tutumlarla saptırmamalıdır, zavallı köpek. Basit halk büyük adamın ayağına zincirdir*."[423]

Cumhuriyetimizin önemli yazarları arasında yerini alan, roman, öykü ve makaleleri ile Türk toplumunu derinlemesine inceleme ve anlatma mahirliğini eserlerinde gösterebilen Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise lokal manada incelemede bulunduğu, "*Gün geçtikçe daha iyi anlıyorum; Türk entellektüeli, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünyada içinde garip yalnız kişidir*."[424] cümlesi ile de düşüncesinin temellendirilmesinin mümkün olduğu *Yaban* adlı eserinde vatan delisi millet divanesi olarak yalnız kaldığını, cümlesine sebep olan bu yalnızlığın biricik müsebibinin Türk aydını olduğunu söyleyerek 'aydın'a sitemler etmiş, halk için şöyle bir yorumda bulunmuştur;

"Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı, aydınlatamadın. Bir vücudu vardı besleyemedin. Üstünde yaşadığı toprak vardı. İşletemedin. Onu (halkı) hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın eline bıraktın. O, katı

[422] Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.138, 177.

[423] Bertold Brecht, *Şvak'ın Hitler'le Tarihi Karşılaşması*, Ortam Yayınları, İstanbul 1980, s. 17.

[424] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.36.

toprakla kuru göğün arasında bir yabani ot gibi. Şimdi elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki ne biçeceksin? Bu ısırganları, bu kuru dikenleri mi?..."[425]

Aydın, halk, entelektüel çizgisinde devam edecek olursak verebileceğimiz diğer örnek de Hakan Karataş'ın çizdiği, Murat Menteş'in ise Cemil Meriç'in ağızından konuştuğu *Efkarlı Mütefekkir Cemil Meriç* karikatür çalışmasıdır. Karikatürde Meriç'in yanındaki karakter entelektüel ile vatandaş arasındaki farkı, ülkenin politik durumlarını ve yaklaşımlarına dair sorular sorar. Devam eden diyaloglarda Meriç, tenkitin hak olduğunu ve bu hakkın mutlak olmadığı memleketlerde alkışın yalan olduğunu söyleyerek, duruma ve halka şöyle bir yakıştırmada bulunur;

"Üzerinde anlaştığımız hiçbir ilke yok. Mefhumlar kaypak, kelimeler köksüz. Politikanın çığlıkları yanında sesi boğuk bir inilti. Hıristiyanlaşmadık ama içimizde bir ortaçağ keşişi yaşıyor. (...) Elbirliği ile sarıldığımız tek müessese aforoz!"[426]

Çalıkuşu, Yeşil Gece ve *Anadolu Notları* gibi eserleriyle tanınan cumhuriyet dönemimizin önemli oyun, öykü ve roman yazarlarından Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi pek çok Anadolu gezisine katılmış, halkın yaşamını, ilişkilerini ve toplumsal sorunlarını eserlerine aktararak, edebiyat tarihimizin önemli isimleri arasına girmiştir. *Tanrı Dağı Ziyafeti* adlı oyununun birinci perde birinci sahnesinde karakterlerden Şaman, bir başka karakter Ayel tarafından sözü edilen ve yakın zamanda bulunduğu bölgede de açılacağı müjdelenen *Halk Kadınlarını Kalkındırma Cemiyeti'*ne taş atan ve *Halk Kadınlarını Kalkındırma Cemiyeti*'nden tuz isteyen Yaşlı Kadın için; "*Bu milleti gırtlağına kadar tuza boğsan gene tuz diye bağırır.*" diyerek nankörlükle suçlamıştır.[427]

Eklenebilecek bir diğer örnekse sosyolog ve yazar Gündüz Vassaf'ın *Cehenneme Övgü – Gündelik Hayatta Totalitarizm* adlı eserinde sunula bilinir. *Kahramanlar Totaliterdir* adlı başlığını özetleyebileceğimiz, "*Kahraman, biz neysek o değildir*" cümlesinin ardından eleştirel ancak ampirik açıdan görülebilmesinin mümkün

---

[425] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban,* s.110-111.

[426] Murat Menteş, "Efkarlı Mütefekkir Cemil Meriç", *Ot Dergisi*, Temmuz 2020, S.88, s.8.

[427] Reşat Nuri Güntekin, *Tanrı Dağı Ziyafeti – Balıkesir Muhasebecisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, s. 98.

olduğunu belirterek, kahraman sahibi kitleye, halka ve onun yarattığı kahramana dair görüşlerini şu cümlelerle açıklamıştır;

"*Kahraman yiğitliklerine nasıl uyum sağlamışsak, onun düşüşüne de aynı şekilde uyum sağlarız. Kahraman güçlüyken onu destekleriz, zayıf olduğunda ise onu terk ederiz. Kahramanın yükselişi ya da düşününün yaptıklarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar bizim onu nasıl gördüğümüzle ilintilidir."*[428] Der halkın çabuk sevip, çabuk terk edebileceğine, basit ilişkilerine dikkat çekerek eleştirel ve realist bir yorumlamada bulunur.

Tanpınar'ın romanı olan *Huzur* da ise halk "*halk hayatın kendisidir. Hem manzarası, hem tek kaynağıdır. Halkı hem sever, hem tadarım. Bazen bir fikir kadar güzel, bazen de tabiat kadar haşindir. Orada her şey büyük ölçüdedir. Çok defa büyük denizler gibi susar. Fakat konuşacağı ağzı bulunca da…"*[429]

Ahmet Hamdi Tanpınar için bu halk Anadolu'nun iç romanı yaparlarıdır ve endişesi onlarla beraber kaybedeceğimiz şeylerdir.[430] Tasvir-i Efkar'da 17 Mart 1941'de çıkan İstanbul Konservatuarı ve Musikimiz yazısında kaybetmekten korktuğu şeyleri yazar;

"*Ne eserlerimiz vardı ve neleri kaybettik? Daha neleri kaybetmek üzereyiz... Eski hayat tarzımızın kötü itiyad ve an'aneleri, her şeyi insan hafızasına emanet etmekteki safdilliği bizi bugün çırılçıplak bıraktı. Fakat zamanla bu kötü itiyada, daha korkunç bir şey, bu san 'at hakkında bizde türeyen mânâsız bir kablî hüküm ilâve edildi. Birdenbire musıkîmizi tanımadığımız halde ithama kalktık; onu bayağı, bize yabancı, zevksiz bulduk.*[431]

Osmanlı'dan Cumhuriyete süregelen dönemde Tanpınar için tarihin sürekliliği ve geçmişe yabancılaşmamış Tanzimat'la başlamıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi Tanzimat sebebiyle Osmanlı'nın tarihten koparılmıştır. Tanpınar bu durumu "*Tanzimat'tan sonra daima içimizde ikiye bölünmüş olarak yaşadık.*" cümlesiyle

---

[428] Gündüz Vassaf, *Cehenneme Övgü – Gündelik Hayatta Totalitarizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, s.77.

[429] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.253

[430] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.54.

[431] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.410-414.

açıklamış, tarihi görüşün, bize sadece devrin ve nesillerin umumi vasfını veren şey haline dönüştüğünü belirtmiştir.[432]

Ahmet Hamdi Tanpınar için Tanzimat İslamlaşma kadar önemli bir hususdur. Abdullah Uçman'ın yayına hazırladığı Ahmet Hamdi Tanpınar Edebiyat Dersleri eserdeki öğrencisi Gözde Sağnak Halazaoğlu'nun tuttuğu Tanzimat Hareketleri başlıklı ders notunda şu satırlarla karşımıza çıkar;

"*1839'da oldu. Bu hareket resmi hayatı değiştirir. Bir insanın, bir devletin değişmesidir. Bu tarihimizde iki defa oldu: İslamlaşmada ve o zaman. Ama İslamlaşma parça parça olmuştu. Tanzimat aşağı yukaru, Kurun-ı Vusta'da Roma'nın Hıristiyan oluşu gibidir.''*[433]

Aynı öğrencisinin *Ahmet Midhat Efendi* başlıklı ders notunda "*Tanzimat'la meyhane başlar*." demiş, yeni ortaya çıkan burjuva tiplerinden bahsetmiştir.[434] Tanzimat'ı "*döküntülü olmak, sağlam olmamak, sürüncemede kalmak, insan yetiştirememekle suçlamış, çölde kaybolan nehir benzetmesi yapmıştır*."[435] Onun için Osmanlı'nın giriştiği bu hareket ve münevverleri hissin kendisinden yoksun taklitçilerdir ve gayesi milleti yeniden şekillendirmektir.[436]

Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat yazarlarını kolaycılıkla suçlamış,[437]Osmanlı İmparatorluğunu ihtiyar bir adama, Tanzimat'ı ise önemli bir operasyonda yaraya tentürdiyot sürmek ya da aspirin kullanmak zorunda kalan doktora benzetmiştir. Memleket Dergisi'nde iki gün arayla tefrika olan Mart 1947 tarihli İş ve Program adlı yazısında bu benzetmesini şu şekilde okurlarına sunmuştur;

"(...) Tanzimat programsız, iktisadi meselelerin baştan aşağı cahili bir asır evvel sadece iktisadi olan buhran, türlü gelişmelerle başka başka şekiller almış, ihtiyar imparatorluk bünyesini "ayrılma" ve "dağılma" hareketleriyle tehdit ediyor, dış alem

---

[432] Ertuğrul Aydın, "Ahmet Hamdi Tanpınar'da Tarih ve Zaman", *Hece Özel Sayısı,* s.593-594.

[433] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*,,s.61.

[434] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.20.

[435] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.175.

[436] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.135.

[437] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.137.

ise bir kımıldama imkanı bırakmıyordu. Onun için Tanzimat iktisadi sistemini kuramadı. Cemiyetin bünyesi etrafın dolaştı; ona dokunamadı. Nasıl tehlikeli bir operasyonun yerinde tentürdiyot veya aspirin kullanmak en bilgili doktorluğu kocakarı haline getirirse Tanzimat da yapacağını yapamadığı için dejenere oldu. "[438]

Daha önce kaynak aldığımız Gözde Sağnak'ın ders notlarının *Tanzimat Devri* kısmında Tanpınar'ın Tanzimat'ı 18 başlıkta açıkladığını okuruz. *Toplumsal ilişkiler* olarak günümüz Türkçesinde karşılığını verebileceğimiz *muaşeret* Tanpınar'ın 18 başlıktaki ilk maddesidir. Bunu, "*Mektep", "Giyim", "Belediye", "Saray", "Salon", "Resim", "Araba", "Kanun Fikri", "Yiyecek", "Gazete", "Kapitülasyonlar", "Faiz", "Tecessüs", "Hayatın Değişmesi", "Şevk*" ve "*Babıali'nin Teşekkülü*" takip eder.[439]

Ahmet Hamdi'nin sırasıyla toplum üzerinde gördüğü değişikler; Avrupai okulların açılması, II. Mahmud'tan itibaren toplumun Avrupai kıyafetlerle tanışması: setre, pantol, kolao gömlek uzun ceket vs. Belediye tesislerinin kurulması, mimaride kubbenin yerini damın alması, üç asırdır unutulan resim merakının topraklara geri gelmesi, arabaların kayık ve atların yerini alması, kanun fikrinin doğuşu, konserve gibi Avrupai yiyeceklerin ithal olunması, fikir hayatının gazete gibi yayınlarıyla hareket bulması, diğer başlıkların muhtevasını bize verir. Bunları; devlet ricaline getirilen muayyen hediyeler, devletin altından kalkamadığı faiz politikaları, gazete gibi ortaya çıkan yayın organlarının fikir hareketlerini hızlandırması ve ardından ortaya çıkan tenkid fikrinin halkı meraka itmesi takip eder. Tanzimatla beraber Avrupalılaşan insanın sosyolojik şaşkınlığı, bunun neticesinde çalışma gayesiyle başlayan hareketin neticesiz sonuçlanması, durgunluğun imparatorluğun üzerine gölge gibi çökmesi ve politik zümrelerin devlet içinde oluşması Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Tanzimat'ta içtimai ve siyasi değişimler incelemesi ve tasniflendirmesidir.[440]

Tanzimat devrini tez-sentez-anti tez metodunda inceleyen Tanpınar, tarih sürekliliğini kesildiğini söylediği mazi inkârı ile tez, yerine gelini realite etmek ve değer kılmak ile

[438] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.252.

[439] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.150-151.

[440] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.150-151.

antitez, neticesinde tereddüt ve devletin yok oluşunu sentez olarak özetler.[441] Onun için Tanzimat eski örfün atıldığı içi boş bir şey haline gelmiştir.[442] *Osmanlı Rönesans*'ı dediği Tanzimat onun için kalaycı dükkânı haline gelmiş, Avrupa'da biraz parlatılıp yurda sokulmaya çalışan programların ismi haline gelmişti. *"*[443]

Tanzimat sanatın hoşlanmadığını *Beş Şehir* eserinin *Bursa* başlığında Osman ve Orhan Gazi'nin türbelerinden bahsederken de geçirir, "*Tanzimat devrinin o gülünç şekilde resmi üslubuyla yapılmış, hiçbir ruhaniyeti olmayan binalarda başlarının ucunda – talihin korkunç istihzası- Sultan Aziz'in ihdas ettiği birer Osmanlı nişanı, adeta gurbette gibi yatıyorlar*."[444]

Onun için övünülesi Osmanlı mimarisinin, Osmanlı'nın ve İslam coğrafyasının gururu Türk İstanbul'un, Türk şehirciliğinin sorumlusu da yapılan köksüz yeniliklerin, sakat tecrübelerin bozduğu Tanzimat'tır.[445] Hayatın düzeni, devlet müesseselerinin değişimi İstanbul mimarisinin değişimine neden oluyor, hususi üsluptan uzaklaşılıyor onun tabiriyle bu Tanzimat talihsizliği sebebiyle oluyordu. Mimarisizliğin diğer memleketlerle kıyaslamasını yapan Tanpınar, Avrupa'nın iç içe geçmiş ve yeni usluplar arayan mimarisine karşı bizdeki durumu Eylül 1946 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki *Türk İstanbul* başlığında şöyle etüt eder;

"Burada Tanzimat'ın talihsizliği işe karışır. On dokuzuncu asrın büyük bir zaafı vardır; mimarisiz asırdır. Büyüğü, ehemmiyetliyi, hatta ilerledikçe, topluluk fikrini ve icablarını bulur. Fakat hususî bir üslûb bulamaz; bu ancak yeni bir malzeme ve teknikle olabilecek şeydi. Onun için asrın sonunda Eiffel kulesinde kendisini modern tekniğe teslim edene kadar eski üslûplar arasında, beceriksiz bir simyager gibi onları birbirine karıştırır. Barok, rokoko, rönesans, greko-romen, meydanlar Fransız klâsiği, Ruskin kanalıyla İngiltere'ye ve oradan etrafa geçerek Venedik, hattâ Endülüs mimarîsi, asrın sonuna doğru son Alman ampir üslûbu, hepsi birbirine karışıyordu.

---

[441] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.112.

[442] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.116.

[443] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.242.

[444] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir,* s.100.

[445] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s.451.

Gözümüz Avrupa'da olduğu için tabiatıyla biz de ister istemez bu yeni binalarda bir eklektizme gidecektik. Vâkıa İstanbul'da o devirde 'kendisine hâs çok güzel bir sivil mimarî tarzı vardı. Fakat bu ahşap mimarîydi, onu taşa geçirmek, son derecede kolay işlenen bu malzemenin telkinlerini taş gibi güç işlenen bir malzemeye nakildi ki ilk adımda lüzumsuz kalıyordu.[446]

Beş Şehir'de eski Türk bahçe üslubunun çınarsız ve selvisiz olmayacağından, gülün ve sarmaşığın mimari eserle buluştuğundan bahsini ettiği Eski İstanbul artık değişmektedir.[447] İşte tamda bu dönemde Türk İstanbul devlet eliyle değişiyor, greko-romen taklidi yapılar Aziz devrinde devlet dairlerinde boy gösteriyor, Venedik sarayı tarzı yapılar inşa ediliyordu. Tanzimat, mimarinin yanı sıra yaşamın hızı ve mahremiyetini değiştirmiş, balkonsun evlerin iç avlularına açılan bahçeler yerini namahrem yapılara bırakmış, şarkın sükûneti yerini neticesiz hareketler almıştır. Tanpınar bu durumu mimari değişikliklerimiz ve II.Mahmud'un resmi dairelere asılması zorunlu olan o meşhur portresi ile açıklamaya çalışmıştır;

"Böylece iç avluya veya bahçeye açılan geniş kemerli kapı yerine, iki taraflı, geniş sahanlıklı merasim merdivenini almakla, sütunu iç revak yeline cephede kullanmakla bir zevkin hudutlarından geçmiş oluyorduk. Gerçekte ise bu zevk değişikliği II. Mahmud'un şahlanmış at üstünde resmini yaptırdığı günbaşlar, Çünkü eski merasimde şahlanmış at yoktur, hareket yoktur. Sükûn ve sukûnet vardır. Avludan divan ve sofaya geçilir, orada sâkin, vakur baş eğilir. Saçak öpülür, konuşulurdu. Ferman, hutbe gibi minberden okunurdu. Şimdi ise hükûmet konağının veya kışlanın Önünde toplanılacak, içeriden merasim elbiseleriyle devleti temsil eden şahıs çıkacak, yüksekten kalabalığa hitap edecekti. Fakat Tanzimat'ın asıl zevk hezimeti bunlar değildi. Bunlar şehir içinde ve en göze çarpacak yerlerde olsalar bile beş on binadan ibarettiler."[448]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Tanzimat'a bakışını onun cümleleriyle özetlemenin yerinde olacağı kanaatindeyim. Tanzimat'tan cumhuriyetin ilanına kadar geçen yaklaşık bir asrı şöyle özetler; *"Hayatımız ikiye bölündü. Bir taraftan yeni, hayata*

---

[446] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.212.

[447] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.154.

[448] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.213.

dayanan zaruretleri karşılayan çehresiyle görünüyor, öbür taraftan bunun tam zıddı olan şey, yaşayan eski, yani yaşama kudretini kaybetmiş bir yığın artık, kendi aleminin üstünde yüzebilen birkaç dağınık unsura yapışmış duruyordu. Tanzimat'tan 1923'e kadar olan devreyi memlekette bu kılıç artığı eski ile yenini mücadelesi doldurur.[449]Bir başka eserinde ise Tanzimat için şu yorumda bulunur; "*cesaret edebilseydim, Tanzimat'tan beri Oedipus Kompleksi yani bilmeyerek babasını öldürmüş bir adamın kompleksi içinde yaşıyorum derdim*" yakıştırmasında bulunur.[450]

Cumhuriyetten önce Türk demokrasinin adımlarından sayabileceğimiz Meşruiyet ve Abdülhamit'e bakış Tanpınar'ın Osmanlı okumasını yapabilmemiz açısından önemlidir. 23 Aralık 1876'dan 1 Kasım 1922'ye kadar uzanan 46 yıllık rejimin halk ve bazı aydınlarca *istibdat* terimiyle anıldığını söylen İlber Ortaylı durumun anayasal kurum ve prensipler ihlali olmaması adına, Hamidiyye dönemi için *Anayasal Monarşi* ve ya *Meşrutiyet* dönemi olarak adlandırmanın gerekli olduğunu hatırlatır.[451] Ahmet Hamdi Tanpınar ise Abdülhamit'in kapalı hayatı ve politikaları sebebiyle dönemi kapalı ve soğuk bulur.[452]

Özellikle *Mahur Beste* romanında istibdat dönemini yansıtan karakterleriyle Abdülhamit'e farklı bakışlar sunmuştur. Bu karakterlerden biri İsmail Molla'dır. Kendisi komşusu Necip Paşa gibi sürgünden oğlu Behçet Beyin Şura-yı Devletaza Mülazimliğine getirebilmesi ile dönebilen, düşündüğünü söylemekten çekinmeyen ve memleketi için üzülen bir karakterdir. Karakterlerin dilinden konuşan Tanpınar, Aziz Devrindeki parlak ihsanların yerini nişanların aldığını işaret etmiştir.[453] Büyükada'da öldürülen Aziz adında tıbbiyeli genç için yakılan türkünün Sultan Aziz'i hatırlattığı gerekçesiyle yasak edilmesini konu alan *Kucağında Pamuk Kedi* hikayesinin karakterlerden Necip Paşa'yı sürgün edilmesine sebep olmasını romanına konu alan

[449] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s.46-47

[450] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* s.43

[451] İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 2018, s.71.

[452] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 21.

[453] Mustafa Dere, "Mahur Beste Romanında II. Abdülhamid ve Dönemi", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, C.16, S.16, s.103-104.*

Tanpınar belki de sadece bu örneği Abdülhamit döneminin yasakçı ve melankolik durumuna açıklık getirmesi için önemlidir.[454]

"*Abdülhamid istibdadının en kötü tarafı adaleti yıkması, muhakemeyi ifsad etmesidir*"[455] diyen Tanpınar için Abdülhamit devri devlet işleyişi bahsini ettiğimiz *Mahur Beste* romanın karakterlerinden mülazimliğe atanan çalışkan, devleti ve kurum yapıyı yakından tanıyan, yalnız ve kendi başına yaşamayı tercih eden, gözden geçirmedi tek bir kanun lahiyası olmayan Behçet Bey'dir. Behçet Bey karakteri üzerinde Abdülhamit devri eleştirisi romanın *Behçet Bey'in Evlilik Yılları* kısmında şöyle karşımıza çıkar;

"*İşte onun yazdığı fezlekeleri hiç kimse yazamıyordu. Gözden geçirmediği hiçbir kanun lâyihası artık Şûra-yı Devlet'ten çıkmıyordu. Yavaş yavaş Behçet Bey ısrarı, inceleyici zekâsı, teferruat düşkünlüğü ile devlet denen mekanizmanın daima gölgede kalan, ne adı, ne de şahsiyeti göze çarpmadan çalışan o esaslı çarklarından biri olmuştu. İyi biliyordu ki bu büyük değirmen, biraz da kendisi bulunduğu için bu kadar iyi dönüyordu. Bunu birçokları da biliyordu. Fakat hiçbiri bunu kendisi gibi açıktan açığa söylemeye lüzum görmüyordu. Vakıa 'Yamandır şu Behçet,vallahi... Bir oturuşta, bir muhacir arabası kâğıt yer. O olmasa hâlimiz haraptır...' gibi bazı cümleler artık kulağına gelmeye başlamıştı: fakat bunlar dairenin dışına çıkamayan gerçeklerdi."*[456]

Mahur Beste eserinde Abdülhamit'in o baskıcı dönemi karakterlerinin hareketlerine dair sirayet edecek güçtedir. O denli ki karakterlerden birini hareketlerini "*bütün bunların yanı başında marazi bir can sıkıntısını, her şeyi tek bir adamın avuçları içine aldığı devirde içindeki gizli hareket ihtiyacını, bir şeyler devirmek, yıkmak arzusunu doyuramamanın verdiği azabı da koymalıdır."* cümlesiyle açıklamaya gider.[457]

Abdülhamit'in döneminde yaşayan Mustafa Kemal ve çağdaşlarının milli hayatı ve iradeyi ele geçiren sultanın memleketi hasta odası haline getirdiğini ve tüm yurdu saran

---

[454] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, s.67.

[455] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.179.

[456] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, s.63.

[457] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, s.42.

ruh gerginliğine sebep olduğunu belirtir. Ülkü Dergisinin Kasım 1944 tarihli Atatürk yazısında bu durumu şöyle açıklar;

"Atatürk'ün gençlik yılları, ikinci Abdülhamit saltanatının sonuna doğru bütün memleketi bir sıtma gibi kavrayan o ruh gerginliği içinde geçer. Milleti vehmiyle adeta mumya halinde sarıp sarmalayan ve koskoca imparatorluk ülkesini bir hasta odası gibi sesiz sedasız yapan İkinci Abdülhamit zamanının son nesilleri, hükümdar makamında sadece 'gasıp' görüyorlar ve milli hayatı bu kadar sefil bir şekilde çürüten bir idareye karşı en haklı bir asabiyeti taşıyorlardı"[458]

"Hamid, her şeye hakimdi: ama, yalnız İstanbul'da iş böyle. Yoksa, Muş'ta kim dinler padişahı: Ardıç kadı, meşe müftü."[459]diyen Abdülhamit'in otuz üç senelik rejimine hiç çekinmeden ihanet tabirini kullanmış, tarihte adaleti aramış ve ona inanmış ve Hitler'le kıyaslamıştır;

"Abdülhamid'in otuz beş senelik ihanetine karşılık ne alabildik? Hitler'in arkadaşlarının muhakemesinden insalık hangi tatminle çıktı? Bu hesabı tarih boyunca uzatın; mazlum kitlesi, zalimin akibeti ne olursa olsun daima alacıklı çıkar."[460]

Mustafa Reşit Paşa'dan sonra gelen ve genç aydın/sanatçıların sorumluluğunu üstlenen, devletin içerisinde bulunduğu durum karşısında değişim çalışmalarında bulunan, Mustafa Reşit Paşa ekolünden Mithat Paşa Tanpınar için ayrı bir yere sahiptir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bahsini ettiği bu istibdadın karşısında bir hürriyet kahramanı olarak gördüğü Mithat Paşa, Şirvanizade Rüştü Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin isim ve fikirlerine yakınlık duymuştur. "*Ve asıl kahraman, zaruretlerin karşısına ferdi ahlakını dikmiş büyük adam, korkunç ve mürettep muhakemesinde bile Abdülhamit'e ders veren, onu küçülten devlet adamı"* diye tarif ettiği Mithat Paşa'nın sürgününe kadar istibdadın karşısında yeniliğin ve

[458] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.111.

[459] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.246.

[460] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.302.

kurtuluşun tek ümidi olarak görmüş, eserlerinde daima Abdülhamit'e karşı bir tavır takınmıştır.[461]

III. BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN KİMLİK ALGISI

A. KİMLİK NEDİR

Eski dilde *hüviyet,* yeni dilde *kimlik* olarak geçen bu kavram, Avrupa sosyal bilim literatüründe *self* ve *identity* olarak ifade edilmiştir. John Locke'den beri kimlikle ilgili kavramsal açıklamalar *self* terimi çerçevesinde ele alınırken yirminci yüzyıldan itibaren *identity* kavramı yerleşmiştir.[462] Kimlik, *identity* yani aynılığı ve sürekliliği içeren Latince *idem* kökünden türemiştir. Türkçe'deki *kimlik* ise "*kim*" soru kökünden türetilmiş olup aynı şekilde zorunlu bir mensubiyeti, aynı olmayı, tek olmayı, hangi kişi olmayı ifade eder.[463] Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise kimlik, en genel anlamda "*toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bir bütünüdür.''*[464]

Öznel bir bütünlük, süreklilik ve bazı ilimler için olması beklenen tutarlılıkla kimlik, sosyal ve modern bilimlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Psikolojide kimlik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici özellikleri bulunan,

---

[461] Ferhat Korkmaz, "Yıldız Mahkemesi Karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, s.46.

[462] Yücel Öztürk, "Tarih ve Kimlik", *Akademik İncelemeler Dergisi,* S.1, 2001, s.4.

[463] Hüseyin Aydoğdu, "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.10., 2004, s.117.

[464] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998, s. 1324

yapılaşmış, tutarlı ve sürekli olması beklenen göstergeler ve yapıların bütünüdür. Sosyolojik anlamdaysa kimlik toplumsal cinsiyet ve sınıf belirlemelerinde kullanılan, bireyin sosyal durumunu ifade ederken, felsefede öznenin varoluşunun ontik, epistemik, estetik ve politik gibi belirimler sonucu olan gerçekliklerdir.[465]

Kimlik kavramının oluşumuna dair ele alabileceğimiz *Öznelci* ve *Nesnelci* iki yaklaşım vardır. Öznelci yaklaşımda kimlik tutarlı ve yaşam boyunca aynı kalan bir çekirdek ya da gerçek "*ben*" olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşımda, öznenin bilgide ontolojik-epistemolojik bir önceliği olmadığı, kimliğin her yönüyle bilen değil aynı zamanda konuşan ve eyleyen öznenin kendini nesnelleştirebilmesi görüşü sebebiyle çokça eleştirmiştir. Her şeyde zihne öncelik veren ve zihinden çıkarım yapan, kimlikte ontolojik-epistemolojik önceliğin pratik öncelikle bağdaşamayacağını söyleyen bu öznelci görüş kimlik ve nesne ayrımını ortadan kaldırdığı için yerini Nesnelci yaklaşımcılara bırakmıştır.[466]

Nesnelci yaklaşımdan psikanalitik kurama göre kimlik, bireyin psişik yapısının dış çevreyi algılaması sonucu sürekli ama genellikle çatışan bir çerçevede şekillenir. Bu geleneğin kurucusu, temsilcisi, Tanpınar'ın *Antalyalı Genç Kıza Mektupta* etkilendiğin söylediği Sigmund Freud'a göre kimlik bireyin yabancı kişileri ya da nesneleri özümsemesi ya da içine atmasıyla başlayan özdeşleşme eylemi sonucu ortaya çıkar.[467]

Psikodinamik ve Sosyolojik kuramları ile öne çıkan Nesnelci Kimlik yaklaşımda ise organizmanın iç dinamikleri yanında bütün bir dış çevrenin etkileşim ve iletişimleri sonucu oluşan, bütünlük, tutarlılık ve sürekliliğin adıdır. Sosyolojik kurumlarca da sosyal bir varlık olan insanın kimliğinin ortaya çıkması ve şekillenmesinde bahsini ettiğimiz organizmanın dinamikleri ve sosyal yaşamın fonksiyonları etkin rol oynar.[468]

---

[465] Muhittin Aşkın, "Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2, 2010, s.213-214.

[466] Hüseyin Aydoğdu, "A.g.m.", s.118-119.

[467] Hüseyin Aydoğdu, "A.g.m.", s.119.

[468] Muhittin Aşkın, "A.g.m.", s.214.

Pragmatik benlik üzerine kurulu geleneğin temsilcilerinden William James ve Hebart Mead kimliğin habercisi olan benliğin iki aşamadan olduğunu söyler. Bu göre kişi kendisinden haberdar olarak kendilik bilinci kazanır ve oluşan öteki karşısında etkilenen/etkileyen olarak süreçler ağını başlatır. Bahsini ettiğimiz Sosyolojik kuramın temelini oluşturan sembolik etkileşimcilik gereği, oluşacak olan kimlik "*ben ve öteki*" denklemi çerçevesinde gelişeceğinden etkileşim, iletişim ve ilişkilerinin dil ve temsil ile olacak ve birey bu yolla birey sosyal kimliğini oluşturabilecektir.[469]

Erik Erikson da kişisel bir kimliğe sahip olunduğuna dair bilinçli duyumun eşzamanlı iki gözleme dayanacağını, kişinin kendi kimliğini ve kişisel varoluşunun zaman ve mekanda sürekliliğini algılaması ve başkalarının bu kimliği ve sürekliliği kabul ettiği algısının olması gerektiğinden bahseder.[470]

William Connolly için Kimlik, seçip istediğimiz yahut rıza gösterdiğimiz şeylerden çok, ne olduğumuz ve nasıl tanındığımızla ilişkilidir. Aynı zamanda "*Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür*."der. Gleason'a göre ise, "*Ben kimim*?" ve "*Ben nereye aidim*?" sorularıyla bağlantılı bir kavramdır. Weeks de kimliğin insanlarla aramızda aynı ya da farklı noktalar bağlamında bir aidiyet problemi olduğunu belirtir. Bu anlamda kimlik, "*benliğin*" nasıl tanımlandığına ve başkalarıyla bağlantılı olarak nasıl sınıflandırıldığına işaret eder.[471]

1976'da Lübnan'ı terk ederek Fransa'ya yerleşen Hıristiyan Arap Amin Maalouf, insanın ikili yönden uzak sadece tek yönlü bir kimlik aidiyetinin korkutucu bir şey olduğundan bahsetmiş, kendisinin yaşadığı şeylerde örneklemede bulunmuştur;

"Bana "içimin derinliğinde" ne olduğum sorulduğunda, bunda herkesin "içimin derinliğinde" ağır basan tek bir aidiyetin, bir bakıma "kişinin derin gerçekliğini", doğarken ebediyen belirlenen ve artık hiç değişmeyecek olan özünün

[469] Muhittin Aşkın, "A.g.m.", s.215.

[470] Ерик Ериксън, *Идентичност: младост и криза*, Издателство „Рива", София 1996 Год., стр. 76.

[471] Ramazan Saim Dalbay, "'Kimlik' ve 'Toplumsal Kimlik' Kavramı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.31, s. 162-163.

var olduğu anlayışı yatıyor; sanki geri kalanın, bütün geri kalanın –özgür insan olarak katettiği yolun, benimsediği inanışların, tercihlerin, kendi özel duygusallığının, yakınlıklarının, sonuçta yaşamanın- hiçbir önemi yokmuş gibi"[472]

Hiçbir şey olmasa bile "*kimsin*" sorusunun dahi insanı bir an için olsa bile başka biri olabileceğine inanmaya sürüklediğini söylediği kimlik, Zygmunt Bauman için çok boyutlu bir sorun ve pratik anlamda çok daha fazla sayıda insanla, akışkan modern dönemin tüm kadın ve erkekleriyle paylaşılan bir özelliktir.[473] Kimlik, Bauman için kişinin nereye ait olduğu sorusuna cevap veremediği kuşkunun adı, aynı zamanda yüklem gibi davranan ve ontolojik statüye sahip bir şeydir. Kimlik, istenen ve/veya aranan şeyin "olan" şey üzerine yansıtılmasıdır; fakat bir şartla: "aranan/istenen"e karşı, kendi gayretiyle direnmek "olan"a kalmıştır; ya da daha doğrusu, kimlik, "olan"ın yetersizliği ve natamamlığının dolaylı bir biçimde onaylanmasıdır.[474]

Tarihte ilk defa John Locke tarafından kullanılacak *Kimlik* yani *İdenty* için Batı o vakte kadar '*Self*'i karşılık alırken Doğu, *Hüviyet* kavramını tercih ediyordu. Aristo'nun Metafizakası'nın Arapça'ya tercümesi sırasında '*mevcut'a* karşılık olarak kullanılan bu kelime, Aristo'nun anlam yoğunluğu sebebiyle "*hakîkat*", "*inniyyet*" ve "*mâhiyyet*" olarak var olanın özünü ve kimliğini ifade etmek üzere kullanılmak istenmiştir. Hüviyyet daha çok zaman ve mekân içinde belli özelliklere sahip bir varlığı gösterdiğinden, *mevcûd* kavramı mutlaklık veya gayri muayyenlik ifade ederken hüviyyet, zaman ve mekân içinde belli özelliklere sahip bir varlığı gösteren, bir şeyin hüviyyetinden, ancak o şey varlık alanına çıktıktan sonra başka şeylere nispetle ve onlardan ayrıldığı özelliklerden işaretle söz edilebilen ve durumuyla da hem varlığı hem de onun özelliklerini ele alan ontolojik bir durumdur.[475]

Batı tarihinde, Aydınlanma Çağından 19'uncu asra kadar sürecek akılcı ekole mensup bilim adamlarının çerçevesinde ilerleyen kimlik incelemeleri 20'nci yüzyılda

---

[472] Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s.10.

[473] Zygmunt Bauman, *Kimlik*, Heretik Yayınları, Ankara 2019, s.21.

[474] Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s.112.

[475] Ali Durusoy, "Hüviyyet Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.19, İstanbul 1999, s.68.

psikologların yorumuna kendini bırakmış ve kimliğin çok karmaşık bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Takip eden dönemde ise kimlik kavramının hem sosyologlar hem de din adamaları tarafından ilgilendiği bir alan olarak karşımıza çıkar. Batı kimlik kavramını ilk defa kavramsal anlamda kullanan John Locke'a göre kimlik değişmez bir karakter olarak bireylerin idrak edebilme, kendilerini ifade edebilme ve geliştirme biçimidir işler. 20'nci yüzyılda ise Sigmund Freud, Erik Erikson ve William James kimliği insanın duygusal yapısını kapsayacak şekilde genişletmiştir.[476]

Bunların arasında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın etkisinde bulunduğunu gördüğümüz Sigmund Freud kimliği "id-ego-süperego"da oluşturduğu kimlik anlayışına karşılık Doğu geçmişin nimetlerinden faydalanır durumdadır zira İslam epistemolojisinde sözlük anlamı "*ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular*" yani *hayat-ı hayvani* ile karşılaması mümkün olan Nefsi kullanabilmektedir.[477]

İslam Düşüncesinde pek çok ismin üzerinde durduğu nefis kelâmcılar için ruh terimiyle karşılanan ve temel alınan bir durum iken filozoflar için nefisi ve varlığını insandaki cismanî yapının değişmesine rağmen değişmeyen "ben" idrakine, iradî hareket ve idrakin kaynağının maddî olamayacağı ve tek keyfiyet olan cismanî mizacın çok değişik fiillere kaynaklık edemeyeceği düşüncesine dayandırmışlardır.[478] İslam epistemolojisinin bu husus üzerinde yaptıkları derin düşünüşler sonucu görebiliyoruz ki, Freud'un şehvetevi '*id*'ine karşılık *nefs-i emare*, yaptığı kötülün farkına varan, pişmanlık ve bilinç yani '*ego*'suna karşılık *nefs-i levvame* iken üçüncü yani '*süperego*'ya karşılık *nefs-i mütemainne* yani insanı kötüden ayırma, mesuliyet bilincini koyabilmiştir.[479] Nefis İbni Sina'dan nispetle "*Benlik bilincinin bilinci, bilinçten farklıdır*" diyen İslam filozofları, dini esas aldıkları bu düşünceleri ile birçok

[476] Yücel Öztürk, "A.g.m.", s.4.

[477] Süleyman Uludağ, "Nefis Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s.529.

[478] Ömer Türker, "Nefis Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s.530.

[479] Yücel Öztürk, "A.g.m.", s.5-6.

batılı düşünür için ahlak ve ruhiyatının temelini oluşturarak geleceğe anlam verebilmişlerdir.[480]

Modern çağlarda ortaya çıkan aydınlanma, rasyonalizm ve pozitivizm akımları geleneği ve feodal devlet yapılarını sorgular hale getirmiş, feodal yapının ardından gelişen ticaret faktörü ile yerini kapitalist bir sisteme bırakarak kendine uygun düşünsel bir alt yapı oluşturmuştur. Bu sebeple de modern dönemde ortaya çıkan kimlik kavramı, geleneksel ve feodaliteye karşı ortak insani değerlerden, kabul edilmesi gereken ve evrensel ilkeler görüşü ile bireyin haklarından, özgürlüğünden bahsetmiştir. Artık izlediğimiz kimlik kavramı genel anlamıyla bireylerin toplumsal edinimlerinden ziyade bireysel tecrübeleri ile oluşan, kültürel olmaktan uzak, bireysel, seküler değerleri öne önceki dönemlerde görülen önceliklerin arka plana itildiği bir yapıdadır.[481]

Post modern dönemde ise kimlik, John Lucke'un bahsettiği değişmez ve sürekli kimlikten farklı olarak çok parçalı ve kırılgan bir yapıya dönüşmüştür. Modern dönemde aranan kimlik edinme ve arama düşüncesi post modern dönemde artarak devam etmiştir. Bu dönemde kimlik, sabit ve devamlı olma özelliğini kaybederek daha parçalı ve kırılgan bir karaktere bürünmüştür. Kimliğin değişmez ve süreklilik arz etmesi gerekliliği düşüncesinden vazgeçilmesini belirttiğimiz Zygmunt Bauman ve çağdaşları, artık kimliklerin insanlar için bir kıyafet gibi olması gerektiğinden bahseder. Bu dönemde içerisinde bulundukları toplumsal ilişkilere bağlı olarak kimlikler, kendilerine uygun halde bedene yapışıp kalıcı olmayan şekilde giyilir hale gelmiştir. Dolayısıyla bireyler sürekli olarak kimliklerini oluşturmak zorunda bulunmuş, dönemin etiğine bağlı olarak tüketim merkezli, akışkan ve sürekli halde bulunmuşlardır.[482]

---

[480] Bak. Sümeyye Nur Külçe, "İbn Sînâ'nın Nefs Kavramı ve Modern Psikolojideki Ego Kavramının Benlik Olgusu Bağlamında Karşılaştırılması", *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, S.1, 2018, s.63-64.

[481] Bak. Sibel Karaduman, "Modernizimden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", *Journal of Yasar University*, V.17, 2010, s.2889-2890.

[482] Muhammet Özdil, "Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.28, 2017, s.389-390

Mehmet Anık, bireysel anlamda kimliğin farklı yaşam tarzlarının birey üzerinde farklı etkiler yaratabileceğini, bireyin kendisini başkalarına bakarak ve pozisyon alarak ifade aracı olarak ortaya çıktığını söyler. Bu sebeple de modern anlamda multietnik ve kültürel şehir ortamlarında bireylerin kimlik telakkisi, iş hayatından komşuluk yaşamına kadar post-modern bir şekil almış etnisiteden öte kendini ifade etme biçimi olarak ortaya çıkmıştır.[483]

Kimliğin kısa bir tarihi üzerine yaptığımız bu çalışmaların ardından kimliği, Kollektif Kimlik'in çatısı altında *Dini Kimlik* ve *Milli Kimlik, Bireysel Kimlik*'in çatısı altında *Modern* ve *Post Modern Kimlik* olarak incelememiz ve dönemsel arasındaki farkları anlayabilmemiz adına Muhammet Özdil'in bir tablosunu paylaşmamız yerinde ve faydalı olacaktır;

		Geleneksel Toplum	**Modern Toplum**	**Post Modern Top.**
Kolektif Kimlikler	*Dini Kimlik*	Birincil konumdadır. Bütün toplumu kuşatan dini referans alır.	İkinci konumdadır. Sekülerleşme sürecinde arka plana itilmiştir.	Hem birincil hem de ikincil plandadır. Toplumda küçük cemaatçilere referans esastır.
	Milli Kimlik	Birincil konumdadır. Dini kimliği destekler bir görünüm arz eder.	Birincil konumdadır. Etnik ve Ulusallık vurgusuna göre farklılık gösterebilir. Dini çağrışımları arka planda ve özellikle seküler bir karakterdedir.	Hem birincil hem de ikincil konumdadır. Farklı şartlar altında bütün ulusu kaplamak birlikte ulus içindeki ayrılıkları da kışkırtabilir.

[483] Bak. Mehmet Anık, *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul 2012, s.21. ve

Bireysel Kimlikler	*Modern Kimlik*	-	Birincil konumdadır. Özellikle siyasal alanda bireylerin varlığı kabul eder. Bireyin vatandaş, meslek sahibi ya da ulusa mensubiyetine vurgu yapar.	Birincil ve ikincil konumdadır. Hem bireyselleşmeyi salık verir hem de bireyin kontrol altına alınması için çalışır.
	Post Modern Kimlik	-	-	Birincil konumdadır. Özellikle tüketici birey bağlamında ve belirli yaşam tarzları çer-vesinde görünmektedir.

[484]

Genel anlamda kimlik bireyin aidiyet duygusuyla bir toplumla özdeşleşmesi ve diğer toplumlar arasında tanınabilirlik kurabilmesidir. Bu kimlik bireyin sosyal, kültürel manada bütünsel bir kimliğini oluşturur iken bireysel kimlikler ise kişinin içinde bulunduğu topluluklarla alt gruplara indirgenebilir.[485]

Straško Stojanovski oluşan kimlik algılarını 7 başlıkta açıklayarak çalışmamıza destek sağlayacak tespitlerde bulunur. Bunlar, ortak inanç ve duygularının birlikteliği ile oluşan *Kolektif Kimlik*, ulus devlet farkındalığı ya da özleminde oluşan *Ulusal Kimlik*, her geçen gün şovenizmle özdeş ifadeler etmeye başlayan ulusun birleşmesi özlemlerini vurgulayan, ulusun ilahi seçim doktrini veya bütün olarak anlaşılabilmesi mümkün olan *Milliyetçilik*, egemen olmayan bir konumda, geleneğini, dinini veya dilini korumayı amaçlayan, üstü kapalı olsa da bir dayanışma duygusu ifade eden *Azınlık*, ortak bir ayırt edici kültürü paylaşan bir insan grubu olarak *Etnik Grup*.

[484] Muhammet Özdil, "Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.28, 2017, s.387-388

[485] Barış Çağırkan, "Göç, Hibrit Kimlik ve Aidiyet: Yeni Toplumlar, Yeni Kimlikler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C.5, S.8, s.2616.

Etnik grubu, Azınlık'tan ayıran nokta, ortak ayırt edici kültürü paylaşan bir insan grubu olmasıdır. Stojanovski'nin sosyal bir grup olarak ortak bir ideolojiyi, kurumları ve gelenekleri ve homojenlik duygusunu paylaştığını söylediği etnik grup, içinde ortak bir kültürel gelenek ve kimlik duygusunu barındıran ve daha geniş bir toplum içinde var olan bir kitledir. Ve kaçınılmaz olarak kültürle bağlantılıdır ve sosyal etkileşimde ve kendini tanımlamada hem kolektif hem de bireysel olan sosyal etkileşimin bir ürünüdür.

Stojanovski'nin altıncı diğer alt başlığı ise *Etnik Etkileşim* adını verilen bireylerin, etnik toplulukların üyelerinin veya bir bütün olarak etnik topluluklarının arasındaki karşılıklı etkiyi ifade eden veya birbirini bilinçli ve doğrudan etkileyen, etkileşim sürecinde, çeşitli ilişki türlerinde işbirliği, çatışma, rekabet, uyum, kültürleşme, asimilasyon, marjinalleşme ve baskı görebileceği etkileşimlilik ve *Etnik Çatışmalar* olarak anılan, etnik ve kültürel farklılıkların çatışmada ön plana çıktığı, etnik olarak farklı iki veya daha fazla grup arasındaki çatışmayı temsil eder. Neredeyse her zaman, etnik çatışmalar, çoğunluğu temsil ettikleri ve geleneksel ya da tarihsel olarak kendilerinin kabul ettikleri belirli bir bölgede yaşayan azınlık gruplarını içerir.[486]

Kültürün kimliğin temel belirleyicilerinden biri olduğu düşünüldüğüne, kimliğin davranış normlarını ortaya çıkaran ve idealler dünyasını yaratmasına neden olduğunu görülür. Latincede daha çok *toprak kültürü* anlamında kullanılan kültür, "*edere-cultura"* sözcüğünden geldiğini ileri süren dilbilimcilerin yanı sıra kültür kelimesinin kökenin Latincede *ikamet etmek, yetiştirmek, korumak* gibi anlamaları olan "*colere*" sözcüğünden türediği de belirtilir. Bitki bilimsel bir geçmişe sahip olan "*cultura*" sözcüğüne dönüşecek olan "*colere*", Romalıların insan eliyle yetiştirdiği bitkileri yabani bitkilerde ayırmanın bir adı olarak kullanılmıştır.[487]

Toplum bilimleri özünde insan ve toplum etkilişimini barındıran ve toplumun farklı açılardan ele alındığı ahlâk, din, çevre, bilim, iktisat, siyaset, tarih hukuk gibi bir çok

---

[486] Страшко Стојановски, "Од Милет До Нација – Создавањето на Нациите и Национализмите на Балканот", *Центр за Правно-Политички Истражувања*, Штип 2016 Год. Стр.21-22.

[487] Esin Sultan Oğuz, "Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, 2011, s.125.

alt alanın araştırma konusunu olan kültür tarifi pek mümkün olmayan sosyal ve kültürel antropoloji ile özdeşleştirilen karmaşık bir kavramdır.[488] Latince'de "*toprağı verilendirmek için çalışma*" anlamına gelen kültür,daha sonraları Avrupa dillerindeki "*yüksek umumi bilgi*" manası ile dilimize girdiğini söyleyen İbrahim Kafesoğlu için kültürü bir topluluğun yaşam tarzı, her cemiyete mahsus bir yaşayış ve davranış tarzı olması ve tarihilik vasfıdır. Ziya Gökalp'ın tabiriyle bir milletin dini, ahlaki, hukuki, muakalevi, bedii, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenk mecmuasıdır. Yani kültür bir cümleyle "*milleti edendir*."[489]

Toplulukların kolektif tecrübelerinin bir ürünü olan kültür aynı zamanda toplumların özünü oluşturan, gerek ulusal gerek uluslararası toplumların köprüsü olması açısından önemli bir yer tutar. Alija İzetbegovic'in medeniyetler gibi kanla yaşatılmaz cümlesiyle öne çıkardığı kültür; toplum üzerinde yansımalar bulunduran, kabul gören, bitmeyen problemlerin bitmeyen cevaplarını aramaya çalışan, toplumun kendinden gelen bir ürünüdür.[490] Buna nispetle Besim Dellaloğlu'nun kültür üzerine düştüğü şu not düşünmemiz önemli bir örnektir; "*Pilavı avuçlayarak yiyenin de bir kültürü var, çatalla yiyenin de. Pilavı eliyle yiyenin kültürsüzlüğünden değil, onun başka bir kültüre sahip olduğundan söz edilebilir."*[491]

Nitekim bir yerleşim yerinin karakterini açıklayabilmek için en önemli unsur toplum psikolojisini, insanların yaşamlarındaki davranışlarını, düşüncelerini, birbiriyle olan karşılıklı ilişkilerinde öz karakterlerini ortaya çıkarır. Örneğin, gelenekler, görenekler, heyacanlar, alışkanlıklar, yaşam tarzları ve en önemlisi de milli karakterler gösterilir.[492]

---

[488] Haz. Ayfer Batu Candan-Cenk Özbay, *Kültür Denen Şey*, Metis Yayınları, İstanbul 2018, s.10.

[489] İbrahim Kafesoğlu, "Kültür Nedir", *Türk Kültürü,* S.77, Ankara 1969, s.335.

[490] Alija İzetbegović, *İslam İzmeđu İstoka i Zapada*, İzdavać Rijaset İslamske Zajednice u R. BiH, Sarajevo 1984, s.153-159.

[491] Besim Dellaloğlu, *Bir Tanpınar Fetişizmi*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s.26.

[492] Leman Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.21.

1. OSMANLI'DA KİMLİK

Osmanlıların ilk başta İslamlılık gayesi taşıdığını, Osmanlı üzerine araştırmalar yürütmüş olan Paul Wittek'in *Gazi Tezi*'nde incelememiz yerinde olur. Wittek, Osmanlı'nın gazalar yapmak için bir araya gelen gaziler tarafından kurulduğunu söyler. Onun bu tezinde en önemli dayanaklardan biri Osmanlıların 1337/38 tarihli kitabedir. Aşıkpaşazade, Bayati ve Oruç kroniklerinde görülen gaza tabirlerinin en meşhurunu bu kitabede, Orhan Gazi için söylenen "*Mücahid, Sultanü'l-guzat, Gazi bin gazi*" yani *cihad yapan, gazilerin sultanı* ve *gazi oğlu gazi* unvanlarında görürüz.[493]

İlk Osmanlıları yarı göçebe kabul eden Fuat Köprülü'den delaletle; Osmanlı'nın Orhan Gazi dönemindi aşiret dönemi anlayışını devam ettirdiği, II. Mehmet döneminin arayış, Kanuni Sultan Süleyman devrinin de olgunlaşma ve netleşme dönemi olarak ayırmanın mümkün olduğunu söyleyen Pehlul Düzenli'ye göre Osman Gazi, Tanrı buyruğuna aykırı olduğu için nasıl örfü kanunları kaldırmış, Orhan Gazi bastırdığı paralarda Kelime-i Şehadet'e, Halef-i Raşidun'a yani ilk dört İslam Halifesi; Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin isimlerine yer vererek Müslüman Devlet kimliğini kazanmıştır. Kazanılan bu devlet kimliği beylik durumunda olan Osmanoğulları için sosyal manada sorun teşkil etmese de devlet sınırlarının nüfusuyla beraber zamanla büyümesi, büyük halk kitlerinin Osmanlı toplumuna katılmasıyla beraber devletin kimlik anlayışı değişmiş, merkeziyetçi bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur.[494]

İşte bahsini ettiğimiz bu dönüşüm İstanbul'un fethinden sonra teşekkül eden Millet Sistemi ile olduğunu söyleyen Kemal Karpat, Osmanlı'da *Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri* eserinde; *"Orta Çağ Osmanlı sosyal ve iktisadi yapılanması (sosyal tabaklar sistemi) etnik ve dini sınırların ötesine geçerek imparatorluk tebasını birleştirmiş, dini cemaat örgütlenmesiyle (millet sistemi) nüfusun çeşitli kesimlerini, mesleki statülerini göz ardı ederek, dinlerine ve hatta etnik-dilsel aidiyetlerine göre gruplandırdığından*" bahseder.[495]

---

[493] Fatma Acun, "İlk Osmanlılara Dair", *Kebikeç Dergisi*, S.10, 2000, s.64-65.

[494] Puhlul Düzenli, "Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında Osmanlı Sünniliği", *Marife Dergisi*, S.3, 2005, s.259-263.

[495] Kemal Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplum Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.8,32.

Osmanlı'daki Millet Sistemini incelerken başvuracağımız yabancı kaynaklardan biri daha evvel de başvurduğumuz Osmanlı'daki kimlik, etnisite ve Türk dönemi üzerine çalışmalar yapan Makedon tarihçi Straško Stojanovski'dir. Stojanovski, *Millet'ten Ulus*'a adlı makalesinde millet sistemini şöyle tanımlar;

"*Türkçesi millet olan 'milla', Aramice kökenlidir ve aslen "söz" anlamına gelir ve dolayısıyla belirli bir kelimeyi veya vahiy kitabını kabul eden bir grup insanı ifade eder. İslam dini topluluğu için kullanılan bu kelime gayrimüslimler de dahil olmak üzere diğerler milletler için de kullanıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda teknik bir terim haline geldi ve efendilerinin yönetimi altında belirli haklara ve özerkliğe sahip örgütlü, kabul görmüş dini-siyasi topluluklar için kullanıldı. İlk temel, etnik olmaktan çok dinseldi. Bu hem Ermeniler hem de Yahudiler için geçerlidir çünkü onlar hem dini hem de etnik açıdan tanımlanabilirler. İmparatorlukta sadece bir Müslüman millet vardı. Rum Milet, Sırpları da içeren Rum Ortodoks Kilisesi'nin temeli olarak Konstantinopolis Patrikhanesi anlamına geliyordu. Bulgarlar, Romenler, Arnavutlar, Makedonlar, Araplar ve tabii ki Yunanlılar. Özel milletler daha sonra Avrupa milliyetçi fikirlerinin etkisi altında ortaya çıktı*"[496]

Bahsini ettiğimiz Balkan kaynakları başvurularında pek çok milliyetçilik modeli ve yaklaşımları buluruz. Bunlardan biri Stojanovski'nin bahsini ettiği milliyetçilik görüşleri, 19'uncu yüzyılda Bulgar entelektüellerinin üzerinde durduğu tarih, sosyal ve kültür konularında kendini gösterir. *Makedonya Gazetesi*'nde çıkan yazıda milliyetçik (patriotizm) şöyle açıklanmıştır;

"*Vatanseverlik yüksek bir ahlaki idealdir, ahlaksızlığın karşıtı. Yiğit, sağduyulu, dürüst ve ciddi, hakkın dostu ve batılın düşmanı, samimi ve meşru, kalleşliğin ve ikiyüzlülüğün düşmanıdır. Vatanseverlik cesaret, kendini kanıtlama, özveri ister ama övünme ve kibir istemez." Aynı gazeteden ikinci alıntıyla kanıtlandığı gibi, her şey ulusal hedefler açısından algılanır: "Çünkü milliyetçilik özgürlüğün, hatta tüm dünyevi iyi şeylerin üzerindedir ve bunun için insanlar çok ağır bir şey*

[496] Страшко Стојановски, "Од Милет До Нација – Создавањето на Нациите и Национализмите на Балканот", *Центр за Правно-Политички Истражувања*, Штип 2016 Год. Стр.20-21.

bulamazlar. Onlar için, ulusal hayatlarını korumak için [...]. Milliyetçilik düşüncesi yoluna çıkan her şeyi, bireyleri, krallıkları, ulusları biçecektir"[497]

Straško Stojanovski ve Jovan Ananiev'in ortak hazırladıkları bir başka makalede ise Osmanlı dönemi sırasında Balkanlar'daki Hristiyan halkların kimlik algılarının benzer ve ortak noktaları olduğu üzerinde durmuşlardır. Buna göre Osmanlı'nın İslam hakimiyeti karşısında antik mirasın üzerinde bulunan, orta çağ Bizans varisliği ve kilise hamiliğini elinde tutarak Ortodoks Bulgar, Makedon ve Sırpların temsilciliğini elinde bulunduran Rumlar diğer tarafta 19'uncu yüzyıldan itibaren inanç değerleri üzerinde birleşen ancak mitleri sebebiyle birbirlerinden ayrışan bir Slav dünyası vardır.[498] O gün ve bugün onları birleştiren ortak noktaların meşru olmasa da Osmanlı köleliği ve Osmanlı'nın meşru olarak Bizans geleneğinin halefi olarak görmektir.

Yine Straško Stojanovski'nin Millet'ten Ulus'a Başlıklı makalesinde Osmanlı'nın kimlik bilinci Müslüman ve Gayrimüslüman çizgiside yani Müslüman ve Hıristiyan Rum Millet arasında olduğunu ve bu durumun 19'uncu asra kadar sürdüğünü ancak Napolyon sonrası Batıda gelişen, liberalizim ve romantizim yanı sıra Alman üniversitelilerinde vücut bulan ulusal farkındalığın Balkanlara ulaşması bu durumun ortadan kalktığını söylemiştir. Oluşan bu yeni ulus farkındalık ve yeni ilerici hareketler kilise kurumlarında oluşuyor ve temsil ediliyordu. [499]

20'nci yüzyılda Balkanlarında da değişen bu kimlik algıları Osmanlı'nın kimlik yaklaşımlarını çoktan bozmuş, Karageorgević ile başlayan ilk isyanın ardından Sırplar

---

[497]Пенчо Д. Пенчев, "Османската империя и българският стопански национализъм през третата четвърт на XIX век", *Империи, Граници, Политики XIX - началото на XX Век*, Ред. Пламен Митев и Ваня Рачева, Университетско Издателство Св. Климен Охридски, София 2016 Год, стр.48.

[498] Страшко Стојановски-Јован Ананиев, "Балканските Војни-Сто Години Потоа: Користирање на Историјата во Функција на Политичка Мобилизација на Балканот", *Меѓународна Научна Конференција - Балканот: Луѓе, Војни и Мир – По Повод 100- Годишната од Балканските Војни*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј" Институт за Национална Историја, Скопје 2015 Год, стр.421-422,424.

[499] Људмил Спасов, "Периодизација на Историјата на Македонскиот Писмен Јазик и Неговата Стандардизација во Дваецеттиов Век", *Philological Studies*, Vol.5, 2007, стр.232.

milli kimliklerini Miloš Obrenović döneminde, Vuk Stefanović Karaović gibi isimlerle dillerini geliştirmişler, 1834'te kendi kiliselilerini kurarak aydın sınıflarını yaratmışlar,14'üncü asırda yaşamış Stefan Uroš Dušan'ı milli bir azize dönüştürmüşlerdi. [500] Diğer Balkan devletleri gibi yarattıkları milliyetçi yazın, devlete çekici bir tarih/efsane kazandırarak ve düşmanı açık bir şekilde tanımlayarak milli bir kök yaratmaya çalışmıştır.[501]

Osmanlı Millet Sisteminin çağdaş, düzenlenmiş haliyle Amerika Birleşik Devletleri'nde olabileceğini söyleyen Dragi Gorgiev, yaptığı bir mülakatta ulus bilinci oluşturabilmenin yaratılacak düşman stereotipi ile mümkün olduğunu söylemiş, çalışmaları bağlamında konuşabileceği Balkanlar için tüm durumun aynı olduğunu ve aslında Osmanlı'nın bahsedildiği kadar kötü bir imparatorluk olmadığı söylemiştir.[502]

Balkan milletlerinin daha 18'inci yüzyılda giriştikleri bu millilik duyguları, onları tarihlerinin yüzyıllar öncesine götüren araştırmalara itmiştir. Öyle ki Blazhe Koneski Makedon dilinin temellendirmesi çalışmalarını 9'uncu yüzyıla dek götürmüştür.[503] Bir diğer eserinde ise Makedon dilinin önemli çalışmalarının 18'inci yüzyılda başladığını belirtmiştir. [504] Aynı coğrafyadan bir isim olan Bulgar Georgi Markov bir eserinde yaşanılan ulusçuluğun sebeplerini halkların kendilerine, "*biz kimiz"* ve "*nereden geliyoruz"* sorularını sormalarından geldiğini söylemiştir. Ona göre ilk sorunun cevabı açık olsa da halkların birbiriyle tartışmalarına hatta insanın ne olduğu sorusunun unutulmasına sebep olabilecek türden olan bu sorular Don Kişot'un şu cevabını hatırlatır mahiyettedir; "*özgürlük mızrağın ucundadır*".[505]

---

[500] Kemal Karpat, *A.g.e.*, s.189-190.

[501] Kermal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.19.

[502] Виктор Цветаноски, Интервју со Драѓи Горгиев, „Турците не биле толку клети" Неделен Весник, 01.12.2009.

[503] Блаже Конески, *За Македонскиот Литературен Јазик*, Издавачко Претпријатие "Култура„ Скопје 1967 год, стр.7.

[504] Блаже Конески, *За Македонската Литература*, Издавачко Претпријатие "Култура„ Скопје 1967 год, стр.132.

[505] Георги Марков, *Балканизацията - Геополитическо Явление в Конфликтознанието*, Военно Издателство, София 2011 год., стр.11.

Edward Hallett Carr ise bahsini ettiğimiz milliyetçiliğin tırmanışını tarihte üç döneme ayırır. Birinci dönem, Ortaçağ'ın kilise ve imparatorluk birliğinin dağılışı sonrası ortaya çıkan *cuius regio, eius relegio* yani *tek ülke, tek din* ilkesinin doğurduğu ulusal devlet ve ulusal kilisedir. İkinci dönemse Napolyon savaşlarının ardından doğan ve 1914'ü kapsayan, milliyetçilik ile enternasyonalizmin dengelendiği, uluslararası ilişkilerin büyük ölçüde barışçıl ilerlediği, dünyanın beynelmilel savaşları görmediği bir dönemdir. Üçüncü dönemse ulusların karakterlerinin değişimine, ulusların birbirlerine yaşam hakkı tanımadığı, milliyetçiliğin ölümcül hale geldiği dönemdir.[506]

Şiir, düzyazı, müzik, görsel sanatları üreten milliyetçiliğin öfke ve nefret gibi ürünler ortaya çıkardığını söyleyen Benedict Anderson milliyetçiliğin 18'inci yüzyılda ortaya çıkan bir kültür ürünü olduğundan bahseder.[507] Milleti hayal edilmiş, hem egemen hem de sınırlı, siyasi bir topluluk olarak gören Anderson, onların yoldaşlık, kardeşlik gibi kavramlarla canlarından dahi vazgeçebileceklerini söyledikleri bir icatlarından milliyetçilik adına söz açar.[508]

"*Millet kendi varoluş formuyla uzlaşmış, bu formu ve onun gereğini kabullenmiş bireylerden oluşur*" diyen Milay Köktürk için milleti millet yapan özelliklerin hemen hepsi ontolojik nitelikler ve birbirlerinin tamamlayan unsurlardır. Milleti oluşturan her bilinç, bir şeyin bilincini, her "kendi bilinci",kendi kendine ilişkin bir bilinci oluşturur. Köktürk'ün ifade ettiği bu kendi bilinçlik, tek başına bir mevcudiyetin bilinci değil, biz ve ötekinin oluşturduğu bilinçtir. Bu bilinçle birey, kendi dışında ötekiyi bilme, aidiyet ve onun sorumluluklarını edinmeyi de beraberinde getirir. [509]

Sadri Maksudi Arsal millet için *"muayyen bir dili konuşan, aynı örf ve adetlere, ayni milli seciyeye, müşterek tarihe, müşterek milli emellere malik olan fert ve ailelerden terekküp eden bir kütlesidir*" tanımı yapar. Bahsini ettiği milletin ortak geçmiş ve

---

[506] Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 19-31.

[507] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s.159.

[508] Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları – Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2016, s.176-177.

[509] Milay Köktürk, *Millet ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.13-18.

gelecek kaygılarının milliyet duygusunun sosyolojisinden ve hatta biyolojisinden gelir zira insan nereden geldiğini merak eden bir canlıdır.[510] Albert Camus'un *Yanlışlık* isimli oyunundaki Jan karakterinin sunacağımız cümlelerin metinden koparılacak olsa da insanın o yabancılığı üzerine durur; "*Gel anla beni, yasaktır mutluluk insana unutulunca, sürülünce toprağından. Bir ömür yaşayamaz insan bir yabancı olarak*" der.[511]

Dil, tarih ve akıl yoluyla ortaya çıkan realitenin adı olan milletin, yeryüzüne yayılışı ve farklılaşmasını söyleyen Tevrat'ın Tekvin bölümündeki "*Ve bütün dünyanın dili bir ve sözü birdi*" hatırlatmasından Kur-an'ı Kerim'deki Yunus Süresi'nde bahsedilen "*insanlar bir tek milletten başka bir şey değildi, ama ayrılığa düştüler*" hatırlatmaları ile ayrışan insanın tarihine düşülen bu tanrı şahitlikleri gösteriyor ki, insan bilinç kazanmasıyla kimliğini ediniyor, diğer kimliği olan insanlarla biraraya geliyor ve biraraya gelemediği diğer insanlar başkalaşıyorlar. Gelecek başlığımızda bizler de Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ve karşıda kalan insanların algılamalarını inceleyeceğiz.

B - GARBIN KARŞISINDA ŞARK

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın üzerinde duracağımız bir diğer husus kimlik anlayışıdır. Denemeleri, konuşmaları, mektupları, romanları ve öğrencilerinin tuttuğu ders notlarından kimlik anlayışının nasıl şekillendiği göreceğiz. Tanpınar, Şark ve Garp sorunsalını incelerken insanın tarifine dair dikkatli incelemelerde bulunur. Kendi lügatiyle değerlendirdiği bu durumla kader ve zaman karşısında sürekli biçare olan insana ve kültürlerine dair görüşleri bir edebiyatçı olarak sürekli edebi kaygılar ve kıyaslamalar karşımıza çıkar.[512] Bununla beraber kimlik onun şahsiyet, biz imgesi de ferdi ve milli hafızanın kendisi olmuş, tarih öteki imgesini düşmanlaştırmadan kaybettiklerini bulmanın yolu, unuttuklarını hatırlamanın, parçalanmışları

[510] Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s.40.

[511] Albert Camus, *A.g.e.*, s.29

[512] Halef Nas, "Tanpınar'ın Doğu-Batı Sorununa İlişkin Yaklaşımlar", *Uluslararası Filoloji Bengü Dergisi*, S.1, 2021, s.177.

birleştirmenin yolu, bütün ferdi ıstıraplara, mecburiyetlere, mağduriyet ve mahkûmiyetlere rağmen kendinden feragat etmeksizin cemiyete uymak ve mesuliyet taşımaktır.[513]

Murat Belge *Edebiyat ve Sanat Üstüne Yazılar* eserinde Tanpınar'ın Şark-Garp zihniyetlerini incelemesine şöyle bir yaklaşımda bulunur;

"Yakın dönem "Doğu-Batı Sorunsalı"nı böyle bir konunun gerektirdiği ciddiyet, serinkanlılık ve nesnellikle ele alan bir yazarımız, Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar konuyu "biz ve ötekiler" olmaktan çıkarır. Kendisi bu dünyanın bir insanı olduğu için, ne Doğu'nun ne de Batı'nın, ne düşmanı ne de hayrandır. Batılılaşmayı bir zorunluluk olarak görür ve kabul eder. Ama Batılılaşmak için geçmişin reddedilmesini, geleneksel kültürün unutulmasını doğru bulmaz. Proust'u okumaktan da zevk alır, Şeyh Galip'i okumaktan da. Beethoven'ı ya da Bach'ı çok iyi anladığı içindir ki Itri'yi ve Dede Efendi'yi de o kadar iyi bilir ve sever. Biliyor ve seviyor olması, bildiği ve sevdiği şeyin kusurunu ya da eksiğini görmesine engel değildir. Bu, baktığı her şey için, Doğu olduğu kadar Batı için de böyledir."[514]

Mahur Beste adlı eserinde "*Ben şarka bağlı değilim, eskiye de bağlı değilim; bu memleketin hayatına bağlıyım. Bu Müslümanlık mıdır, Şarklık mıdır, Türklük müdür? Bilmiyorum. Ben hemen etrafımızdaki hayattan geri olduğumuzu söyleyeceğim. Bence ne şark, ne şu, ne bu vardır; etrafımızda gördüğümüz hayat vardır. Bizi biz yapan hayattır. Bütün hususiyetimiz ondan gelir*."[515] cümlesiyle karşımıza çıkan Tanpınar, Besim Dellaloğlu için Mevlana ile Baudelaire'i birlikte okuyabilen, Dede Efendi ile Mozart'ı dinleyebilen, hem kendisi olan hem de kendisi olmayan bir ironi gibi kişiliği ve kimliği ters orada işleyen bir kişiliktir.[516]

Tanpınar'ın merak etmekten sıkılmayan, bilmek ve öğrenmekten sıkılmaz, hem doğuyu hem de batı geçmişin realitesi içinde tanımak ve öğren ister. Bu sebeple olacak

---

[513] Mehmet Samsakçı, *Tanpınar'ın Eşiğinde – Ahmet Hamdi Tanpınar ve Eserleri Üzerine Düşünceler,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.196.

[514] Murat Belge, *Edebiyat ve Sanat Üstüne Yazılar,* İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.105.

[515] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, s.95.

[516] Besim Dellaoğlu, *A.g.e*., s.47.

ki Sahnenin Dışındakiler eserinde bizlere şu ipucunu verir; *"Muhafazakar zihniyeti ne kadar iyi anlarım. Onun bir çok yüzü yırtıcı bir didişme ise, mbür yüzü ipin ucunu bir an bırakmaksızın sizi nelere götüreceği belli olmayan şüphedir. Bu şüpheyi dünyanızı değiştirmekteki cesaretsizlik, o güvensizlik besler."* [517]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 23 Nisan 1934 tarihli *Yeni Adam* dergisinde çıkan *Şark ve Garp* yazısında *Şark*ın tek başına muayyen bir anlam taşımadığından, *Şark*ın sürekli olarak *Batı*ya karşılık kullanılan bir kavram olduğundan bahseder. Tanpınar, sürekli olarak yapılan ötekileştirmelerinin çoğunlukla *Müslüman Şark* temelli yapıldığını ve söylediklerine nispetle şark medeniyetlerine diğer milletlerinin dâhil edilmesinden çekinilmemesi gerektiğini söyler. Tanpınar için *Garp* ve *Şark* arasındaki fark hayatın çözdüğü ancak münevverlerin vazgeçemedikleri bir konu olmuştur ki bu durum onun için sabunun köpüğü ile oynamak kadar beyhude bir iştir. Bu görüşünü şöyle açıklar;

"Bu ideolojinin zaaflarından biridir, hayatı takipten aciz kaldığı zaman kendine zardan daha ince bir alem yapar ve vehimleriyle içine kapanır. Münazara kudretini artırmak veyahut sabun köpüğüyle oynadığı halde, fikir yaptığını zannetmek isteyenler için hiç de fena olmayan bir spor! Biz bu sporu şair arkadaşlarla sık sık yaparız; fakat halledilmesi mümkün olmayan sanat meselelerinde…"[518]

Tanpınar'a göre bahsini ettiği tartışmalar salt düşünsel boyutta olsa dahi birbirine yaklaşamayacak boyuttadır. Onun için medeniyetlerin önemli özelliklerinden biri kıymetler dünyalarının ihtiva ettikleri şeylerdir ve bunda *ferdi saadet* adını verdiği durum temel bir özellik durumunu taşır. Bireyin saadeti Batı'da ikinci bir durumda iken Doğu'da yani Şark'ta ise bu durum esas alınmaktadır. Batının ferdi saadeti ikincil durumda görmesi, insanı ve değerlerini yaratabilmek uğruna inkâr edebilmesi dahi normal bir durumdur ve Avrupa'nın ruhi terbiyesini oluşturan Hıristiyanlık manevi insan yaratma gayesiyle ferdi saadetin haklarını inkar edecek kadar az düşünmüştür. Şark'ta ise bunun tam aksi görüldüğünü söyleyen Tanpınar, ferdi saadet uğruna insanı tahrip etmekten çekinmeyen ve hatta bireyselliği ortadan kaldıran, sadece ferdi saadeti koruma amacıyla statik durumda kalan, değişime izin vermeyen bir durumdadır ve bu

[517] Besim Dellaloğlu, *A.g.e.*, s.105.

[518] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.222.

sebeple de hikmetle meşgul, teslimiyetçi yapısı felsefenin teşekkül etmesine müsaade etmiştir.[519]

Tanpınar'ın Hristiyanlığın verdiği günahın mahsulü olma keyfiyetinin verdiği acı kıymeti Şark tatmadığı için dini sınırların ötesine çıkamaz ve kendini aşamaz durumdadır. Şarklı için hayat tesadüflerin kendine hazırladığı bir sefer ya da bildiğimiz şekliyle kaderci, garplı ise vazife ve imtihan olarak algılar. Tüm bu örneklerinin sebebini "*bu iki zihniyetin, esaslarını teşkil eden hayat telakkilerine irca edildiği takdirde hatta birbirleriyle mukayese bile edilemeyeceklerini göstermektir. Yoksa herkesin bildiği şeyleri herkese bir parça daha iddialı bir lisanla anlatmak değil*" şeklinde açıklar.[520]

6 Eylül 1960 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan *Şark ile Garp Arasında Görülen Esas Farklar* adlı yazısında iki kutbun arasındaki farkları açıklayabilmek adına düşünen zeka ve işleyen elin ürününü yani doğrudan doğruya nesneyi konu alacağını ve şark ile garbın eşya ve madde karşındaki davranışlarını temel alacağını söyler. Tanpınar için Şark, maddeyi olduğu gibi yahut ilk rastlayışta ona verdiği değişiklikle kabul eden ve telkin ettiği ilk hususiyetleri yetinen, mükemmelliğe ulaştırdığı karşılamalarını donuklaştıran bir geleneğe sahip iken batı maddeyi devamlı olarak zihninin karşısında tutan, onda başka özellikler ve imkânlar arayan, insanın üzerinde aradığı mükemmeliyeti maddede oluşturmaya çalışan ve karşılaştığı maddeyi başka bir şeye dönüştürecek kadar etraflı bilgi ve gayretle üzerinde duran bir gelene sahiptir.[521]

Elmas işçiliği üzerinden verdiği bir örnekte, güzelliği ile hayalleri süslediği elmasların *Şark*ın madenlerinden çıktığını ancak elmas işçiliğinin ve elmasın üstün şeklinin *Garb*a ait olduğunu ve hatta elmas işçiliğinin dahi eskiden *Şark*a ait olsa da *Garb*a geçtiğini söyler. Tanpınar'ın için şarktan garba geçen şeyler elmas ve elmas işçiliğini ile sınırlı kalmamış, *Müslüman medeniyetinin icadı* dediği *Sıfır* ve *Pusula* yanı sıra *Şark*ın ürünü kanun, klavsen ve piyonunun garplı elindeki gelişiminin cins ve

[519] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.222-223.

[520] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.224.

[521] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.26-27.

mahiyetini değiştirecek kadar güçlü olduğunu söylemiştir. Matbaanın dışında piyano ve kemandan daha mükemmel insan icadının bulunmadığına inan Tanpınar için bu eski *Şark Medeniyeti*, Yunan ve Latin miras ve tecrübelerine sahip, Aristo'yu öğrenmek için fethettiği Endülüs Medreselerine akın eden bir medeniyetti.[522]

Ortaçağ ve Rönesans'ın getirdiği ilerici hamlelerle gelişen Batı medeniyetinin Müslüman medeniyetinden ayrıldığı noktanın tecrübenin geleneğe dönüşmesi ya da Tanpınar'ın ifadesiyle "*yaptığı işi şahsen yaşamak, onun vasıtası ile realitenin içine iyiden iyiye yerleşme keyfiyetidir*." ve garbın bunu yapabilmesini sağlayan fırsatlar ise tarih ve o tarihi mümkün kılan coğrafyasıdır[523] ve aynı zamanda garp kültür alışverişine başladığımız zamandan bu yana çok şey borçlu olduğumuz bir alemdir.[524]

29 Ağustos 1958 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde çıkan *Bursa Yangını* yazısında Şark için eleştirel yorumlarda bulunan Tanpınar, Şarkı alışılmışa gömülü olarak yaşadığından bahseder. Bahsini ettiği şark onun için; olana müdahale etme gereğinin hasıl olduğu noktada bilinmez bir zamana sığınan, tecrübe denilecek şeyin hayata bir türlü girmesine imkan sağlamayan bir rüya kapısının yurdudur ve bu haliyle de eylemsizdir. Şeyda Üstünipek'in ancak Tanpınar ve çağdaşlarının hazırladığı entelektüel bir atmosferde takipçilerinin orta çıkabildiğini söylediği[525] Leopold Levy'in sunacağımız cümleleri, hayatın talihine karşı teslimiyetçi, pasif bir tavır sergileyen şarka karşı onun tavrını ortaya koyar;

"Siz fert olarak, cemiyet olarak sayısız meziyetleri bulunan bir milletsiniz. İçininiz de biraz yaşayıp da sizi sevmemek imkansız. Yalnız acayip bir huyunuz var. Bir şey ki size her şeyi toptan düzeltmek, değiştirmek imkanını verecek ve o olana kadar siz biraz da hayatınızın dışında yaşıyorsunuz. İşte tek anlamadığım tarafınız budur. Hayat yaşanmak içindir, beklemek için değil."[526]

---

[522] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.29.

[523] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.30.

[524] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergah Yayınları, İstanbul 1995, s.12-14.

[525] Şeyda Üstünipek, "Leopold Levy, Atölyesi ve Türk Resmine Etkisi", *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, V.11, 2021, s.1127.

[526] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.250.

Huzur romanına, huzur ismini vermesinin sebebini[527] "*Çünkü huzursuz bir dünyada yaşıyoruz. Çünkü insan kendisi ile barışık değil. Değerler karşısında ve insan karşısında yeniden düşünmeye mecburuz. Çünkü her şeyden şüphedeyiz. Ve nihayet arkamızda eskisi gibi o kadar kuvvetle Allah'ı hissedemiyoruz. Hulasa huzursuzuz, onun için…"* cümlesiyle[528] açıklayan Tanpınar bu romanında Şark; tembel, değişmekten hoşlanmayan, geleneklerine bağlı ancak kendisini ve alemi tek bir varlık halinde görebilmenin sırrına eren bir medeniyet olarak karşımıza çıkar. Vaktinden erken bulduğu için kendisine zararın dokunan bu sır, Şarka avunma hissi vererek imkânlarının azalmasına, yarı şiir bir rüyada realitenin sınırlarında deve kervanı gibi ağır ve yorucu bir şekilde yaşamasına neden olmuştur.[529]

Huzur eserinin ilk başlarında ise ana karakterimiz Mümtaz, ağabey dediği amcaoğlu İhsan için üç gündür hasta bakıcı aramış, bir yığın adresler almış, telefonlar etmiş ancak başarılı olamamıştır. "*Fakat bizim memlekette aranan kaybolur. Şark oturup bekleme yeridir. Biraz sabırla her şey ayağınıza gelir. Mesela İhsan iyi olduktan altı ay sonra bile bir iki hasta bakıcı onu arayacaktır. Fakat lazım olduğu zaman…"* cümlesiyle karşımıza çıkan *Şark*, yine durağan ve kaderine razı bir şarktır.[530]

Mehmet Aydın'ın dediği gibi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın çizdiği şark, büyük bütünde kaybolma hissidir. Hayatın trajik duygusu karşısında isyan etmez, kişiliksizdir. Bu

---

[527] İnci Enginün, *Türk Edebiyatı Dergisi*'nde yayınladığı *Hangi Huzur* yazısında *Huzur*'un kelime anlamı üzerinde durmuş, "*Huzurun rahatla ilgisi yok. Huzur bir yerde, bir şeyin karşısında bulunmak anlamını da taşıyor. İşte bu anlam sanıyorum Huzur Romanını daha iyi açıklamaktadır*" der. Doğu Slav dillerinde "*мир*", "*спокойствo*" ya da "*спокойствo*" kelimeleri ile karşılanan "*huzur*"; "*heyecanın yoksunluğu, sakinlik; iç huzur, barış ve sessizlik*." ve "*anlamak*" ve "*savaşsız*" ile eş anlamlı "*dünya*" anlamını taşır.

[528] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, Haz. İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.210.

[529] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.169-170.

[530] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.10.

büyük kaybolmada, hayata trajik anlamanı veren varlıksal şikayetin, Tanrı'ya yakarmanın, isyan olmadığı şark'tır. [531]

Şarkın bu durağanlığın şikayetini Ağustos 1953'te Adalet Cimcoz'a Paris'ten yazdığı bir mektupta şöyle dile getirir; "*Burada da işte şark çıkıyor meydana. Ama şarkta ve şark hissiliği içindeyiz, anlatamazsın. Şark görünmeyen bir alev gibidir, bizi muhasara etmiştir. Bir adım sağa, sola, ileriye, geriye adım attın mı yanarsın. Fert ve cemiyet halinde o olduğun yerde kalmanı ister, kalmanı ve çürümeni. Talihimiz bu. Şarkta zıtlarla anlaşabilirsin. Fakat mutavassıt hadlerde anlamazsın. (...) Biz iki milletiz; garplı ve şarklı. Hikaye bu….*"[532]

Hocası Yahya Kemal'e ait bir anısını paylaştığı yazısında, karşımıza durağan şarkdan daha farklı bir halde; sadece pilav yiyen ve mesnevi okuyan bir şark olarak çıkar;

"Bir gün Yahya Kemal'e 'Neydi bu eskilerin hayatı acaba? Nasıl yaşarlardı?'diye sormuştum. Gülerek basit, dedi, pilav yiyerek ve Mesnevi ookuyarak. Medeniyetimiz pilav ve Mesnevi medeniyetiydi."[533]

Necdet Evliyagil'in *Ahmet Hamdi Tanpınar ile Son Romanı İçin Bir Konuşma* adlı 24 Ocak 1950 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan görüşmesinde Tanpınar'ın "*Bu romanı asıl yazmaktaki gayeniz ne idi*" sorusuna "*İkinci Cihan Harbi'nin başında düşündüklerimi ve meselelerimizi anlatmak. Bizi de tehdit eden umumi felakette dünya ile müşterek ve ayrı taraflarımızı göstermek*." cevabını veren Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur romanı, bize Şarka ve bize dair pek çok bilgi verir.[534]

Romanın ana karakterlerinden ve Tanpınar'ın kendisi olduğu düşünülen Mümtaz için şark hem şifasız hastalık hem de tükenmez kudret[535] hem de artık Müslüman bir Osmanlı kimliği ile ortaya çıkan, talihin oyununa karşı umutsuz olan bir halkın temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Garbın karşısındaki Şarkın yerini bu sefer,

---

[531] Mehmet Aydın, *Kayıp Zamanın İzinde Ahmet Hamdi Tanpınar*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s.179.

[532] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s.115.

[533] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, s.26.

[534] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, s.204.

[535] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.260

Müslüman bir babadan doğmanın ontolojik sorgulamaları, milli kimlik algılamaları ile dilinden düşüremediği Süleymaniye Cami ile beraber Müslüman Osmanlı insanın evlenememek gibi toplumsal kaygıları ve mesut memleketlere karşı iki asırlık hezimet ve çöküntünün bakiyesi olmanın sorumluluğu alır. Nitekim Huzur romanın uzun paragraflarının birinde bu yeni kimliğin sıkıntılarını ve reçetesini şöyle açıklar;

"İşlerimiz iyi gitmiyor diye, tanrılara kızmayalım, demişti. İşlerimiz, bizim ve bize benzerlerin sakatlıklarıyla, tesadüflerin ihanetiyle, her zaman bozulabilir. Hatta birkaç nesil için bozuk gidebilir. Bu bozulma, bu düzensizlik iç kıymetlerimize karşı vaziyetimizi değiştirmemelidir. İki ayrı şeyi birbirine karıştırtırsak çıplak kalırız. Hatta zaferlerimizi bile tanrılardan bilmemeliyiz. Çünkü ihtimallerin cetvelinde mağlubiyet de vardır. Amcanın mahkemesinin uzamasıyla, bu vatan üzerindeki tarihi haklarımızın, kız kardeşinin evlenmemesiyle Süleymaniye'de okunan sabah ezanın ve Müslüman bir babadan doğmamızın, paranızı dolandıran emlak tellalıyla iç çehremizi yapan kıymetlerin, bizi biz yapan büyük realitenin ilgisi nedir? Bunlar sonu cemiyete dayanan realiteler olsa bile, izi kendimizi inkara değil, şartları değiştirmeye götürmelidir. Elbette ki bizden mesut memleketler ve vatandaşlar vardır: elbette ki iki asırlık hezimetlerin, çöküntülerin, henüz kendi şartlarını bulmamış imparatorluk aertığı olmamızın bir yığın neticesini hayatımızda, hatta etimizde duyacağız. Fakat bu ıstırabın bizi inkara götürmesi, daha büyük bir hezimet değil midir?"[536]

Ahmet Hamdi Tanpınar üzerinden yapabileceğimiz ben ve öteki imgeleri farklı şekilde karşımıza çıkar. Bu imgelemde Ahmet Hamdi'nin *ben*i karşımıza; *Şark*, *Müslüman Şark*, *Müslüman Osmanlı*, *Osmanlı* ve *Türk* olarak çıkar. Garbın karşısına koyulacak Şark'ı *Hikayeler* adlı kitabının *Erzurumlu Tahsin* başlığı altında *Şarkkari* kelimesi ile tarif etmeye çalışan Tanpınar hikayesinde, gece vakti gerçekleşen depremin ardından sokağa çıkan insanların betimlemesini şu şekilde yapmış; "*Bütün şehir çok acayip bir kıyafetle ayakta idi; don ve gömleği ile fırlamış erkekler kapının önünde giyiniyorlardı, ekseriyet yarı çıplaktı ve insana bir nevi şarkkari mahşer manzarası veren dört yol ağızları vardı*" devam eden cümlelerinde ise Şarkın mahremiyetinin ancak bir doğa olayı ile bölündüğünü ancak bu telaş içerisinde bir kadının yüzünü görebildiğinden

[536] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s.43.

bahsetmiştir; "*Kadınlara gelince… Hakikat şu ki bu zelzele sayesinde ben Erzurum'da birkaç kadın yüzü görebildim."*[537]

Sahnenin Dışındakiler romanında bahsini ettiği Müslüman şark insanı din merkezinde buluşan ve gelenekselmiş bir yaşam tarzı ve inanışıyla karşımıza çıkar. Bahsini ettiği şark insanı yüz ifadesinden kıyafetlerine ve hatta günlük hayatın gereklerine kadar inançlı ya da inançlı gibi gözüken, gelenekselmiş bir tanrı inancına bağlı insanların benzerleriydiler;

"Bundan otuz, kırk sene evvel insanlar, sadece iş veya eğlence için bir yere gelmezlerdi. Hatta asıl birleştirici olan şey, bunlar değil ibadetti. İman dediğimiz duyguyu duysun ya da duymasın herkes evinden çıkarken onun kisvesine bürünürdü. İman bizi sadece Allah'a bağlayan bağ değil, müşterek kıyafet, yüz ifadesi, muaşeret şekli, hülasa cemiyet hayatında nezaket ve merasim dediğimiz şeylerin, yani karşılıklı münasebetlerin tek kaynağıydı. Onu içlerinde gereği gibi bulamayanlar yahut onun emrilerine gereği gibi itaat etmeyenler de sanki her evin taşlığında veya kapının ynaı başındaki küçük bir dolap varmış gibi onun hallerini, o kendinden geçme, çok yüksek bir varlığa bağlanma ve tevekkül maskesini yüzlerine geçirmeden dışarıya çıkıp insanların içine karışmazlardı."[538]

Garbın Şark ile kıyaslamasında yapabileceğimiz bir başka konu ise iki zihniyet arasındaki hikayecilik ve musikidir. Tanpınar için şark burada da bulduğu ya da karşılaştığı şeyi hiçbir değişme sokmadan muhafaza eder. Sağlam kaideler üzerine dayanan, obje ile yakalanan ilk uygunluk ve benzerliğin ötesine geçemeyen, hayal gücü Zümrüt Anka kuşunun kendisini taşıdığı gibi ıssız dağların tepelerinde toplayabildiğini toplayan ve o kadarla kalan halindedir. Garp ise bunun tam aksine şiir, musiki, dil ve güzel sanatlarda değişimi ve mükemmelliği arayan bir davranış içerisindedir.[539]

Tanpınar'ın için Garp hikâyeciliği, daima insanı ve hayatı merkezine alırken Şark bunun gerisinde bir kaçışın yolunu arayan, zengin temalarını hayata nüfus

---

[537] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler*, s.91.

[538] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s.21.

[539] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.27-28.

ettiremediğinden şahıslar kendilerini aşamaz ve örgü kaderciliğinin üzerine geçemez. Vereceğimiz paragrafından anlayacağımız üzere şark uzak diyarları dahi Çin ve Hint ile hikayeleştiren, doğunun içinde yine doğuya saklanan, kapalı ve döngüsel bir hale sahiptir. Oysa Batı insanı arayan ve aşmaya çalışan bir haliyle karşımıza çıkar. Ahmet Hamdi Tanpınar bu tespitlerini şu örneklerle bize sunar;

"Şark hikâyesi daima başlangıcı olan masalda, onun başlıca şartları olan gayrı muayyen zamanda ve müphem mekânda macerasını anlatır, kaçışını temin eder veya hikmet dersini verir. Çıplak bırakılmış bir Çin veya Hint kelimesi yahut uzak bir şehir adı mekân olarak ona kifayet eder. Hiçbir meselesi yoktur. Hayata o kadar yakın olan "Makamâ'de, o kadar tatlı "Binilir Gece"de bile kaba bir karakter ayrılışından daha ziyade lâtifede kalan bir mizah ve hicivden ileriye gitmez. Kaderin kendisine terk ettiği insan talihinin üzerinde hiç durmadan şaşırtıcı ile dolu örgüsünü yapar. Garp'ta ise hikâye ve romanlar, daha evvel destanda sanatkârların dikkatinin önünde tuttuğu şey, daima insan ve hayatın kendisidir. Şark hikâyesi bu dikkatin çok berisinde kendi kaçış âlemini kurmakla kalır. Onun için başlangıcında çok zengin temalarını olduğu gibi harcar, sonunda ise sadece kendini tekrar eder. Şahısların kendilerini aşan hiçbir zemini yoktur. Teferruata girmeyi bilmediği için esaslıyı daima kaybeder.[540]

Ahmet Hamdi Tanpınar için *Şark*ın bu kadar kapalı ve yaşayan insana karşı bu kadar uzak olmasının sebeplerini geçmiş insanlarımızın dar bir ufka sahip olması, insanı tanıyamaması ve ona verdiği kıymet değerlerinin göreceli ve dış dünyayla bağlarının az olması ile alakalı olduğunu söyler ve Müslüman Şarkın da kendine ait bazı sorunlarından söz açar. Yukarıda bahsini ettiğimiz insanın umumi hususları dışında insana ve ruhuna merak duymayan bu topluluğunun resim ve heykel üzerinde çalışmalarda bulunanamamasının sebebi yine İslami akidelerdir. Tanpınar için Hıristiyan batı, günahkar doğmanın verdiği mahcubiyeti hiçbir zaman duymayan doğu karşısında tüm sanat dallarını bir günah çıkarma kürsüsü olarak değerlendirmiştir.[541]

[540] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.28.

[541] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s.60-61.

Tanpınar Şark ve Garp zihniyetlerinin arasındaki farkın ilk günah üzerinden değerlendirmesini şöyle yapar;

"*Yanlış anlaşılmasın, Garp romanının Hıristiyanlıktaki günah çıkarmadan geldiğini iddia etmiyorum. Sadece Hıristiyan dünyasında, kendi kendi kendisini ister istemez her an yoklama, derinleştirme terbiyesinin bulunduğunu hatırlıyorum. Bu terbiye garp fikir hayatnını büyük zembereklerinden biridir ve modern romanın teşekkülene yardım etmiştir. Bizde bazı tasavvuf mesleklerinde şüphe ve kendi kendisine murakabe vardır; fakat cibilli günah fikrine bağlı değildir. Tasavvuftaki ibadet ve riyazet ile kurtuluş, maddeye şamil bir halden, tabiri caiz ise bir neutralite'den kurtuluştur. Hıristiyanlıkta ise bir lekeden, menfi bir halden, bütün hayata şamil bir lanet gibi günahtan kurtulmuştur. Tenzihi akideye gelince, hayatı sadece ilahi bir mevhibe gibi kabul eder."*[542]

Tanpınar'ın yukarıda tarifini yaptığı garp edebiyatının durumu ve bundan doğan şark edebiyatının ontolojik konformizması bize şark hikayeciliğinin hatlarını ortaya koymuştur. Tanpınar için müşterek İslam kültüründen geldiğini söylediği Şark Hikaye Geleneği belirli konuların üzerine çıkamamış, insanı harici alemiyle inkar etmiş, insanın ezeli ve ebedi tek bir dramının parçası olduğu düşüncesiyle görmezden gelmiş, sembolik dil kullanarak maddeye değememiştir.[543]

Abdullah Uçman'ın hazırladığı *Ahmet Hamdi Tanpınar - Edebiyat Dersleri* kitabında öğrencisi Halazaoğlu, *Şiir Hakkında* başlığında tuttuğu notta Garbın, Roma-Latin dilinin yeri olan İtalya'daki kilisesinin önderliğinde Latince merkezli bir gelenek oluşturduğu, Latin terbiyesinin realiteyi şiirde yarattığından ve oluşan bu realite ile maddeye dokunulduğundan bahsedilir. Tanpınar'ın biz imgesindeki şark ise karşımıza şarkın en büyük halk mahsulü olduğunu söylediği Binbir Gece masallarıyla çıkar. Tanpınar'ın bu ders notlarından görebildiğimiz, Binbir Gece masallarının insanın kaderin yoksun, tesadüflerin mevzu bahsedildiği, bir medeniyetin toplayıcısı olmakla

[542] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s.61.

[543] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s.61.

beraber nefisle mücadelenin de kitabıdır ve bu sebepledir ki tasavvuf ondan doğmuştur ve yine Şark, Garb zihniyeti karşısında varlığını bildiğimiz haliyle korumuştur.[544]

Bununla beraber Şarkın diğer sorunu trajedinin yokluğudur. *Edebiyat Üzerine Makaleler* eserinde dinin Şark üzerindeki etkilerini ortaya koymuş ve bizim Avrupa mirasını edinememizin sebebini Yunan edebiyatının Araplara uğramamasına yormuştur. "*Bütün lezzetleri kendine kapamış görünen bu insanda rastlayabileceğimiz tek haz, ıstırabın hazzıdır. Bir çeşit Mazohizimden başka bir şey olmayan bu acıya atılış, onu özleme, onu hayatın tek gayesi hatta sebeb-i vücudu gibi göstermesidir. (...) Trajedide içtimainin kabulü ve trajedi, biraz da içtimainin tenkididir. Bizde trajedi örneği yokluğu sebebiyle de teşekkül etmemiştir. Yunan edebiyatı Araplara geçmemiştir. Dinde 'confession' yoktur ve din kahraman kabul etmez. Şark'ta eğer trajedi varsa ve büyük şiire gelmişse, bu, (bezm-i eles't)ten, bir de Allah'tan ayrılmaktadır."*[545]

Gözde Sağnak Halazaoğlu'nun *Namık Kemal, Hamid, Tiyatro* başlıklı ders notunda daha önce belirttiğimiz gibi Tanpınar'ın Müslüman Şarkın, Garb karşısındaki engellerinden bazıların bu sefer İslami akidelerin resim ve heykeli yasaklaması olarak karşımıza çıkar. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın gününe dahi etkisini söylediği bu durum gayrimüslimler sayesinde yaşayabilmiştir. Bu sebeple öğrencisi *"Müslümanlık resim ve heykeli men ettiği gibi, tiyatroyu da mahrum eder; bugün bile. Onun için, Tanzimat'ta ekalliyetin çok faydası görüldü, bilhassa Ermeni münevverlerinin mesela Güllü Agop'un tiyatrosu"* notlarını almıştır. [546]

Öğrencisinin notlarını aldığı bir diğer husus ise Şarkın Müslüman kimliğinde sinemanın tarihsel gelişimidir. Tanpınar'ın Pre-Sinema adını verdiği bu durum doğuda gölge düşümü üzerine kurulmuşken, batıda kilise duvarlarına işlenen İncil ve Tevrat'tan kesitlerini içeren çizimlerden başlar. Bu yanıyla da "*eski şark deseninin o gözü yormadan mütemadiyen değişen ve ısrarlı istikbali ile kah bir yaprak kah bir lale, kah bir yıldız, kah fantastik bir çiçek olan oyunları*" cümlesiyle tanımladığı şark sanatı

---

[544] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.60.

[545] Mehmet Aydın, *A.g.e.*, s.202.

[546] Abdullah Uçman, *Edebiyat Dersleri*, s.135

resimsiz kaldığı için garbı yine yakalayamaz.[547] Tanpınar için Pre-Sinema ve Sinemanın tarifi şöyledir;

"*Sinemanın en büyük iddiası; 'Kelime medeniyetinden çıktık, hayal medeniyetine girdik'idi. Avrupa bunu katedrale benzetirdi: okumak bilmeyenler, duvarda İncil ve Tevrat'ı okuyabilirdi; onun için 'Sinema hayallerin dilidir' diyorlardı. (...) Sinemanın estetiği nedir ve sinema bu estetiği için ne yapmıştır? Sinemadan önce bir pre-sinema vardı; Karagöz, Çin Tiyatrosu, kukla. Romanların bir pasajdan diğer pasaja geçişi de bir pre-sinemadır. Bu ise sinemamıza muhayyilelerimizden, rüyamızdan gelir. Rüya! Dahlimizin en az olduğu sanat rüyadır. Ağaç, babamız olur; sonra, siz olursunuz."*[548]

Tanpınar'ın ikili kimlik incelmelerinin birini de *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* kitabının başlarındaki edebi eserlerin incelenmesinde görebiliriz. *Müslüman Şark – Hıristiyan Garp* eşitlemesi yapman yazar, Orta Çağ ile edebiyatımızın sembol saltanatındaki kıyaslamalarında iki zihniyetin kullandığı sembollerden yola çıkarak, şehre kapalı edebiyatımızın hususiyetle çınarı kullanmasından ve çınarın hükümdara, şeyhe benzetilmesinde bahseder;

"*Buna mukabil Avrupa Orta Çağ ve Rönesans edebiyatlarında bu saltanat, ağaçlar arasında meşe ve gürgene giderken bizde edebiyatımızın daha sıkı şekilde şehre kapalı kalması yüzünden çınar en muhteşem ağaç addedilir. Hükümdara benzetilmese bile şeyhe, mürşide benzetilir"* tespitinde bulunur.[549]

Tanpınar'ın Şark şiirinin ortak tarihini incelediği yazısında Şarkın konuştuğu dillerden bahserek, onun şark sınırlarını anlamamızda ipucu vermiştir; "*Eskiden bizde de öyle idi. Müslüman Şark entelektüel ve sanatkârları, bir aile olarak yaşardı. Arapça, Farsça, bizim lehçede ve Çağatayca'da Türkçe sanat ve fikir dünyasının temelleriydiler*."[550] Bizler Tanpınar bu cümlesi ile biz imgesinin içerisine saklı bir başka biz imgesini daha görürüz. *Garp* karşısına koyduğu *Şark* şiirinin

---

[547] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.176.

[548] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.48-49.

[549] Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.27.

[550] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, s.84.

müşterekliğinden bahsederken *bizim lehçede* tabirini kullanmış, Çağatayca'yı da dahil ederek alt bir Türk imgesi ortaya çıkarmıştır.

Günlüklerinde yazmak için fırsatta kolladığını söylediği *Mahur Beste* eserinde ise Müslüman Şark ya da Türki Şark'tan başka bir Şarkla karşılaşırız. [551] Mehmet Aydın'ın da dediği gibi Tanpınar düşüncesinde gelenek, halkla içeresindeki Müslümanlık kültürünü içeren, İslam referanslı bir anlayıştır.[552] Müslüman referans Behçet ve Sabri Bey arasında geçen diyaloglar Hint, Çin, Afgan, Arap ve Türkleri kapsayan geniş bir Şark ile birlikte toplumun sancılanan yerlerine parmak basmış, yetimlikten kurtulmak için unutmanın tavsiyesini vermiştir;

"Oğlum Behçet, sen bir medeniyetin iflası nedir bilir misin? İnsan bozulur, insan kalmaz; bir medeniyet insanı yapan manevi kıymetler manzumesidir. Anlıyor musun şimdi derdin büyüklüğünü. (...) Her şeyin bir çaresi vardır. Fakat insan bozuldu mu, bunun çaresi yoktur. (...) Dünyaya baktığımız zaman ayrı görüyor, kendi kendimize kaldığımız zaman ayrı düşünüyoruz. Yığınlarca tezat içinde yaşıyoruz, bütün Şark dünyası ıstırap içinde. Muttasıl gömlek değiştiriyor, Hint'i, Çin'i, Efgan'ı, Arap'ı, Türk'ü hep soyunuyoruz, soyundukça üstümüzde attığımız şeylerin alelade ekler olduğunu, daha derinden bir şeyler çıkarıp atmak lazım geldiğini görüyoruz. O zaman korkuyoruz; olduğumuz yerde imdat arar gibi sağa sola bakmıyoruz. Sonra tekrar başlıyoruz, gene tabaka tabaka soyunuyoruz, tırnaklarımızla derimizi yüzer gibi bir şeyler daha atıyoruz. Zaten soyunmasak bile onlar üzerimizden lime lime dökülüyor. Fakat olmuyor; bize lazım olan, gömlek değiştirmek değil, içten değişmektir. Bunu olduğumuz yerden yapamayız, içtenşark, dıştan her ufuk, bir görüş zaviyesidir. Bütün cemiyet hayatı zihniyet etrafında döner, insanı yeni baştan, yeni esaslarla kurmamız lazım; yeni kıymetler yaşayan insan."

Bu değişimi imkânsız gören Sabri Beyin görüşüne karşı Behçet'in "*neden imkansız olsun*" sorusu şu cümlelerle açıklanmaya çalışılmıştır;

[551] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e.*, s.162.

[552] Mehmet Aydın, *A.g.e.*, s.199.

"(...) Şark içimizde son sözünü söylemedikçe kurtuluş yoktur. Saraydan köylü kulübesine kadar, şark son sözünü söylemedikçe hür olamayız. Bir medeniyet, günün efendi olmalıdır. Bir artıkla yaşıyoruz."

Nitekim Sabri Hoca'ya neden bu kadar Şark düşmanı olduğu sorulunca *"şarka düşman değilim. Bulsam onunla kanaat ederim. Ben şarklıyım. Bak halime. Benim garplı? Arasan üzerimde bir karış ecnebi kumaşı bulamazsın. Meslerim bile yerli. Yüzüme bak neresi Frenk? Fakat yüzüme iyi bak ve şarkı gör. Şakı, bizim şarkımızda bulsam bu yüzde mi olurum? Yüzüm, senin yüzünü, babalarımızın yüzü. Yani hayatları tam olmayanların yüzü…"* diye çıkışır. Devam eden paragraflarda *Antalyalı Genç Kıza Mektup*'ta etkilendiği isimler arasına Nietzsche'yi ekleyen Tanpınar, Friedrich Nietzsche'nin Yalom'un kaleminde tanrıya çıkışması gibi Sabri Hoca'nın ağızından çıkışır ve ekler: "*şark yok, şark öldü Bizler yetimiz. Unutmaktan başka çaremiz yok. Yetimlikten kurtulmak için unutmalıyız*." [553]

Mustafa Baydar'ın Ahmet Hamdi Tanpınar'la 1 Ağustos 1955 tarihli Varlık Dergisi'nde yaptığı bir mülakatta Mümtaz karakteriyle benzerlik gösterdiğini söylediğimiz Tanpınar, karakteri gibi Şarkı bir hastalık gibi gördüğünden ve sevdiğinden bahseder;

" [Şarkı]*elbette severim. Evvela tarihimle bağlıyım, sonra ondan ayrıldığım tek meselem olduğu için severim. Bazen bir zenginliği, bazen alıştığım bir hastalığı sever gibi severim. Yalnız bir noktayı unutmayalım. Bu sevgi bizim için bir nevi evvel yaşanmış hayattan kalan sevgidir. Yani artık Avrupalı olduğum için severim. Yani tefsir ederek severim. Bunda da fevkaladelik yok. Her nesil mazisinin tefsirini yapar. Sevmek, daima hususi bir bakış açıdır.*"[554]

Roman, hikâye, deneme ve konuşmalarında incelediğimiz şark ve garb kimlikleri Avrupa seyahatlerindeki Tanpınar'da daha edebi şekliyle karşımıza çıkar. Bu sefer Tanpınar'ın incelemeleri şarka değil garba yöneliktir. Bunlardan biri realite olarak gördüğü Avrupa'dan Şarka karşı yaptığı son bakışlardan biri karşımıza şöyle çıkar;

---

[553] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, s.91-92.

[554] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.362.

"Nihayet Avrupa denilen hakiki realite ile karşılaştım (...) gerek İran, gerek Fas hadiselerini bütün dikkatinizle okuyun. Bizim eski ihtilallerin tam kendisidir. Şark değişmiyor. Ama fotoğraf gibi aynı"[555]

6 Nisan 1953 Paris'ten Adalet Cimcoz'a hitaben başlayan mektubunda Avrupalılaşmadan ve Avrupalılaşma alametini Metro yolunu kavrayan ve yolunu şaşırmayan adamda bulur. Avrupa seyahatindeki Tanpınar için Avrupa şarktan uzak hayretlere düşmenin yurdu olmuştur. Öyle ki metroyu gören Tanpınar şaşkınlığını mektupta şöyle yazar; "*Metro korkunç bir şey. Muazzam, imkansız bir şey… Ve ne teşkilat. Metroyu kavrayan ve yolu şaşırmayan adam yarı Avrupalılaşmış demektir*."[556] ya da 1 Ağustos 1959 tarihli Mehmet Kaplan'a Londra'dan yazdığı mektupta gördüğü Avrupa "*burada her şey, belki ölüm kadar sessiz. Polisle sessiz konuşuyorsunuz, taksi sessiz sedasız sizi alıp götürüyor, dükkanlar sessiz kabul ediyor. Yalnız televizyon ve radyo sesli. Caz gürültüsünü, Amerikan modasını eğlence kendi temposunu bırakmıyor"* yakından bir Avrupa'dır.[557]

Sunduğumuz ve sunacağımız mektup ve günlük sayfalarında garbı daha yakından tanımaya kalkmış ve garplı olabilmenin yerlerini aramıştır. Bu sayfalardan biri18 Mart 1961 tarihli Mehmet Ali Yücel'in vefatındaki sonraki dönemlere rastlayan zamanlarda düştüğü notlarının birinde Yücel'e yöneltilen 'hem eskiyi hem de yeniyi biliyormuş' diye bahsedenlere çatan Melih Cevdet'e karşı gelerek bunun hiç de yersiz olmadığını söylediği bu notunda hem garplı hem de şarklı olunamayacağından, çekirdeğini şarktan alan bir toplumun garplı bir şarklı olma reçetesini şöyle vermiştir;

"Mesele hiç de yersiz değil. Hakikaten konuşabilir. Fakat softalığın dışında. Halli ne kadar basit halbuki. Hem şarklı, hem garplı olabilir miyiz? Elbette ki hayır. Fakat garplı bir şarklı olabiliriz. Şark bizim şimdilik çekirdeğimizdir. Ve galiba da uzun zaman öyle kalacaktır. Hüviyetimizden milletçe çıkmak imkanımız olmadığına göre aksi kabil değil. Bugün Türkiye'nin geçirdiği çeşitli buhranlar arasında bir tanesi var ki hiç kimse ona layıkıyla ad koyamıyor, hatta farkında değil; ışığın altında bir türlü

---

[555] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Günlükleri*, s.117.

[556] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Günlükleri*, s.77.

[557] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Günlükleri*, s.237.

göremiyoruz. O da halka sözde münevverin ve hakiki münevverin arasındaki açıklıktır. Halkı görünce ya sırıtıp soytarılık yapıyoruz yahut da ona, düpedüz ona sırt çeviriyoruz. Bu elbette sadece bizim gibi yaşamadığı için değil; biraz da onunla birleşme yollarımızın yokluğundan. (…) Tesadüfen Dede'yi tanımışım. İnsanlığın ayrı bir yüzünü öğrenmişim. Yunus diye bir şairim, Nabi diye acayip bir şairim var, o halde niçin bilmeyeyim. Bilmesem rahat edebilir miyim? Ve mesela kendi kendime "Oh bugün şu Dede Efendi'yi de unuttum, yarın da Itri'den kurtulursam…" diyebilir miyiz? Dememiz doğru mu? Nihayet bütün bu unuttuğumuz, unutacağımız şeylerin yerine ne koyacağız? Haydi bizler koyduk, büyük kitle… yeni yetişenler? Beş on kolej ve Fransız mektebi mezunu mu bu cemiyette münevver olacak? (…)"[558]

20 Temmuz 1959 tarihli Paris'ten Tarık Temel'e yazdığı mektubunda şark ile garbın arasındaki farkı şahit olduğu bir olayla yorumlar;

"*Burada her şey sakin gidiyor. Fransız zaten monarşist, terbiyesini o yapmış. İyi ciltlenmiş kitaplar vardır, hani, cildi sökülür de yine şekiller değiştirmez. Fransız da bu nizam terbiyesini almış. Dün akşam bir sahne gördüm. Otobüse insan alınıyordu. 30 kişi vardı. İhtiyar, çocuklu güzel kadın… Biletçi beşini aldı. Geresini bıraktı kimse itiraz etmedi. İşte Avrupa hürriyeti evvela bu. İnsanı işinde serbest bırakmak ve onun iyi yaptığına inanmak. Bizde olsa biletçi dövülürdü. Otobüsün şoförü de aynı saltanatı yürüyor, otobüste şoförün makamını bizde halifeler alamamıştır. O ne saltanat, ne emniyet, ne itimattır. Biz nizam fikrini, onu kurulmasını sevmiyoruz. Nizam, zaruretlerin tanımanın neticesidir. İsmet Paşa kendisini, biz onu, hep zaruretleri tanımadığımızda için harcadık. Tarihimiz hep bu küçük hata ile doludur. Nasıl ahşap bina yapmak Türkiye'yi çırçıplak bıraktıysa-nihayet ahşap bina nedir? Bir yolu seçmekten başka ne olabilir?-zaruretleri tanımamak da bizi bu hale getirdi. Allah iyi etsin.*"[559]

[558] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.264.

[559] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.201.

C - GARBIN KARŞISINDA TÜRK

Bundan sonraki bölümlerde Tanpınar'ın inceleyeceğimiz biz imgesi Türk, Türkçe ve Türkiye üçgeninde olacaktır. "*Hiç kendini denemeyecek misin? Ne olduğunu, kim olduğunu öğrenmeden öleceksin*?"[560] diyen Tanpınar'ın kim olduğunu, milli kimlik algısını anlamanın yolunu yine eserleri, konuşmaları, romanları, mektupları, günlükleri ve öğrencilerinin tuttuğu ders notları üzerinden yapacağımız. Bunlardan biri belki de en önemlisi Jean Moreas'tan delaletle Tanpınar'ın verdiği milli bilinçlik çizgisidir. Öğrencisi Ali Karamanlıoğlu'nun *Yahya Kemal ve Malzemenin Zaferi* başlıklı ders notlarında Jean Moreas'a "*ne vakit kendinizi bir Fransız şairi olarak hissettiniz"* diye sorulduğunda "*Fransızcayı iç kulağımda duyduğum zaman*" cevabını verdiği belirtilmiştir.[561]Öğrencilerine verdiği bu anekdottan çıkardığımız şey Tanpınar'ın kişinin kimlik bilincinin dil ile mümkün olabildiğidir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tasavvurundaki Türk imgesinde antropolojik izler görülmez. Nitekim Avrupa seyahatlerinde Türkiye'deki arkadaşlarına yazdığı mektupların bazılarında gördüğü Ermeniler için bize benzeyen inşalar diye bahseder. 14 Eylül 1953 tarihli günlük yazısında;"*Dişlerimi almağa gittim. Belloy sokağı. Yolda gördüğüm Ermeni veya Türk, bize benzeyen insanlar. Place du Tertre'de Anadolu kasabası, hatta İstanbul ve Üsküdar ruhaniyeti var diyebilirim. Fakir insanların arasında daha mesut oldum. P.L. Courier çok güzel muharrirmiş"*[562]der.

Bunlara benzer verebileceğimiz diğer örneklerden biri 26 nisan 1958 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı *III Tablolar Önünde İken* başlığı altında gördüğümüz yazılarıdır. Fransa'daki bir kafede gördüğü iki Rum ve Ermeni olduklarını düşündükleri kişiler Türkçe konuşular, Türkçe'den sohbet açarlar ve Katibim oyununu oynamaktadırlar ve Tanpınar bize bu anısını şöyle anlatır;

"Cade Mahieux'de: konuşmağa başlayınca birinin Kulalı, öbürünün Muğlalı olduğunu öğrendiğin birkaç Rum. Biri öbürüne söylüyor: -Papazın nasihatını sen de

---

[560] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.10.

[561] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri,* s.266-267.

[562] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.104.

hatırlarsın Panayot, Türkçe bilmeyen cennete giremez. -O eski darbımeseldir. Bana anam söylerdi. (…) Bu gece Concorde meydanında Ermeni olduklarını tahmin ettiğim iki ihtiyar erkek, Katibim türküsünü söylüyorlardı."[563]

Bu örnekler beraber Tanpınar'ın vatan tarifini Sabahattin Eyuboğlu'na 9 Nisan 1953'de özlemle Paris'ten kaleme aldığı mektubunda görebiliriz. Yurt dışında bulunmanın da etkisiyle vatanı birkaç dosttan daha da önemlisi alaturka müzik, Türkçe ve ezan sesiyle şöyle tarif eder "*Vatan birkaç dosttan ibaret… Tamamiyle de değil. Alaturka musiki, kalkan tavası, lodos, az şekerli kahve ve vicdan azapsız konuşulmayan Türkçe ve biraz da ezan sesi lazım. Boğaziçi vapuru lazım. Lazım oğlum lazım. Yaz agelin! Hepinizi birkaç defa öperim."*[564]

Mahur Beste romanında Müslüman gibi düşünmenin halini ve Müslümanlığın sınırlarını çizerek bize bir başka vatan ve kimlik tasavvuru çizer;

"Bilakis, tam bir Müslüman gibi düşünüyorum, fakat mücerret bir Müslüman gibi değil de bu şehrin ve etrafında, hülasa bu memleketin içinde yaşayan bir Müslüman gibi. İki yüz yıl bu memleketin hayatına karışmış yaşayan dedelerimizin bana miras kalmış bir Müslümanlık. Bu Müslümanlıkta Tekirdağ karpuzunun, Manisa kavununun, Amasya kayısının, Hacıbekir lokumunun, Itri bestesinin, Kandili yazmasının, Bursa dokumasının hisleri vardır."[565]

Tarifini hasretle yaptığı vatan Tanpınar için bazen sandığımızdan daha ağır gelir ancak bahsini ettiğimiz bu vatan, müşterek bir tarihin milletimizin üzerine yüklediği milli bir sorumluluk olarak karşımıza çıkar;

"*Fakat memleket ve vatan deyince hatırıma tek başına gelmiyorlar. Yahut gelseler bile yanlarında başka düşünceleri çağırıyorlar: artık vatan benim için sadece tarihi hatıralar, şerefli isimler, şiirli kadehlerden taşan şehir adları, gurbeti ruh besleyici*

---

[563] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.307-308.

*Burada eklemek de fayda gördüğümüz bir husus da Tanpınar'ın "öğrendiğim" "tahmin ettiğim" demesinden delaletle onlar hakkında üçüncü kişiler aracılığıyla bilgi aldığı ya da konuşmadığıdır. Bunun sebebi onun psikolojik çekimserliği ya da bir başka sebepten kaynaklanıyor olabilir.

[564] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.225.

[565] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, s.96.

bir duygu gibi tene yapışan manzaralar, ne ilahi mimarımız ve ne de onun kulağımızdaki nur serabı musikimiz değildir. Ne de insanlığımızın saadetini, yaşama hakkını bir takım mefhumların, ayan kâtibi edalı prensiplerin, inançların zaviyesinden görebiliyorum. Bu kelime kulağıma geldiğinde gözümün önüne derhal karşılanması lazım gelen ihtiyaçlar dünyası uyanıyor: bir milyon kilometre murabbaına yakın bir toprak, yirmi milyona yakın bir halk, kırk binden fazla köy, harap yüzlü, iktisadi şartları bir türlü asrileşmemiş kasaba ve şehirler, en çalışkanı bile bugünkü çalışma ve istihsal şartlarına göre çok defa verimsiz bir insanlık –ki yarısına yakını işsizdir-; -işletilecek bir yığın maden ve servet kaynağı haline getirilecek bir yığın hayvan ve nebat (...)". [566]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın garb karşına koyduğu Türk vatanının siyasi sorumluluklar Misak-ı Milli'de yer alsa da manevi sınırlarının çok daha geniş olduğu anlaşılır. Öyle ki çocukken kalbinin hiç gitmediği, hiç görmediği Üsküp, Dedeağaç, Manastır ve Selanik'ten geçtiğini söyler.[567] Babasının memuriyeti sebebiyle Balkanları hiç görmeyen bir çocuğun hasleti gibi görünse de Tanpınar için Balkanlar ayrı bir yere sahiptir. Bunu izleyebileceğimiz başka yazısı ise dilinin nasıl keskinleşeceğini göreceğimiz 18 Ocak 1951 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan *Göçmen Davası* yazısıdır.

Milli Facia adını verdiği Bulgaristan göçlerinde Türklerin, dedelerinin Osmanlı'nın fethinden çok daha öncelerini doğduğundan, –buradaki kast Osmanlı'dan önce o coğrafyada yaşan Türk topluluklarından geldiklerini işaret etmektir- Türklerin bölgeden bir ot gibi sökülüp atıldıklarından bahseder. Kaleminin sivriliğinin bilincinde olacak ki "*bu satırları Bulgarlara karşı milletimize kin aşılamak için yazmıyorum.*" hatırlatmasını yapan Tanpınar, Türklerin kesilerek ve kovularak toprakların başkalarının olduğunu şöyle iletir;

"*Birkaç aydır millî bir faciayı, hatta millî bir felâketi sessiz ve sedasız yaşıyoruz. Yarım milyondan fazla Türk, dedelerinin Osmanlı fethinden çok evvel doğdukları, şenlettikleri topraklardan yabani otlar gibi sökülüyorlar, mal ve mülkleri ellerinden*

[566] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı,* s. 69.

[567] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.76.

alınarak kapı dışarı ediliyorlar. Hicret, milletimizin talihinin iki asırdan beri en acı tarafı oldu. Arkada bırakılan yurda ağlamak, ona ağlaya ağlaya yeni toprağa sarılmak, sapanının açtığı izde doğduğu evi ve babasının gömüldüğü yeri hatırlayarak yaşamak... İşte büyük katliamların dışında asıl serencamımız! Rumeli, kesilerek ve insanı kovularak başka milletlerin vatanı oldu. Kaç nesil var ki kızlarımız baba evlerinde gelin olmanın sevincini kaybettiler, erkeklerimiz aynı tarlada, aynı pazarda üst üste çalışamaz oldular. Çehrelerini, hayatımız birliğini kaybetti. Türkülerimiz ve şivelerimiz birbirine karıştı."[568]

Tanpınar Bulgaristan'daki Türklere uygulanan zorunlu göçün Rumeli Türklüğüne değil Türkiye'ye karşı olduğunu söylemiş, daha kırk yıl öncesine kadar salnamelerin bir parçası olan Bulgaristan'dan Lofça, İştip, Filibe, Rusçuk ve Silistre isimlerini hafıza hücum ettiğinden söz açmıştır. "Her Türkün hayalinde, kanlar içinde yüzen bir şehit vardır. Bu, Rumeli Türklüğüdür. Bu gelenler işte onların çocuklarıdır" dediği göçmenler için devleti ve halkı kardeşlerini ağırlamaya davet etmiştir.[569]

Tanpınar'ın Balkanlara duyduğu hassasiyeti roman ve hikâyelerinde de denk geliriz. Bunlardan biri *Yeni İstanbul* gazetesinde 9 Mart - 26 Mayıs 1950 tarihleri arasında tefrika edilen ancak 1973'te kitaplaşabilen üçünü romanı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'dür.[570] Bu eserinde ömründe hiçbir hastalık geçirmeyen ve hatta ağızında tek çürük diş dahi bulunmayan Nuri Efendi karakterinin Rumelili olması ve sağlığını Balkanlı olmasına yorduğunu görürüz.[571]

Resai Eriş'in toplumcu gerçekçilikten uzak olduğunu hayata olduğu gibi alan bir kitap olduğunu söylediği[572] *Hikâyeler* kitabında benzer şekilde, Erzurumlu Tahsin hikâyesinde karşımıza çıkar. Nitekim Tahsin Efendi karakteri hali vakti yerinde bir ailenin hukuk eğitimini tamamlayan tek çocuğu olarak Balkan Harbine Erzurum'dan

---

[568] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.58-59.

[569] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.60.

[570] Mehmet Törenek, *Başka Hayatlar Peşinde – Tanpınar'ın Romanları Üzerine Bir İnceleme*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.113.

[571] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergah Yayınları,İstanbul 2017, s.31.

[572] Murat Kacıroğlu, *Türk Öykücülüğünde 1940 Kuşağı ve Toplumcu – Gerçekçi Yönelişler*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2011, s.293.

gönüllü katılmış, Trakya'da yaralanmış, iyileştikten sonra tekrar orduya yazılmış, hiç görmediği imparatorluk toprakları adına savaşan, savaşın ardındansa Tebriz'de, Şam'da pejmürde halde dolaşan bir Osmanlı evladıdır.[573] Aynı eserin Evi Sahibi başlıklı hikâyesinde ise bir elin uzanacak mesafesinde bulunan Balkanlar hala ümidin olduğu muhteşem topraklardır; "*Balkan felaketinin yıkıntısı tamir edilebilecek gibi geliyordu. O kadar güzel, o kadar muhteşem yerler kaybedilmiş ve bu yıkıntının üzerinden o kadar az geçmişti ki… Onlar, dünün hakimiyeti ve terk edilen bu vatan, adeta elimizi uzatarak tekrar yakalayacakmışız gibi yakında duruyordu."*[574]

Garbın karşındaki Türk imgesinin diğer özelliklerini dil ve musiki ile takip etmemiz yerinde olacaktır. Nitekim dilde Türklerin ilk büyük vesikasının Orhon kitabeleri olduğunu dile getirir. Orta Asya'dan Anadolu'ya Anadolu'dan Batı'ya uzanan bu millet, dört asırdan uzun bir boyunca İslamlaşabilmiş, kültürünün çekirdeğini oluşturacak olan dinleri ile beraber ayrı zaman ve başka coğrafyalarda yerleştikleri kıtalarda yerli halk ve komşularla oluşan beslenmiş ve tam anlamıyla İslamlaşan Türklerin Anadolu lehçesini idrakinin Yunus Emre ile olduğunu söylemiştir.[575]

Müslüman şark entelektüelini Batının 15'inci ve 16'ncı yüzyılları ile değerlendirdiği bir yazısında "Müslüman şark entelektüeli ve sanatkârları, bir aile olarak yaşardı. Arapça, farsça, bizim lehçede ve Çağatayca'da Türkçe sanat ve fikir dünyasının temeli idiler.[576] der, bununla beraber babasının görevi sebebiyle Irak'ta bulunduğu sırası gördüğü bu durumu "*Ben Musul'da iken bir medresede Fuzuli divanı ve Cezmi okutularak Türkçe öğretildiğini gördüm. Onun için eski medeniyetin müşterek malı olan şöhretimizi vardı*" cümlesiyle belirten Tanpınar'ın Şark imgesinde daha evvel bahsini ettiğimiz alt biz imgesinde Türkçe'ye duyduğu güveni ortaya koyar.[577] Nitekim Latince ile kıyasta Türkçe'nin hayranlık duyduğu Fransızca'ya nazaran metrik vezinlerde daha müsait olduğundan, Türkçe'nin talihinin ise tecvidin dini

---

[573] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler,* s.85.

[574] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler,* s.128.

[575] Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2019. s.23.

[576] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı,* s.84.

[577] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk,* s.153.

terbiye içinde bulunması, Arapça'nın Arap harfleri dâhil Türkçe'ye aşılamaması, Arapça'nın İslam alemi üzerine bütün Müslüman teşekküllere kadar kendi kabul ettirmesi, aruz şiirinin ses kuvvetine erişebilmesi için dilimize taşıdığı kelimeleri ve ahenkli kombinezoları Türkçe'nin 14 ve 15'inci asırdaki şiir dünyasına taşımasına yorar.[578]

Tanzimat'tan itibaren kesildiğini söylediği tarih sürekliliğin üzerine duran Tanpınar için Türk Ruhunun ürettiği şeyler Orta Asya'nın zenginlikleri içinde, dünyanın en zengin milleti olmasına rağmen diğer ulusların tecrübelerini yaşamak istemenin sıkıntılarından *Huzur* eserinde şöyle bahseder;

"*Dedeyi Wagner olmadığı için, Yunusu Verlaine, Baki'yi Gothe ve Gide yapamadığımız beğenmiyoruz. Uçsuz bucaksız Asya'nın o kadar zenginliği içinde, dünyanın en iyi giyinmiş milleti olduğumuz halde çırılçıplak yaşıyoruz. Coğrafya, kültür her şey bizden bir yeni terkip bekliyor, biz misyonlarımızın farkında değiliz. Başka milletlerin tecrübesini yaşamağa çalışıyoruz.*[579]

Nitekim Tanpınar için Türkler tarihte ve hayatta mevcut, dünyanın 70/1'i, yarattığı akınlarla Avrupa Hristiyanlığını birleştiren güç, beş asır boyunca üç kıtaya ulaşan kollarıyla büyük bir imparatorluğun kurucusu, Anadolu'yu Türk yurdu yapanların torunlarıdır. Bu sebepledir ki 25 Ekim 1960 tarihli günlüğünde şöyle bir şeye denk geliriz.

"Beynelmilel toplulukta bizim çehremiz nedir? Vakıa henüz büyük manasında orkestranın dışındayız. Konuşmadık ki çehremiz olsun. İngiliz demokrat, aristokrat, tüccar ve azami ferdi. Fransız akılcı, Alman megoloman, idealist, daüssılalı ve metafizik, ampirili ile yahut Prusya disiplini ile tatlı bir hülyayı yerleştirmiş. Bir kelime ile romantik, Islav mutlağın peşinde. Bir Türkler neyiz? Biz Türkler ki tarihte ve hayatta mevcuduz. Bugünkü nüfusumuzla aşağı yukarı dünyanın yetmişte biriyiz. Tarihimiz her şeyden sarf-ı nazar –yani pek az şeyden doğrusu- sadece tazyikiyle Avrupa'nın teşekkülünde, Araplardan sonra en büyük amillerden biri oluyor;

[578] Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s.24.*

[579] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s 252.

Hristiyanlığı çıkarırsak Türk tehlikesi Avrupa'yı birleştiriyor, bir yığın idare şekilleri kurmuşuz ve acayip bir salata olmasına rağmen büyük bir imparatorluğu beş asır devam ettirebilmişiz."[580]

Hep Aynı Boşluk eserinde ise tarifini ettiği beş asırlık bu imparatorluğun güzellemesine ve bakiyelerine karşı eleştirini "*kim ne derse desin beş asırlık ve usare-i hayatiyesi çok kuvvetli bir hayatın sahibiyiz. Kaybolanlardan sarfınazar cetlerimizin bize bıraktıkları muhalledattan elimizde olanlar kütüphaneleri dolduracak kadar çoktur. Fakat okuduklarımız hangileridir?"* cümlesiyle yapar. [581]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın beş asırlık dönem olarak adlandırdığı, *Ahmet Hamdi Tanpınar'da Tarih* başlığında incelediğimiz Osmanlı, onun için Batı'ya karşın şarkın gösterebileceği, milli tarihin iki amillerinden biri olan Selçuklar ile birlikte büyük bir geleneğe sahip bir medeniyetti;

"*Biz bu asırları boş geçirmedik, kendimize mahsus bir zevk, bir musiki, bir mimari, bir şiir yaptık. Bir Şeyh Galip, bir Yunus, bir Nedim, bir Itri, bir Dede Efendi yetiştirdik. Aradaki zaman ve hadiselere rağmen bu adamlarda, bizde yaşayan bir takım asli kıymetler mevcuttur ve bizden sonra geleceklerde de bu kıymetler yaşayacaktır. Bir milletin hayatı müspet bir şeydir. Bir yaratma silsilesi etrafında teşekkül eden tarihi bir cevher vardır, ona milli benlik denir*."[582]

Türk mimarisinin en büyük ve en müstesna eserlerinin II. Bayezid dönemine ait olduğunu, Türk İstanbul'una milli bir hususiyet ve ruhaniyet verecek türde eserler veren bu döneme en yakın dönemin Mimar Sinan dönemi olduğunu söyleyen Tanpınar, kendisine kadar ulaşan mimari geleneğin ulaştığı ebat ve mükemmellik çizgilerini bozmadan aşan değerli bir mimar olduğunu söylediği Mimar Sinan hakkında yapılan bir ankette Türk mimarisinin gelişimi şöyle açıklar;

"*Şüphesiz ki her güzel şey gibi ve Türk mimarisi Yunan ve Mısır mimarisinden sonra Rönesans ve XVII. Asra kadar Garp'taki mimari eserlerine faiktır; devam,*

---

[580] Zeynep Kerman-İnci Enginün, *A.g.e*., s.230.

[581] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.48.

[582] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, s 232.

muvazene ve istinat unsurlarını kendi içinde cemetmiş ve canlı uzviyet gibi hiçbir yerde dayanmadan ve dışında istinat noktası aramadan kalmış olması asimetri içinde simetriyi bulmak itibarıyla çok güzeldir" (...) En güzel taraflarından biri de tezyinatın sadece arşitektüral olmasıdır. Bu itibarla Yunan mimarisinden sonra en güzel mimari bize nasip olmuştur."[583]

Türk ruhunun yüzyıllar boyunca oluşturduğu bir milli teşekkül de garb musikisinin karşısına çıkabilecek tek musikiye sahip olan Türk musikisidir. Tanpınar için hayatında olan akidelerin parçalarıyla bestelerini yazan Dede Efendi, evliyaullahtan Fuzuli, tasavvufi hakikatleri tebliğ eden Mevlana, İsmail Dede ya da Bekir Ağa ile örülmüş ancak koparılan tarihimizle bir türlü anlayamadığımız bu büyük geçmiş, küçük bir çığlımıza cevap vermek isteyen binlerce ruhla beraber bestelerde ve mimari eserlerde bizi karşılamak ister. Nitekim Tanpınar garbın karşısındaki bu Türk sanatını 14 Ekim 1938 tarihli *Bugün*'de çıkan *Kendimizin Peşinde: Çok Mühim Bir Mesele* başlıklı yazında şöyle kaleme alır;

"Büyük garp musikisinin yanına konabilecek yegane musiki ananesi sahip olan millet biziz.. Itri ,bekir ağa, İsmail dedenin bilmemesinden de dert yanar. "Bir İtri'nin, bir İsmail Dede'nin, bir Bekir Ağa'nın eserleri etrafımızda nağmenini, ilahi cezbenin , ruhtan süzülmüş saf hakikatlerin kapalı bahçeleri gibi yüzüyor.[584]

Ahmet Hamdi Tanpınar için tarih süreklilik kopmuş bu Türk milletin sancıları yaklaşık 85 yıl cumhuriyetin ilanı ile son bulmuştur. Sinan, Fuzuli, Baki, Galip ve Nedim ile gurur duyan Tanpınar batıyla ölçüşebilecek kadar büyük bir millet olduğumuzu 16 Nisan 1943 tarihli Ülkü'de çıkan Asıl Kaynak yazısında şöyle açıklar; "*esaslarında garpla ölçüşebilecek bir medeniyetten, bir insan veya hayat üstünlüğünden geldiğimiz anlıyoruz (...) biz şarka veya garba ancak bir birinden ayrı iki kaynağımız gibi bakabiliriz. Her ikisi de bizde geniş bir şekilde vardır; yani realitimizin içindedirler*." der ve geçmişle kıyasla gittiğinde geçmişin meziyetini kendine has hayat yaşayışı ve gerçek yapışlarında olduğunu söyler ve ekler; "*birbirini*

[583] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, s.160-161

[584] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, s.233.

anlamayan iki alemin ortasında, bir düğüm noktasında yaşamış olmanın bize yüklediği zahmetler, o zaman gerçek ve ön safta hayatın nimetleriyle ödenecektir"[585]

Tarihin yüklediği zahmetlerin çağının muasır medeniyetlerin ayıran farklar üzerinden ele alır. Tarihin talihinden yola çıkan ve bizden başka hiçbir milletin yaşamadığını söylediği durumu;

"Bugün ki Türk ruhunun, kendisini muasır oluğu milletlerden ayıran bir hususiliği, onu çok ferdi bir talihin sahibi yapan bir trajesidir. Bu iki büyük âlemin içimizde yaptığı mücadeledir. Bir yandan tarihi zaruretlerden kudret alan bir irade ile garba gittik, öbür yandan hakiki cevher ile bizde konuşmaya başladığı zaman kulaklarımızı kapatmak imkânsız olan mazinin sahibiyiz. Bu hemen hemen sadece bize nasip olan bir tecrübe, bir imtihandır ve kıtaların çehresini değiştiren büyük göçler, ayrılma ve yeniden kaynaşma devirleri bir yana bırakacak olursak ona benzer bir macerayı, bir milletin tek başına yaşadığını göremeyiz."[586] Tanımıyla açıklar.

Kasım 1943 tarihli *Ülkü*'de yazdığı *Kahraman ve Ölüm* başlıklı yazısında, milletimizin bu talihsizliğinden ve hatta gömmek istedikleri Türk milletine karşı güdülen asırlık bir nefretten ve başarısızlıkların şöyle bahseder "*Türk milletine Sevr muahedesinin zincirini dövenler 'buyurun diyorlardı: çok yaşadınız, çok çektiniz, ölüm bir kaderdir buyurun ölün.' Bu teklifi yapanlar ona namuskar bir mezar taşı dikmek niyetleri bile yoktu. Asırlık Avrupa, kendi mazisi kadar uzun bir anlaşmamazlılığın beslediği, büyüttüğü bir kin içinde ona sadece bir çukur hazırlamıştı. Onu bu çukurda görmekle mesut olacağını sanıyordu." [587]*

Garbın karşısına koyduğu biz imgelerini incelediğimiz bu başlıkta Tanpınar'ın milletçiliğinin sınırlarını *"Bence Türkiye 24 milyon değil 500 milyondur; yani, ölenlerle beraberdir; ama 500 milyonu sevmek, bugünküleri sevmekle mümkündür, oda başka mesele. Benim milliyetçiliğim böyle. İnsanda ki tarih fikri var, o cemiyetten ayrılamaz"[588]*cümlesiyle koymuş ve milletsizliği dünyanın üzerinde uçakta bulduğunu

---

[585] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.48-49.

[586] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s 45.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s 105

[588] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s.88.

14 Şubat 1955 tarihli Paris'te Adalet ve Mehmet Ali Cimcoz için kaleme aldığı mektubunda uçak seyahatinin acayipliğinden bahsederek, dünya kimliğine dair bir yaklaşımda bulunur. "*Tayyare yolculuğu acaip bir şey. Dünya yok, isimler var.*"[589]

[589] Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, s.125.

SONUÇ

Başından beri okumasını yaptığımız küçük yaşlardan itibaren kendisinin ve içerisinde bulunduğu imparatorluğun tüm varoluş sancılarını derinden hisseden Tanpınar bu yükü denemeler, hikâyeler, romanlar, şiirler ve bir gün okunacağını bildiği iç sohbetleri olan günlükler ve dostlarıyla konuştuğu, hasret giderdiği ve hatta dertleştiği mektuplarıyla hafifletmek istese de başarılı olamamıştır. Çünkü kendisi gibi Tanpınar'ın düşünsel dertleri kazdıkça derinleşen, derinleştikçe çalışma prensibi gereği sonu gelmeyecekmiş gibi duran bir sorunlar zincirinin kendisini oluştururlar.

Tanpınar'ın Türkiye okumalarında sürekli parantez içerisinde okunma ve açıklanmasının bir haksızlık hatta kendisinin parantez içerisinde açıklanacak isim olmasının ötesinde paragrafın kendisini oluşturduğunu gösterdiğimiz bu çalışmamızda onun çocukluğundan itibaren yıkılmak üzere olan imparatorluğun yüksek konumda bulunan bir memurun çocuğu olarak küçüklükten itibaren gördüğü, bulunarak ve okuyarak tanıdığı ve kurtuluş çarelerini ve *Osmanlı Medeniyeti* adı verdiği bu toplumun ürettiği pek çok şeyin tespitinde bulunduğu çalışmalarından önce kendisinin çocukluk, gençlik ve hatta yetişkinlik sorunlarına eğilerek kendisini yakından tanıdık.

Kozmik, sosyal ve deruni olarak üç ayırdığı zaman kavramını tarihin tarihi ve metodolojisiyle incelediğimiz bu çalışmada Antik Yunan, Latin mirası üzerine kurulmuş Garb'a karşı Müslümanlık kimliği ağır basan, sınırları Çin'e, Habeşistan'a ulaşan hatta hocası Yahya Kemal'in tarifini yaptığı şekliyle pilav yiyen ve mesnevi okumaktan başka bir şey yapmayan, değişmekten hoşlanmayan, kaderine razı, muhafazakâr olan şark, diğeri ise aynı batının karşısında Yunus Emre'den, Hammamizade İsmail Dede Efendi'ye, Itri'ye ve İstanbul'u Türk şehri haline getiren Mimar Sinan'a kadar batının karşısında durabilecek tek millet olan Türkler ve Türklerin Selçuklular'dan Osmanlılar'a ve Cumhuriyete kadar süren bir tarih takip etti.

KAYNAKÇA

ACUN, Fatma, "İlk Osmanlılara Dair," **Kebikeç Dergisi**, S.10, Ankara 2000.

AHMED, Zaid, "Müslüman Tarih Felsefesi", Çev. Kazım Uzun, **Tarih Okulu Dergisi**, S.13, Uşak 2012.

AKARSU, Bedia, "Nietzsche'nin Tarih Karşısında Tutumu", **Felsefe Arkivi**, S.19, İstanbul 1975.

AKAY, Orhan, "Ahmet Hamdi Tanpınar Maddesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.39, İstanbul 2010

AKAY, Orhan, **Bir Hülya Adamının Romanı**, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.

AKÜN, Ömer Faruk, "Ahmet Hamdi Tanpınar", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.12, İstanbul 1962.

AKYILDIZ, Hülya, Bayrak, "Tanpınar'da Roman Tekniği Açısından Rüya ve Müzik", **Milli Eğitim Dergisi**, C.39, S.184, 2009.

ALTUN, Yavuz, "Bilimin Kaynağı Olarak Cehalet", **Kitap Zamanı Gazetesi**, S.107,Aralık 2014.

ANAR, Turgay, "Tanpınar'ın Bilinmeyen Dört Yazısı", **Hece Özel Dergisi - Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar**, İstanbul 2002.

ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları, İstanbul 2017.

ANIK, Mehmet, **Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi**, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

ARIOBA, Oruç, **İle**, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

ARSAL, Sadri Maksudi, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

AŞKIN, Muhittin, "Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.2, 2010.

ATİKER, Mustafa, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir'deki İki Ayrı Konyası", **Bilgelik Dergisi**, Ocak 2019.

ATSIZ, Nihal, **Dalkavuklar Gecesi – Z Vitamini**, Boylam Yayınları, Ankara 1992.

AYDIN, Mehmet, **Kayıp Zamanın İzinde Ahmet Hamdi Tanpınar**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.

AYDOĞDU, Hüseyin, "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü", **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.10., 2004.

BALIKÇISI, Halikarnas, **Aganta! Burina! Burinata!**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.

BAUMAN, Zygmunt, **Kimlik**, Heretik Yayınları, Ankara 2019.

BAUMAN, Zygmunt, **Parçalanmış Hayat**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

BELGE, Murat, **Edebiyat ve Sanat Üstüne Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

BERGSON, Henri, **Yaratıcı Tekamül**, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.

BERTOLD, Brecht, **Şvak'ın Hitler'le Tarihi Karşılaşması**, Ortam Yayınları, İstanbul 1980.

BIÇAK, Ayhan, **Tarih Düşüncesi III – Tarih Felsefesi'nin Oluşumu**, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.

BIÇAK, Ayhan, **Tarih Felsefesi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.

BIÇAK, Ayhan, **Tarih Metafiziği ya da Kendilik Bilinci**, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.

BİRİNİCİ, Ali, **Bir İnsanla Karşılaşmak – Nurettin Topçu'nun Sohbetlerinden Kalanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul 2020.

BULGAKOV, Mihael, **Usta ile Margarita**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

CAMUS, Albert, Yanlışlık, Can Yayınları, İstanbul 2018.

CANDAN, Ayfer Batu Candan-ÖZBAY,Cenk, **Kültür Denen Şey**, Metis Yayınları, İstanbul 2018.

CARR, Edward, Hallet, **Tarih Nedir**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

CARR, Edward Hallett, **Milliyetçilik ve Sonrası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

COLLİNGWOOD, Robin, George, **Tarih Tasarımı**, Ara Yayıncılık, İstanbul 1990.

ÇAĞIRKAN, Barış, "Göç, Hibrit Kimlik ve Aidiyet: Yeni Toplumlar, Yeni Kimlikler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, S.8, 2016.

ÇALEN, Mehmet, Kaan, **II. Meşruiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, **Tarih Metodu**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

ÇETİN, Altan, **Tarihten Tefekküre – Nurettin Topçu, Erol Güngör, Nevzat Köseoğlu'nda Tarih**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

ÇUBUKÇU, İbrahim, Agah, "Gazzali ve Kelam Felsefesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları**, İstanbul 1970.

DALBAY, Ramazan Saim, "'Kimlik' ve 'Toplumsal Kimlik' Kavramı", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.31.

DELLALOĞLU, Besim, **Bir Tanpınar Fetişizmi**, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013.

DEMİRALP, Oğuz, "Neden Ahmet Hamdi Tanpınar", **Hece Dergisi**, S.61, 2002.

DENİZ, Tarık, "Tanpınar Otoportresi Beş Şehir Melankolisi İzinde", **Hece Özel Dergisi - Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar**, İstanbul 2002.

DESOVALI, Emre, "Makedon Tarih Yazımında Türk-Osmanlı İmajı", **Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi**, C.4, S.1, Nisan 2022.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

DURUSOY, Ali, "Hüviyyet Maddesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.19, İstanbul 1999.

DÜZENLİ, Puhlul, "Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında Osmanlı Sünniliği", **Marife Dergisi**, S.3, 2005.

ELMALILI, Hamdi, Yazır, **Kur'an-ı Kerim Yüce Meali**, Merve Yayınları, İstanbul 2022.

ENGİNÜN, İnci, **Ahmet Hamdi Tanpınar**, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.

ERDOĞAN, Mehmet, **Bir Eleştirmen Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar**, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

ERGENÇ, Leman, **Bulgar Yayınlarında Türkler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

ERONAT, Canan Yücel, **Tanpınar'dan Hasan Ali'ye Mektuplar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

ESKİN, Şerif, **Zaman ve Hafızanın Kıyısında Tanpınar'ın Edebiyat, Estetik ve Düşünce Dünyasında Bergson Felsefesi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.

FAZLIOĞLU, İhsan Fazlıoğlu, **Kendini Aramak İnsan-Tarih Yazıları**, Papersence Yayınları, İstanbul 2016.

FAZLIOĞLU, İhsan, **Akıllı Türk Makul Tarih**, Papersense Yayınları, İstanbul 2015.

FİLİBELİ, Ahmet Hilmi, **İslam Tarihi, İslam Tarihi – Hz.Peygamber'den Zamanımıza Kadar**, Haz. Ziya Nur Aksan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018

FRANKL, Viktor, **İnsanın Anlam Arayışı**, Öteki Yayınları, İstanbul 1998.

GİLDERHUS, Mark, **Tarih ve Tarihçiler – Tarih Yazılığına Giriş**, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

GORKİ, Maksim, **Mujik**, Can Yayınları, İstanbul 2019..

GÖKA, Erol, "Tarih ve Psikolojik Bilimler : Bir İmkan olarak Sosyal Psikoloji ve Psikodinamik Yaklaşım", **Türkiye'de Tarih Yazımı**, Ed. Vahdettin Engin – Ahmet Şimşek, Pagem Yayınları, İstanbul 2011.

GÜNDÜZ, Olgun, "Türkiye'nin Batılılaşma Serüveninde Özgün Bir Portre: Ahmet Hamdi Tanpınar", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, Bursa 2002.

GÜNGÖR, Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989.

GÜNTEKİN, Reşat, Nuri, **Tanrı Dağı Ziyafeti – Balıkesir Muhasebecisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.

GÜRBİLEK, Nurdan, **Yer Değiştiren Gölge**, Metis Yayınları, İstanbul 1995.

HARARİ, Yuval, Noah, **Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi**, Kolektif Kitap, İstanbul 2017.

HATİOĞLU, Atakan, "Tarihsel ve Toplumsal Koşullar Açısından Postyapısalcılık Foucault ve Derrida", **Bilim ve Ütopya Dergisi**, S.268, Ekim 2016.

HAZAR, Çetin, Murat, "Hegel ve Tarih Felsefesi", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, S.28, Ankara 2009.

HİKMET, Nazım Hikmet, **Demokles'in Kılıncı**, Adam Yayınları İstanbul 1997.

HOCAOĞLU, Durmuş, "Tarih Ontolojisi Üzerine Bir Deneme: Evrensel Tarih ve Beşeri Tarih, **Türkiye Günlüğü**, S.41,Temmuz-Ağustos, Ankara 1996.

İHSANOĞLU, Abdurrahman, "Tarihsel Hafıza", **Anadolu Gençlik Dergisi**, S.252, Ocak 2021

İMAMOĞLU, Turgay, "Ahmet Hamdi Tanpınar'da Süreklilik ve Değişim", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.2, Erzurum 2002.

İNALCIK, Halil, "Tarih ve Politika", **Kılavuz Dergisi**, S.38, İstanbul 2006.

İNALCIK, Halil, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

İZETBEGOVİĆ, Alija, **İslam İzmeđu İstoka i Zapada**, İzdavać Rijaset İslamske Zajednice u R. BiH, Sarajevo 1984.

KACIROĞLU, Murat, **Türk Öykücülüğünde 1940 Kuşağı ve Toplumcu – Gerçekçi Yönelişler**, Asitan Yayıncılık, Sivas 2011.

KACIROĞLU, Murat, **Türk Öykücülüğünde 1940 Kuşağı ve Toplumcu-Gerçekçi Yönelişler**, Asitan Yayıncılık, Sivas 2011.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Kültür Nedir", **Türk Kültürü**, S.77, Ankara 1969.

KAHRAMAN, Alim, **Ahmet Hamdi Tanpınar – Altın Uçurum**, Büyüyün Ay Yayınları, İstanbul 2023.

KAPLAN, Mehmet, Tanpınar'ın Şiir Dünyası, Dergah Yayınları, İstanbul 2020.

KAPLAN, Mehmet, **Yavaş Yavaş Aydınlanan Tanpınar**, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.

KARADUMAN, Sibel Karaduman, "Modernizimden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", **Journal of Yasar University**, V.17, 2010.

KARAOSMANOĞLU, Yakup, Kadri, ***Yaban,*** İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

KARPAT, Kemal Karpat, **Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplum Temelleri**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

KARPAT, Kermal, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

KAYAN, Gözde, "Nietzsche ve Hegel'de Tarih Bilmecesi " , **Birey ve Toplum Dergisi**, C.8, S.15, 2018.

KELLER, Wilhelm, **İnsanın Doğası**, İlya Yayınları, İzmir 2001.

KERMAN, Zeynep ve ENGİNÜN, İnci, **Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa**, Dergah Yayınları, İstanbul 2008.

KERMAN, Zeynep, **Tanpınar'ın Mektupları**, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.

KIVILCIMLI, Hikmet, **Kısaca Marksizm Düşünüşü – Gerçek Bilim**, Derleniş Yayınları, İstanbul 2017.

KIVILCIMLI, Hikmet, **Tarih Devrim Sosyalizm**, Derleniş Yayınları, İstanbul 2012.

KORKUT BESİM, **Kur'an S Prijevodom na Bosanski Jezik**, Presjedništvo za Vjerskij Poslova-Diyanet Republike Turske, İstanbul 2017.

KOZAK, Erol, **İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat**, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.

KÖKTÜRK, Milay Köktürk, **Millet ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

KÖSOĞLU, Nevzat, **Milli Kültür ve Kimlik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

KÜLÇE, Sümeyye Nur, "İbn Sînâ'nın Nefs Kavramı ve Modern Psikolojideki Ego Kavramının Benlik Olgusu Bağlamında Karşılaştırılması", **Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi**, S.1, 2018.

LABORİT, Henri, **Yaratıcı İnsan**, Panel Yayınları, İstanbul 1996.

MAALOUF, Amin Maalouf, **Ölümcül Kimlikler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

MACHİAVELLİ, Nicollo, **Prens,** Can Yayınları, İstanbul 2015.

MENTEŞ, Murat, "Efkarlı Mütefekkir Cemil Meriç", **Ot Dergisi**, Temmuz 2020, S.88.

MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

MERİÇ, Cemil, **Ümrandan Uygarlığa**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

MORAN, Berna, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

MORİN, Edgar, **Yitik Paradigma: İnsan Doğası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

NAS, Halef, "Tanpınar'ın Doğu-Batı Sorununa İlişkin Yaklaşımlar", **Uluslararası Filoloji Bengü Dergisi**, S.1, 2021.

NİETZSCHE, Friedrich, **Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası – Zamana Aykırı Bakışlar -2**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

NİYAZİ, Mehmed, **Türk Tarih Düşüncesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

OĞUZ, Esin Sultan, "Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, 2011.

OKAY, Orhan Okay, "Kaderin Eşeğinde Tanpınar"**, Hece Özel Dergisi - Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar**, İstanbul 2002.

OKAY, Orhan Okay, **Bir Hülya Adamının Romanı – Ahmet Hamdi Tanpınar**, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.

OKUR, Mehmet Akif, **Emperyalizim, Hegemonya, İmparatorluk**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

ORTAYLI, İlber, "Tarih Nedir?", **Türkiye Günlüğü**, S.39, Mart-Nisan, Ankara 1996.

ORTAYLI, İlber, **Batılılaşma Yolunda**, İnkilap Kitabevi, İstanbul 2018.

ÖNDER, Mehmet, Seyman, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Batılılaşması ve Muhafazakarlığa İlişkin Görüşleri", **2.Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi Bildirisi**.

ÖZCAN, Ahmet, **Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

ÖZCAN, Nuri, "İsmail Dede Efendi Maddesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.23. İstanbul 2001.

ÖZDİL, Muhammet, "Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.28, 2017.

ÖZKIRIMLI, Umut, **Milliyetçilik Kuramları – Eleştirel Bir Bakış**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2016.

ÖZLEM, Doğan, **Tarih Felsefesi**, Notos Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZTÜRK, Yücel, "Tarih ve Kimlik", **Akademik İncelemeler Dergisi**, S.1, 2001.

PUŞKİN, Aleksandr, **Boris Godunov**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1942.

SAMSAKÇI, Mehmet, **Tanpınar'ın Eşiğinde - Ahmet Hamdi Tanpınar ve Eserleri Üzerine Düşünceler**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

SARI, Ahmet, **Tersine Çevrilmiş Bir Teoloji Ahmet Hamdi Tanpınar Yazıları**, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2022.

SARTRE, Jean Paul, **Varoluşçuluk**, Say Yayınları, İstanbul 1990

SHAKESPEARE, William, **II. Richard**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

TANPINAR, Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yahya Kemal**, Dergah Yayınları, İstanbul 1995.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Aynadaki Kadın**, Dergah Yayınları, İstanbul 2021.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, Dergah Yayınları, İstanbul 2021.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Bütün Şiirleri,** Dergah Yayınları, İstanbul 2020.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Dersleri**, Haz. Abdullah Uçman, Dergah Yayınları, İstanbul 2020.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Hep Aynı Boşluk**, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Hikâyeler**, Dergah Yayınları, İstanbul 2021.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Huzur**, Dergah Yayınları, İstanbul 2009.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Mahur Beste**, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Mücevherin Sırrı Derlenmiş Yazılar Anket ve Röportajlar**, Haz. Şaban Özdemir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Sahnenin Dışındakiler**, Dergah Yayınları, İstanbul 2013.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Suat'ın Mektubu**, Dergah Yayınları, İstanbul 2018.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Yahya Kemal**, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Yaşadığım Gibi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2021.

TEKİN, Mehmet, **Roman Sanatı – Romanın Unsurları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

TEMELLİ, İBİŞİ, Arzu, "Eski Yunan'da Tarih Düşüncesi", **Felsefe Arkivi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S.38, İstanbul 2013.

TOPÇU, Nurettin, **Kültür ve Medeniyet**, Ada Yayınları, İstanbul 2004.

TOPÇU, Nurettin, **Varoluş Felsefesi, Hareket Felsefesi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.

TOPÇU, Topçu, **Kültür ve Medeniyet**, Dergah Yayınları, İstanbul 2020.

TOPRAK, Zafer, **Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji**, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

TOSH, John, **Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

TÖRENEK, Mehmet, Başka Hayatlar Peşinde Tanpınar'ın Romanları Üzerine Bir İnceleme, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998.

TÜRKER, Ömer, "Nefis Maddesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul 2006.

UÇAR, Şahin, **Tarih Felsefesi Yazıları**, Vadi Yayınları, Ankara 1998?.

UĞURLU, Alev, Sınar, "Ahmet Hamdi Tanpınar ve Bursa", **Hece Özel Dergisi - Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar**, İstanbul 2002.

ULUDAĞ, Süleyman, "Nefis Maddesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul 2006.

ÜSTÜNİPEK, Şeyda, "Leopold Levy, Atölyesi ve Türk Resmine Etkisi", **Turkish Online Journal of Design Art and Communication**, V.11, 2021.

VASSAF, Gündüz Vassaf, **Cehenneme Övgü – Gündelik Hayatta Totalitarizm**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.

VERMEULE, Blakey, **Edebi Karakterlere Neden Önem Veririz**, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

YAZICI, Nermin, **Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Hikayelerinde Anlatıcı ve Kahramanlar**, Berikam Yayınevi, Ankara 2012.

АПОСТОЛСКИ, Михаило, **Историја на Македонскиот Народ од Предисториската Време до Крајот на XVIII Век**, НИП Нова Македонија – Заедница за Издавачка Дејност, Скопје 1969.

ВАЈТ, Елена, **Копнежот на Вековите**, АИК „Знаци на времето", Прев. Никола Тасевски, Скопје 2011.

ГОМБРИХ, Ернст, **Кратка Историја на Светот за Млади Читатели**, Просветно Дело, Скопје 2008.

ЕРИКСЪН, Ерик, **Идентичност: младост и криза**, Издателство „Рива", София 1996 Год.

КОНЕСКИ, Блаже, **За Македонската Литература**, Издавачко Претпријатие "Култура„, Скопје 1967 год.

КОНЕСКИ, Блаже, **За Македонскиот Литературен Јазик**, Издавачко Претпријатие “Култура,,, Скопје 1967 год.

МАРКОВ, Георги, **Балканизацията – Геополитическо Явление в Конфликтознанието**, Военно Издателство, София 2011.

ПЕНЧЕВ, Пенчо, “Османската империя и българският стопански национализъм през третата четвърт на XIX век”, **Империи, Граници, Политики XIX - началото на XX Век**, Ред. Пламен Митев и Ваня Рачева, Университетско Издателство Св. Климен Охридски, София 2016 год.

СПАСОВ, Људмил, “Периодизација на Историјата на Македонскиот Писмен Јазик и Неговата Стандардизација во Дваецеттиов Век”, **Philological Studies**, Vol.5, 2007 год.

СТОЈАНОВСКИ, Страшко – АНАНИЕВ, Јован, “Балканските Војни-Сто Години Потоа: Користирање на Историјата во Функција на Политичка Мобилизација на Балканот”, **Меѓународна Научна Конференција - Балканот: Луѓе, Војни и Мир – По Повод 100- Годишната од Балканските Војни**, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Институт за Национална Историја, Скопје 2015 год.

СТОЈАНОВСКИ, Страшко, “Од Милет До Нација – Создавањето на Нациите и Национализмите на Балканот”, **Центр за Правно-Политички Истражувања,** Штип 2016 год.

ЦВЕТАНОСКИ, Виктор Цветаноски, Интервју со Драѓи Горгиев, „Турците не биле толку клети“ Неделен Весник, 01.12.2009.